

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SVENDBORG AMT

AARSSKRIFT

FOR

1929 OG 1930

22. BIND.

NYBORG

C. SCHÖNEMANN'S BOGTRYKKERI

1930.

Fra Nationalmuseets Arbejdsmark.

I Løbet af de senere Aar har Nationalmuseet udsendt nogle særdeles smukt udstyrede Hefter, hvori der fortælles interessant om Nationalmuseets Arbejde og de mærkeligste Fund, der er gjort i de senere Aar.

Det 3. af disse Hefter er udkommet i dette Aar og indeholder følgende Beretninger: *C. M. Smidt*: Søborg. *Hans Kjær*: En ny Hustomt paa Oldtidsbopladsen ved Ginderup. *H. C. Broholm*: Broskovfundet. En Gravplads fra Folkevandringstiden. *H. Zangenberg*: Folkemuseets Landsundersøgelse af gamle Bønderbygninger. *Georg Galster*: Møntfundet fra Kirkeværløse. *Victor Hermansen*: Ribe Domkapitels Pokal. *M. Mackeprang*: Sølvfundet fra Erindlev Præstegaard. *Thomas Thomsen*: Fra den etnografiske Samling. Større Gaver.

Dette Hefte er som de foregaaende rigt udstyret med Kort og Billeder.

I Boghandelen koster Heftet 3 Kr., men Medlemmer af »Svendborg Amts historiske Samfund« kan ved Henvendelse til undertegnede faa Heftet tilsendt for 2 Kr. + Porto.

»Birkely«, Vejstrup.

Thøger Dissing.

SVENDBORG AMT

AARSSKRIFT

FOR

1929 OG 1930

22. Bind

NYBORG
C. SCHØNEMANN'S BOGTRYKKERI
1930.

Gislev Kirke.

Gislev Kirkes Historie.

En fyensk Landsbykirke gennem 8 Aarhundreder.

Af L. P. Fabricius.

VED Landevejen mellem Nyborg og Bøjden ligger Landsbyen *Gislev*, og godt et Par Hundrede Meter Nord for Vejen ser man Kirken for Enden af en lille Stikvej.

Gaar man op til den, vil man finde en almindelig fyensk Landsbykirke, lidt større maaske end de fleste, men ellers i samme Stil. Væggene er overtrukket med det paa saa mange sydfyenske Kirker desværre saa misbrugte hydrauliske graa Kalk. Kun i Murenes nederste Del skinner de gamle tilhugne Kampesten, Granitkvadrerne, igennem. Nordsiden er hvidkalket. Taarnet er stort og kraftigt.

Det er kort sagt Billedet af en god fyensk Kirke, som den træffes i By efter By i hele Amtet.

Naar de følgende Blade skal handle om dens Historie, er det altsaa ikke, fordi vi her staar overfor et enestaende Bygningsværk, men for at henlede Opmærksomheden paa vore Landsbykirker rundt omkring. For den, der prøver at læse Tegnene, vil de allerfleste af vore Kirker have en lige saa interessant Historie at fortælle.

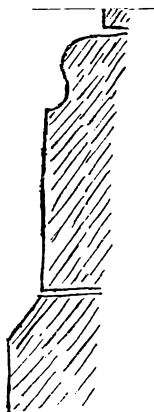
Hvornaar er de blevet til? Hvad har de oplevet? Er de byggede paa een Gang eller i flere Perioder?

Hvad kan de fortælle om, disse de ældste Minder fra fremfarne Dage i vore Landsbyer? —

Vi vil gaa nærmere til den og se.

* * *

Den tilsyneladende ensartede lange Sydside viser sig hurtigt at have interessante Enkeltheder. Hele den midterste Del af Bygningen, fra Taarnets Østside til midt under det midterste Vindue i den smallere Østende af Kirkeskibet ligger der en meget smuk Sokkel af veltilhugne Sten. Nederst er der en Række med en enkel Skraakant; derover ligger en Række med en regelmæssig Profil i Overkanten; den kaldes en Klokkeprofil, en Karnisprofil, som vist paa Tegningen. Denne Profil findes paa mange gamle Kvaderstenskirker i Jylland.¹⁾ Her paa Fyen f. Ex. Fraugde Kirke.

Den dobbelte profile-
rede Sokkel
under Kirken.

Baade mod Vest- og Østenden forsvinder Soklens tilhugne Hjørner brat ind i Væggen, som fortsætter uden Sokkel.

Omme paa Kirkens Nordside finder vi ganske det samme Forhold. Den profilerede Sokkel forsvinder nøjagtigt lige over for Stedet paa Sydsiden.

Det fortæller os om, at oprindeligt har Kirken ikke været længere end fra Taarnets Østende til midt i den smalle Del af Skibets Østende. Her er de gamle Hjørner.

Denne Kirke har været bygget af tilhugne Granitkvadere helt igennem, eller rettere fra Grund.

til Tagskæg. Selve Murene er bygget som Kassemur, idet den udvendige Skal er Kvaderstenene, og indvendig er der en tilsvarende Skal af raa og kløvede Kampesten (Dele af Indersiden har dog ogsaa Kvadrer), og det mellemliggende Rum er saa fyldt med Mørtel med større og mindre Kampesten som Fyld. Denne Mur er meget tyk. I Skibet er den 135 cm, i Korets Vægge 115 cm.

Den samlede udvendige Længde af det gamle Skib er 16,35 Meter, Koret er 5,68 Meter. Den udvendige Bredde paa Skibet er 9,35 Meter og Koret 8 Meter. Indvendig bliver Maalene altsaa 6,6 Meter og 5,65 Meter.

Der er imidlertid mere at finde.

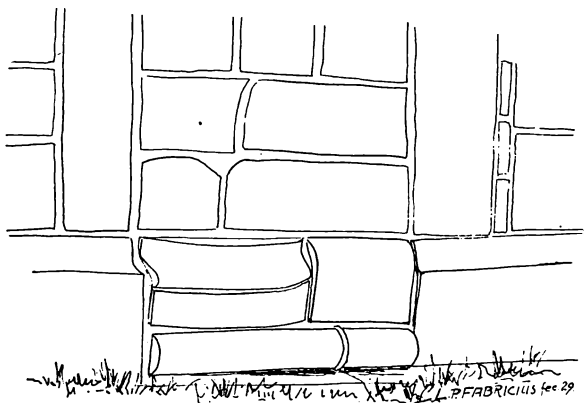
Kommer vi henimod Kirkens Østende, opdager vi, at der i Muren sidder nogle store Sten, der ikke er helt flade. De er svagt krummede. Der er 14–15, som tydeligt kan ses. Hvad har de at fortælle?

De viser, at den gamle Kirke oprindelig har haft en anden Afslutning mod Øst. Da den blev forlænget, har man nedbrudt en halvrund Korafslutning, en saakaldt Apsis, som har haft Plads til Alteret. Saadanne »Apsider« har der været paa de fleste af de gamle Granitkirker. Ved Ombygningerne er de taget ned, og Stenene er saa brugt til Murenes Forlængelse, men ved at se nøje til kan vi opdage dem ved deres krumme Form.

Denne Korafslutning var de gamle Kirkers fornemste Del, det var jo Alterets Plads. Derfor var de i Reglen ogsaa omhyggeligere tildannede end det øvrige. Kvaderne fra det gamle Kor er betydelig omhyggeligere tilhugget end Skibets Kvadre. Lidt Øst for det gamle S. Ø. Hjørne sidder lodret, lige i Højde

med Jordoverfladen, en 62 cm lang krumhuggen Sokkelsten. Her ser vi altsaa, at Apsis havde Karnis-Sokkel som den øvrige Kirke. Men hvorledes var Gesimsen?

Vi gaar om paa Nordsiden, og der finder vi, om-trent helt nede ved Taarnet, et Sted i Muren en tydelig Uregelmæssighed, der viser, at her har før siddet en Dør. Det er den saakaldte Kvindedør, idet det

Den tilmurede Kvindedør paa Nordsiden.
Læg Mærke til den krumme Apsis-Gesims og de tre Kragsten fra Triumfbuen.

i de ældste Tider var Regel, at Mændene skulde gaa ind ad en Dør paa Sydsiden; Kvindernes var paa Nordsiden.²⁾ De fleste gamle Kirker har endnu Mærker deraf.

Ser vi efter i denne tilmurede Dør, vil vi opdage, at nede i Grunden af den, der hvor den skal fortsætte Sokkelrækken, er der anbragt et veltilhugget Stykke Granit. Men det er af en anden Form end den almindelige Sokkel. Profilen er mere udformet,

som vist paa Tegningen. Ser vi nøjere efter, er det klart, at ogsaa det har en tydelig Krumning. Det er den eneste levnede Rest af den gamle Apsisgesims. Alt det øvrige er forsvundet som Murfyld, men det er nok til at vise os, hvordan Kirken har set ud.

Hvordan har Vinduerne været i denne gamle Granitkirke? Jo, omme paa Nordsiden af Kirkens smalle Del, der har hørt til den ældste Kirke, sidder der lige for dette det ældste Kor et tilmuret Vindue, hvis inderste Flade ligger 37 cm indenfor den øvrige Murflade. Det har en smuk, halvrund Afslutning for oven, og de skraa Flader ind imod det tilmurede Vindue, Saalbænken og Smigene, er regelmæssigt formede, saa de har samlet en ret stor Lysmængde.

Den halvrunde Apsisgesims.

Saadanne Vinduer har der været i hele Kirken, eet paa hver Side af det korte Kor, to eller maaske snarere tre paa hver Side af Skibet, og rimeligvis et i Korets Østrunding i Apsis. .

Disse smaa, men højtsiddende Vinduer gav bedre Lys, end man skulde tro.

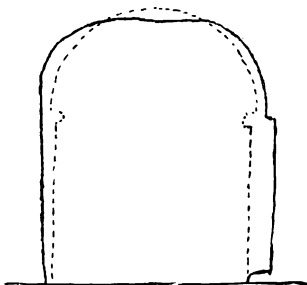
Men endnu skal vi undersøge, hvorledes det Indre saa ud.

Hvælvinger kendte man først langt senere. I Gislev ved vi, at endnu i Aaret 1589 var der fladt Loft i Skibet.³⁾ Den nederste, større Del af Kirken, Skibet, var delt fra Koret ved en Mur, Triumfmuren, hvorigennem der førte en Bue, Triumfbuen. Den vil vi se den Dag i Dag i Gislev Kirke.

Disse gamle Triumfbuer var altid foroven afsluttet med en Halvcirkel. Men naar vi ser nærmere efter, ser vi, at Rundingen i Gislev langt fra er en

Halvcirkel. Den er betydelig bredere, end den efter Højden skulde være. Maaler vi Bredden af Buen, faar vi 3,8 Meter, hvad der altsaa skulde svare til en Radius af 1,9 Meter, men Radius opad i Rundingen er kun 1,35 Meter.

At den oprindelig har været cirkelrund kan man med Sikkerhed gaa ud fra ved Sammenligning med andre Kirker; og andre Omstændigheder, som vi senere skal komme tilbage til, viser ogsaa, at Buen er ommuret. Imidlertid er den aabenbart sat af

Den punkterede Linje viser den gamle Triumfbues Udseende.
Den optrukne Line viser Buens nuværende Form.

de Sten, der oprindelig var brugt dertil, idet hele Kanten er tilhugne, krumme Granitkvadrer. Maaler vi denne Kant, ser vi, at den er 5,25 Meter lang, hvad der altsaa er den oprindelige Halvcirkels Omfang. Beregner vi Radius til en saadan Cirkel, faar vi det Resultat, at den har været 1,65 Meter, altsaa hele Buen har været 3,3 Meter bred, da den blev sat. Triumfbuens Vægge har da sprunget noget stærkere frem end nu, og Buen har været højere.

I saadanne Triumfbuer plejer der imidlertid at være en saakaldt Kragsten, der er sat ind, hvor de lodrette Sider gaar over i Bueformen. De kan være

flade, tilhugne Granitrelicffer eller blot lidt frem-
springende halvrunder tilhugne flade Sten, som er lagt
ind som et Delingslag. Saadanne Kragsten sidder der
ikke mere; men vi maa vente, at de har været der.

Da der i Efteraaret skulde opføres en Stræbe-
pille paa Korets Nordside paa den tilbyggede Del,
slog man, for at undersøge Væggens Bygningsmate-
riale, noget af Pudset af bag Pillen, og der viste sig
da, nøje i Flugt med Vægfladen, stillet paa Højkant,
en tilhuggen Sten med en halvrunder Kant fremad,
ca. 2,75 Meter over Jorden (inde i Murværkets Mel-
lemrum sad det tomme Puppehylster af en lille Nat-
sværmer og lidt højere oppe sad Sommerfuglen selv.
Under Kirkens Opmuring er Larven kravlet op og
har fundet et Sted at forpuppe sig — men da Som-
merfuglen kom frem, var Murene færdigmuret, og
den er omkommet i sit Fængsel snart efter. Puds-
fladen var uden nogen Art af Revner, som den kunde
være kommet ind igennem). Da denne Sten blev
taget ud, viste den sig at være flad, halvrunder til-
hugget paa den ene Kant, 54 cm lang, 33 cm bred
og 18 cm. tyk. — Men henne under Apsisgesimsen i
Kvindedøren er der ogsaa indmuret saadanne flade
Sten med rund Kant; se Side 6. Med Rundingen
udad ligger paa Fladen i Forlængelsen af hinanden
en Sten paa 82 cm. og en paa 34 cm., og stillet
paa Kant med den flade Side udad staar en tredje
paa 44 cm.'s Længde. Tykkelsen paa de to, som
ligger ned, kan maales, de er 18 cm. tykke.

Her har vi aabenbart Kragstenene, eller nogle af
dem! Triumfbuens Væg er 117 cm. tyk. Lægger vi
de to paa 82 og 34 cm. ved Siden af hinanden, giver
det 116 cm. (en cm. vil medgaa til Mellemrummet).

De to øvrige paa 54 og 44 cm. kan knap naa, idet de kun bliver 98 cm., saa her maa have været endnu en lille Stump, som er blevet skjult ved Ombygningen. Men Triumfbuens Udseende er tydelig nok.

Paa Sydsiden viser en lang sunket Sokkelsten, at der er en Uregelmæssighed. Der er ingen Skraakantsokkel under den, den er tydeligvis mindre omhyggeligt tilhugget, og Stenene er omsat omkring Stedet. Det er lige ved Skibets vestligste Vindue. Gaar vi ind i Kirken, finder vi ikke længere noget Mærke, men til for ganske nylig var der altid paa dette Sted en stor mørk Plet, som trodsede baade Kalk og Maling. Da Pudset blev slaet af for et Par Aars Tid siden for at komme dette Onde til Livs, viste der sig, som det var at vente, en tilmuret Dør. Der var brugt smaa gule, meget salpeterholdige Sten der til; derfor har der aldrig kunnet holdes Kalk eller anden Farve paa den. Hvad det er for en Dør, er ikke tvivlsomt; efter sin Plads er den given: det er den gamle, senere tilmurede »Mandsdør«. Vi skal senere undersøge, hvornaar den er muret til.

Paa Korets Sydside, i Hjørnet mellem Kor og Skib, er der en lille 67 cm. bred Dør. En saadan Dør plejer ikke at have sin Plads der paa de gamle Kirker. Den stammer fra den første Ombygning.

Fra denne ældste Kirke stammer ogsaa den ualmindelig skønne, ædelt formede Døbefont.

Den gamle Kirke.

Saa kan man da med Sikkerhed sige, hvorledes den gamle Gislev Kirke har set ud.

Det har været en betydelig kortere Bygning end

den nuværende, kun 22 Meter lang foruden den $3\frac{1}{3}$ Meter lange Apsis. Den har ikke haft Taarn, men paa Kirkegaarden har staaet enten en Klokketabel eller et Trætaarn med Kirkeklokkerne.

Skibet og det korte Kor har hvilet paa den samme Sokkel som den nuværende Kirke: Nederst en Skraakantsten, derover en Sokkel, tilhugget i Klokkeprofil. Nogle af disse Sokkelsten har været overordentlig lange. Paa Nordsiden er f. Ex. en Sten paa 2,35 Meter synlig.

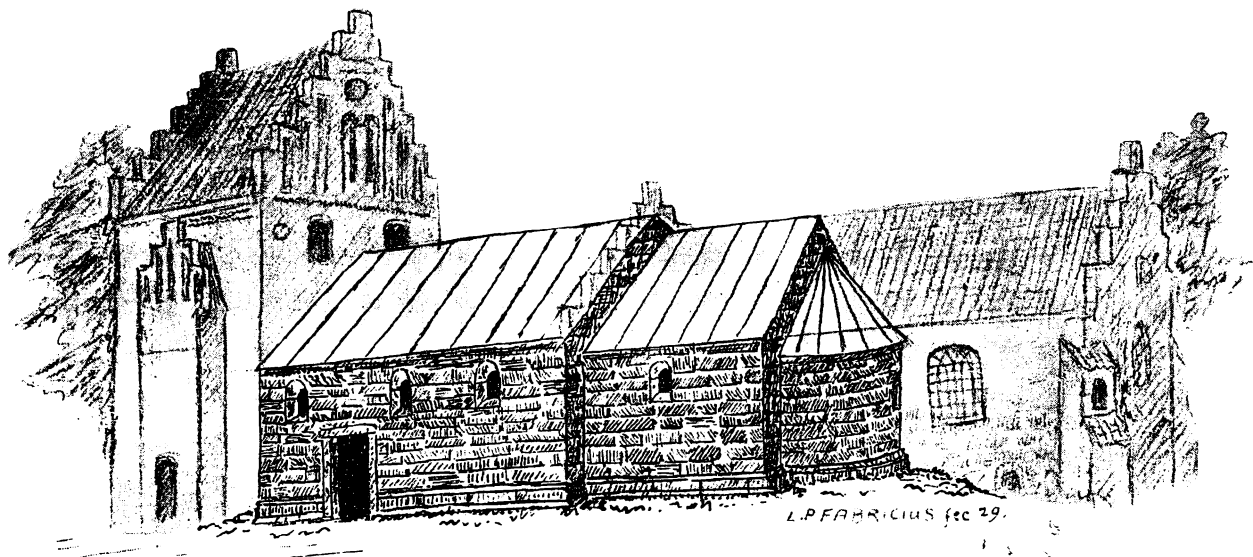
Mod Øst var Koret afsluttet af den halvrunde Tilbygning: Apsis, hvis Gesims havde et ædlere Snit i Profilen. Ved at maale Apsiskvadrernes Krumning ser vi, at den har haft en Radius af 3,33 Meter og hele Apsis Bredde har altsaa været 6,66 Meter. Den glatte Væg var saa 67 cm. paa hver Side af Apsis, og selve Koret er paa Sydsiden 66 cm. og paa Nordsiden 69 cm. smallere end Skibet.

Baade paa Syd- og Nordsiden var der Indgangsdøre, den første for Mændene, den anden for Kvindene, men Vaabenhuse kendtes ikke.

Gaar vi ind i Kirken, finder vi i Kirkens Vestende Døbefonten, som hele Middelalderen igennem, ja, helt op til omkr. 1600, havde sin Plads foruden i Kirkerummet som Betegnelse for, at ved Daaben kommer vi ind i Kirken.⁴⁾

Kirkerummet har fladt Loft, baaret af mægtige Egebjælker. Prædikestol eller Kirkestole fandtes ikke.⁵⁾ Gennem Triumfbuen gaar vi ind i Koret, der ogsaa har fladt Loft undtagen i den halvrunde Apsis, som dækkes af en Art støbt Hvælving som en Kvartkugleskal. Her staar Alteret.

Dets Overflade dannedes af een hel, flad Sten.

Gislev ældste Kirke.
De med sort optrukne Dele viser den ældste Kvaderstenskirk.
Med Blyant er Omridsene af den nuværende Kirke vist.

Forsiden, den saakaldte Antemensale, var smykket med Billeder eller Udskæringer. Over Alteret var ingen egentlig Altertavle; men over en Billedplade, Retablet, stod sikkert et Krucifiks, med Kristusskikkelsen staaende frit paa begge Ben, med Kongekrone paa Hovedet og seende frit ud over Verden som Herskeren over alt og alle. En udskaaet Bue har – som en Halvcirkel – dannet Indramning om Krucifikset.⁶⁾ Desværre er intet Spor tilbage af det gamle Alter, end ikke den svære Dækplade.

Gennem de højtsiddende Vinduer falder Lyset dæmpet ind over Rummet, og muligvis har Vægsmalerier prydet de store Flader. I andre Kirker fra samme Tid, har man fundet dem malede paa de omhyggeligt glittede Pudslader.⁷⁾

Som Regel gemtes der i Alterbordet Relikvier af den Helgen, til hvilken Kirken var indviet. Desværre ved vi ikke, hvem der var den ældste Gislev Kirkes Værnehelgen.

Taget var sikkert tækket med Bly.

Hvornaar er den bygget?

Ja, saa melder sig naturligvis straks Spørgsmaalet: »Hvornaar er da denne Kirke bygget?«

For det første maa det siges, at det sikkert ikke er den første Kirke, der er rejst i Gislev. Ifølge sit store Jordtilliggende og de tidlige Vidnesbyrd om store Krongodser i Sognet, som Kong Valdemars Jordebog lader ane⁸⁾, er der ikke Tvivl om, at det fra gammel Tid har været et af Centrene for hele Egnen. Antagelig allerede i disse fjerne Dage, er Gudme Herredsting flyttet fra Gudme til Gislev⁹⁾ og paa et

saadant Sted, der tidligt har været et Knudepunkt for hele Egnen, har der sikkert allerede rejst sig en Kirke, om ikke før Aar 1000, saa dog ikke længe efter. Bispedømmet i Odense nævnes ved Aar 988.¹⁰⁾

Klerken Adam fra Bremen, som i Slutningen af Svend Estridsens Dage rejste her i Landet og beretter om mange interessante Forhold, fortæller, at paa den Tid — omkr. 1070 — var der i Fyens Stift, som den Gang omfattede Fyen, Smaaøerne, Langeland, Als og Lolland, 100 Kirker. Og smaa to Aarhundreder senere, ved Valdemarstidens Slutning, fortæller den islandske Knytlingsaga, at der er over tre Gange saa mange. Vi maa altsaa antage, at en Trediedel af Fyens Sogne har haft en Kirke før Aar 1100. Og til denne Trediedel kan med betydelig Sikkerhed Gislev regnes.¹¹⁾

Men denne Kirke har været en Trækirke. Saadanne Trækirker rejstes i Begyndelsen ogsaa i Stiftsstæderne. Vi ved jo f. Ex., at Albani Kirke i Odense, hvor Knud den hellige blev dræbt, var af Træ. De havde Vægge af Bjælker, der stod lodret paa en Underligger eller simpelt hen var jordgravede, og, som en enkelt bevaret Stump fra Hørning Kirke i Jylland viser, var de udsmykkede med Vikingetidens Udskæringsmotiver.¹²⁾

Saaledes har vel ogsaa den nu ganske forsvundne første Kirke i Gislev — og i de fleste større Landsbyer her paa Fyen — set ud.

Hvad angaar de følgende Bygninger af Sten, saa synes det, som de, der er opført af tilhugne Granitkvadrer, er ældre end dem, der er af raa eller kløvede Marksten. Man kunde vente, at det modsatte var Tilfældet, men Forandringen hænger sammen med en

Ændring i Væggene Behandling, idet man senere gik over til at pudse dem, og saa var det ikke længere nødvendigt at paatage sig en saa umaadelig Taalmodigheds- og Kraftydelse, som Tilhugningen af denne store Mængde af Kvadrer, og ikke mindst Apsisrundingens minutiøst nøjagtigt krumhugne Sten krævede.¹³⁾

Man kan med en til Vished grænsende Sandsynlighed gaa ud fra, at Kvaderstenskirkkerne er de ældste paa deres Egn. Paa Nordfyen er de talrige, ligeledes findes de paa Langeland, men paa denne Egn, den sydøstlige Del af Fyen, er de sjældne. Her ligger i en Række fra Nord til Syd de fire Nabokirker: Herrested, Ellested, Gislev og Gudbjerg Kirker, de to sidste i Gudme Herred. Andre af Egnens Kirker viser Overgangsformer, idet de har veltilhuggen Sokkel og eet eller to Skifter af Kvadrer over Soklen. Det gælder f. Ex. Kværndrup og Søllinge Kirker, og i samme Linje maa vel Ørbæk nævnes, idet den, omend uden Kvadrer i Skibet, dog har haft en Apsis helt af Kvadersten. En hel Række af Egnens Kirker viser atter en senere Form, idet kun Soklen og Bygningens Hjørner har tilhugne Sten, det øvrige Materiale i Væggene er raa og kløvet Kamp.

Til hvilken Tid skal man da henhøre Kvaderstenskirkkerne?

Man begyndte at bruge Kvader tidligt, utvivlsomt allerede før Aar 1100, men deres egentlige Gennembrud faar de først i Tiden 1100–1150. Det nævnes, at Erik Ejegod opførte fem Stenkirker. Allerede før hans Tid har Biskop Svend Nordbagge i Roskilde fuldført den ældste Trefoldighedskirke i Aaret 1084 af Fraadsten (Kildekalk).

Gennem den gamle Skribent Ælnoth erfarer vi, at der i Kong Nielses Tid indvies en Kirke i Odense »af udmærket Stentavleværk« til Ære for Knud Konge, men allerede før Aar 1100 synes denne Kirke at have været i Arbejde.¹⁴⁾ Ved samme Tid ved vi, at Granitkvadrerne er i Brug i Jylland, hvor Domkirkerne i Slesvig og Viborg allerede er ved at rejse sig i hugne Sten. Ogsaa den pragtfulde Lunds Domkirke opføres i Aarhundredets første Halvdel. Ribe Domkirke tilhører samme Byggetid, men her er væsentlig brugt tyske Brudsten som Tuf og Weser-Sandsten, foruden baade Granit og Ahl.¹⁵⁾

En enkelt jydsk Landsbykirke, Gjellerup, er ved sin Indskrift udtrykkeligt tidsfæstet til Aar 1140.¹⁶⁾

Til dette første Lag af Stenkirker maa antagelig Gislev og de ovennævnte Nabokirker regnes. Altsaa fra første Halvdel af 1100'erne. Af stor Interesse for Prøvelsen af denne Tidsansættelse vilde det have været, om vi havde haft skrevne Kilder at støtte os til; men de svigter ganske.

Spørges der om, hvorfra Paavirkningen er kommet til disse enlige sydøst-fyenske Kirker, maa vi undersøge Døbefontene, der næsten altid er samtidige med den første Stenkirke. Direktøren for Nationalmuseet, Dr. Mackeprang, har gjort opmærksom paa, at de norrøjydske Døbefonter væsentlig udsmykkes med Relieffer af Figurer eller Buer o. l., mens der fra Østlesvig er udgaaet en anden Type, som har Forkærlighed for en romansk Bladranke om Fontens Overkant. Denne Ranke skal betyde, at Daabens Vand (Duggen fra Jerusalem, som en engelsk Font kalder det) skal forfriske og nære Ranken, Mennesket, der er genfødt og rensat i Daabens Bad. Sagtens

spiller Billedet af Vintræet og Grenene fra Johs. Ev. 15. Kap. med ind i Symbolikken.¹⁷⁾

Af denne Gruppe er Gislev Kirkes Font et udmærket Exemplar. Ellested Kirkes Font er Gislevs saa lig – med nøjagtig samme Rankeform og samme Udsmykning af Foden med de fire Mandehoveder af

Døbefonten i Gislev Kirke.

meget gammelt Præg – at denne Lighed ikke kan være tilfældig. Den ene maa have haft den anden til Forbillede. At saa Gislevs er den ældste, skal senere paavises. I Herrested tilhører Kummen muligvis en Type med en Hulkehl og en Rundstav under Kanten, men Foden er atter ganske den samme som den, vi finder i Gislev og Ellested, og paa den søndre Kragsten i Triumfbuen finder vi atter Blad-

ranken i samme smukke Udførelse. Hvad angaar den fjerde af Kvaderstenskirkerne, Gudbjerg, saa er Fontens Ranke atter her saa nøje lig Ellestedes, at man neppe vil kunne paavise Forskel paa dem; derimod er Foden mindre. Det synes, som den anvendte Sten ikke har været stor nok.

At disse Kirker danner en Gruppe for sig, kan, da de er de eneste Kvaderstenskirker paa Egnen, heller ikke undre. De er sikkert opført i samme Periode kort efter hinanden.

Et af Hovederne
paa Fontens
Sokkelhjørner.

Selv om Fontenes Rankemotiv stammer fra Slesvig, er der dog tydeligvis Paavirkning andet Sted fra, da vi ikke her finder den Rigdom paa Granitrelieffer paa Kvadrerne ej heller Søjleportalerne, som kendetegner Langelands og Angels Kirker, der antagelig er paavirket af Slesvig Domkirke. Maaske vi i Stilens strenge Simpelhed maa søge Forbilledet i den tidlige Kvaderstenskirke i Odense, som rejstes omkring 1100.

* *

Hvornaar er da vor Egns Kirker opført? Svaret maa sikkert blive: I første Halvdel af det 12. Aarhundrede. Men det var ønskeligt, om der kunde findes andre Fingerpeg.

Den eneste af disse Kirker, som vi kender den gamle Skytshelgen for, er Ellested. Denne Kirke er bygget i et meget lille Sogn, og da Byernes Navne alle viser hen til ret sen Skovrydning (Kullerup, Lindeskov og den nu forsvundne Attrup), fejler

vi neppe, naar vi antager, at vi her staar overfor en af de Kirker, der ikke har haft en Forgænger af Træ, men er opført af Sten fra nyt i et nylig ryddet Sogn og udskilt efter 1070. Den hører ikke til Stiftets ældste Trediedel.¹⁸⁾

Denne Ellested Kirke var indviet til Sct. Nicolaus. Den hellige Niels var efter Overleveringen Biskop i Myra i Lycien. Han skal have kunnet betvinge Stormen; desuden fortælles det, at han frikøbte tre Jomfruer fra Skændsel. Hans Relikvier fandtes i Aaret 1087, og da Erik Ejegod var paa sin første Rejse til Rom, opnaaede han 1098 i Bari at erhverve nogle af hans Relikvier, som fordeltes til Kirker rundt i Landet, hvad der gav Anledning til en pludselig oplussende Begejstring for ham, og han blev en af Middelalderens mest folkekære Helgener. De smaa Latinskolepeblinge stillede sig under hans Beskyttelse, for han havde selv været »ien liden Klærk«; de unge Piger huskede, at han havde beskyttet de tre Jomfruer, derfor var han »alle jomfruer there hielp oc trøst«, og endnu 1623 smykkede de unge Piger i Hellerup Sogn hans Billede i Kirken Lørdag Aften. Og sidst, men ikke mindst, saa naturligvis Sømændene hen til ham, som havde Magt over Uvejr; han var »alle skibmentz hawne«, og rundt i alle vore Søkøbstæder rejstes Nicolai-Kirker.¹⁹⁾

Det kan ikke være denne sidste Egenskab, der gjorde ham til Ellested Kirkes Værnehelgen, for Ellested ligger 75 Meter over Havet og 2 Mil fra den nærmeste Kyst. At han er udvalgt til at være denne nye Kirkes Værnehelgen, staar snarere i Forbindelse med den almindelige Begejstring, hvormed han blev modtaget, da hans Relikvier kom her til Landet. (Nær

ved 100 Kirker i Danmark var indviet til ham, deraf i Svendborg Amt: Svendborg, den gl. Kirke i Faaborg, Svanninge, Vindinge, Hellerup, Ellested, Ryslinge, Stenstrup, Nr. Broby, Brahe-Trolleborg, Skrøbelev og Rise.²⁰⁾

Er det rigtigt, at hans Valg som Ellested Kirkes Værnehelgen falder sammen med denne første Begejstring, viser dette, ligesom selve Bygningen, hen til Aarhundredets første Halvdel. Og Gislev maa sættes endnu før Ellested af flg. Grunde:

Skønt Fonten i Gislev er renere og ædlere i Linjernes Udførelse end Ellesteds og ved sin længere Stilk har en skønnere Form, viser den dog en svigtende Evne til helt at lade Rankerne udfylde den Bort, hvori de huggede. Dette er lært paa Ellested-Fonten. Stenhuggerarbejdet er bedst i Gislev-Fonten, men Mønstret er mere udført i den anden. Dertil kommer, at Ellested Kirkes Sokkel er ringere end Gislevs. I det hele er en Sammenligning mellem de fire Kvaderstenskirkers lønnende:

Gislev har smuk Klokkeprofil i Soklen (den eneste i hele Sydfyen!), men en manglende Form i Tegningen paa Fonten, skønt den er langt den bedste af dem alle.

Gudbjerg har en fuldt tegnet Ranke paa Fonten. Dens Sokkel er hugget, saa en dyb Rille giver Overkanten Form som en Rundstav; denne Rille gaar ikke helt ud i Hjørnerne paa Hjørnesokkelstenene, selve Hjørnet er helt i Kanten, og Rillen begynder et Par cm. derfra.*)

*) Rolfsted Kirke Nord for Herrested har samme Sokkel, men Hjørnet er udhugget som et Mandehoved. Fonten er af helt anden Karakter: Kummen deles af Rundbuer og i hvert Bueslag er et Kors, alle i Relief.

Herrested har samme Sokkel som Gudbjerg, og Fontens Fod er som Ellestedes. Rankemotivet findes i Triumfbuens Kragsten.

Ellested har samme Font som Gislev og Gudbjerg, men Sokkelprofilen ligner en grov Efterligning af Gudbjergs og Herresteds, svagt hugget og uden Karakter, men forbedret med en tynd Rille under den større, og med samme karakteristiske Hjørner, hvor Rillerne ikke er ført helt ud til Kanten. Det bør huskes, at Ellested Kirke var endogsaa usædvanlig lille, kun 18 Meter lang i Kor og Skib tilsammen, udvendigt Maal, og ikke som de andre prydet med Apsis.

Ørbæk har en endnu svagere Sokkel, nærmest en yderligere Forsimpling af Ellestedes. Fonten bringer nye Momenter ind: Foruden den ganske simple og løse, barbarisk tegnede Ranke bærer den derunder fire gode Mandehoveder paa Kummen; paa Foden har den ikke de foregaaendes Hjørne=Mandehoveder, men Tovsnoning paa Rundbuerne og i Reliefudsmykning paa Fodens Terning=Flader to mod hinanden vendende Løver med aabne Gab. — Der bringes altsaa helt nye Motiver ind.

Man fejler neppe ved at sætte Rækkefølgen i Alder som foran: Gislev, Gudbjerg og Herrested, Ellested og saa med et mindre Spring i Tid: Ørbæk.

Antager vi, at Ellested neppe kan være fra en senere Tid end ved Aar 1150, maa de andre vel rykkes 10 eller 15 Aar længere tilbage.*) Ørbæks

*) Naar vi skønsmæssigt ansætter Bygningsaaret til c. 1135—50, maa det ikke glemmes, at selvfølgelig er en saadan Kirke ikke fuldført hverken paa eet eller fem Aar. Man behøver blot at tænke paa, at saavidt vi nu kan tælle det i Murværket i Gislev, er der medgaaet til Murene c. 14—1500 tilhugne Kvadrer,

kommer saa et lignende Stykke senere. Om der har været et lille Stands i Kirkebyggeriet i Tiaaret efter 1150, undrer ikke, naar man husker, at det er Borgerkrigens Dage. Da det tages op igen, er det ret naturligt, at der imens er kommet nye Strømninger ind i Egnens kirkelige Arkitektur — stærkere slesvigsk Paavirkning? Fra Slesvig Domkirke kom Tilskyndelsen til stærk Anvendelse af Figurrelieffer.

De gamle Mestre, som har staaet for Opførelsen af de ældste Kirker paa denne Egn, har ikke haft Sans for denne stærke Reliefudsmykning, som karakteriserer Kvaderstenskirkerne i Nørrejylland, Angel og Langeland, maaske slet ikke haft Kendskab dertil.²¹⁾ At de ikke skulde have evnet samme Opgave, er lidet troligt, dertil er Stenhuggerarbejdet i Gislev alt for dygtigt og sobert. Det har blot ikke været deres Stil, og i Skønhed kan f. Ex. Gislev Døbefont maale sig med de bedste. Det bør tilføjes, at Foden paa den ene Side synes at have lidt Overlast, hvorved Dele af Rundbuen og det ene Mandehoved er afstødt. — De tydelige Spor af Farver paa Fonten: rødt og en graalig Tone, kan vi ikke paavise som oprindelige, men Muligheden er til Stede for, at de er det.

Bygherre og Tidens Mennesker.

Da Kaldsretten, saa langt vi kan følge den til-

hvoraf c. 150 skulde omhyggeligt krumhugges til Apsis. Og dertil kommer saa yderligere c. 65 Meter tilhuggen Dobbelt Sokkel og Vinduernes Indfatning.

Selv om det kan tænkes, at adskillige Stenhuggere har arbejdet paa een Gang, har dette taget lang Tid, og Sammenbringningen af de store Stenmængder maa ogsaa have været et langvarigt Stykke Arbejde, der har taget aarevis.

bage, har tilhørt Kongen,*) er det antagelig ham, der af Kronens eller Slægtens Gods har givet Midlerne til dens Opførelse. Det drejer sig vel saa om en af Kongerne Niels, Erik Emune eller Erik Lam.

Før en Kirke maatte indvies, skulde der være sikret den i Gaver og Jordegods tilstrækkeligt, til at den kunde holdes vedlige og nok til Præstens Underhold, saaledes at Kirken med sit Præsteembede i et Sogn var en i sig selv hvilende Stiftelse, som ejede nok til sin daglige Drift. Ved Offer og Ydelser for kirkelige Handlinger og Sjælemesser o. l. kunde Præsten forbedre sine Indkomster yderligere. Kun til større Arbejder ved Kirken, ved Ombygninger og Nyanskaffelser, kunde det være nødvendigt at skaffe fremmed Hjælp.²³⁾

Saaledes har ogsaa Gislev Kirke været udstyret fra disse første Tider, og allerede fra den Tid skriver sig Kirkens og Præsteembedets tidligere betydelige Jordbesiddelser.

Vi kan undre os over, at denne og saa mange andre Kirker i Danmark skulde være byggede under Konger som Niels, Erik Emune og Erik Lam, da vi er vant til at betragte de Aartiere som meget slette for Land og Rige. Det kunde synes umuligt, at man i de Dage skulde kunne samle sig til saa store Arbejder.

Nu ligger disse Egnens Kirker ganske vist godt inde i Landet i Ly for vendiske Sørøvere, men man har vist i Almindelighed, takket være Saxo, i nogen Grad overdrevet Forestillingen om Rigets elendige

*) 1570 finder vi, hvad der er karakteristisk for de gamle kgl. Kirker, at Menigheden har faaet overdraget Præsentationsretten ved Præsteskitte.²³⁾

Tilstande i de Aar, der gaar forud for Valdemartiden. Slet saa usselt har det neppe været under en Konge, der gaar over i Historien med Navnet »den evigt mindeværdige« (Emune), og noget lignende gælder vist de andre. Det er værd at huske, at Saxos ældre Samtidige, Historieskriveren Svend Aggesøn, hvis Slægt havde spillet en stor Rolle under de forgaende Konger, skriver om Erik Lams Tid: »I hans Tid var der den største Overflødhed paa alle Ting«. ²⁴⁾

Det tyder uomtvistelig i samme Retning, naar det nu maa erkendes, at Danmarks største Kirkebyggeperiode har sin Begyndelse i disse Aartiere.

Vi staar antagelig overfor de naturlige Eftervirkninger af den store kirkelige Interesse, som Knud den Hellige og Erik Ejegod lagde for Dagen, og som allerede deres Fader, Svend Estridsen, havde givet stærke Udtryk for. Frugten er modnet. Den unge livskraftige Kirke maa folde sig ud. Fra at have været en Missionskirke i et Par Aarhundreder eller mere er den nu blevet Folkets Kirke, som maa gøre Fyldest ud i alle Landets Hjørner, ogsaa i nyrøddede og afsides Egne. De nye Kirker bygges nu helst af Sten, og de gamle vil man nødvendig have staaende af Træ i de vigtigste Bebyggelser (selv om vi kender Eksempler paa Nybygning af Træ en lang Aarrække længere ned i Tiden.) ²⁵⁾ Derfor udfolder denne storartede Byggeiver sig mægtigt som aldrig før eller siden. I korte Perioder kunde alt for ugunstige Forhold hemme den, men kun for at se den bryde endnu stærkere frem igen, naar Tiderne blot nogenlunde tillod det.

Dette er nok den historiske og folkelige Baggrund, vi maa tænke os for den Tid, da Gislevs første Stenkirke blev opført.

De gamle Sognefolk i Gislev, som er gaaet ud og ind i den gamle Kvaderstenskirke, det er Mænd, som har oplevet de store Omvæltninger i det 12. Aarhundredes Midte. I denne gamle Kirke, inden for de samme Mure, som staar den Dag i Dag, har de samlet sig, de, som kom hjem fra Leding mod Venderne under Valdemars og Absalons Førerskab.

I Valdemartidens Slutning stillede Gislev Sogn 10 Mand til Ledingsflaaden foruden, hvad der var af Kronens Folk i Sognet. Blandt de Krigere, som var med ved Arkona eller med Ledingsflaaden i Estland, var ogsaa Mænd fra Gislev. Og efter Hjemkomsten har det været noget af det første, de gjorde, at gaa til Messe i Kirken derhjemme. Aar efter Aar var der udbudt Leding i de Dage, Slægt efter Slægt kom hjem og har staaet i den gamle Kirke, og takket Gud for Sejr og Frelse, de er blevet gamle og hvide i Livet, og tilsidst fandt de deres Grave rundt om Kirkemuren; de heldigste af dem fik Pladsen lige under Murene i Tagdryppet – og 700 Aar efter har vi fundet deres Ben.

Hvor mange der boede i Sognet, ved vi ikke; men vi maa huske, at store Dele af det, som Dong, Sølt, Sandager Kohave og Nørremark, Strarup og Udmarkerne ikke var ryddede endnu dengang. Ved Aar 1589 var der 84 Tiendeydere, hvad der vel nogenlunde skal svare til 800 Mennesker. Ved Aar 1801 var her 991 Personer. Under 800 har der vel heller ikke været dengang. Befolkningen synes at have holdt sig saa nogenlunde uforandret i Tal, at man først saa sent som i 1730'erne behøvede at tænke paa at skaffe mere Plads i Kirken til Menigheden.²⁶⁾

I denne Skikkelse gik da Gislev Kirke ind i Valdemartiden og den mørke Tid, der fulgte efter.

Ombygninger.

Denne Kirke i dens rene Granitarkitektur i den saakaldte romanske Stil (Rundbuestilen) har dog antagelig kun staaet uforandret i halvandet Hundrede Aar.

Allerede i Valdemar den Stores Tid begyndte der at komme et nyt Bygningsmateriale frem, som ved sin bekvemme Fremstillingsmaade ganske slog Granitten af Marken. Det var Teglen, hvortil Kendskabet kom til os fra Lombardiet, fra Pavia og Milano. Man begyndte at brænde Mursten her hjemme, og allerede kort efter Aar 1160 finder vi det i fuld Anvendelse. Med Mursten bygger Valdemar Danevirke c. 1163. Med Mursten fuldfører Absalons Fætter, Sune Ebbesen, til Knardrup sin Granit-Rundkirke i Bjernede, som Faderen Ebbe Skjalmsen havde bygget af Træ. Ringsted Kirke er paa begyndt allersenest 1163 og Østpartiet saa vidt færdigt i 1170, at det kunde indvies. Kallundborg Kirke maa være fra kort efter 1170, og ved samme Aar begyndes rimeligvis Vitskøl Klosterkirkes Kor, og man anvendte deri Materialer fra den ældre Kvaderstenskirk.²⁷⁾ (1158 grundedes dette Kloster af Valdemar den Store. Men de Ruiner af det højst ejendommelige Kor med en hel Række Apsider, som er udgravet i nyere Tid, er fra Tiden efter 1200.)

Hvor der i gamle Granitkirker forekommer røde, brændte Mursten, de saakaldte Munkesten, kan man da med Sikkerhed sige, at der er foretaget en Ombygning, som tidligst har fundet Sted i Valdemartiden.

I Gislev Kirke finder vi, at hele den østlige Del af det nuværende Skib og hele Taarnet, samt Tilbygningen paa Nordsiden har en stor Del Munkesten i Murene. Det er altsaa givet, at der har fundet en Ombygning eller en Tilbygning Sted.

Kort efter, at Murstenene er kommet i Brug, sker der en anden Ændring inden for Bygningsteknikken. Vi finder, at fra kort efter Aar 1200 er det en ny Stil, der præger Kirkerne. I Roskilde Domkirke begynder den at gøre sig gældende, men i Løbet af Aarhundredet bliver den næsten eneraadende. Det er den saakaldte »Spidsbuestil« – den gotiske Stil – som fra Syd trænger frem og med sin nye Ide, sine mange Virkemidler, sine opadstræbende Linjer og lettere Konstruktion tager Føringsen baade i de store og de smaa Kirker. I Fyens Stift fik vi det skønneste Forbillede i Landet i Sct. Knuds Kirke, som fuldførtes ved Aar 1300 i rent gotisk Stil.²⁸⁾

Selvfølgelig var ikke med eet Slag al gammel Byggestil glemt. Og de fleste Landsbyer stod jo allerede med deres anselige Granitkirker. I Fyen er praktisk talt de otte af de ti Landsbykirker bygget i romansk Stil af Granit og den næste Tiendedel er i romansk Stil af Mursten.²⁹⁾

Mens den nye Stil fik en Opgave ved Opførelsen eller Ombygninger af Bykirkerne, var der ikke mange Landsogne, der trængte til nye Kirker her i Stiftet. En og anden var vel brændt og et og andet

Sted var den gamle Trækirke saa stærk og god, at den holdt helt op til denne Tid. Der blev der saa Anvendelse for det nye, alt i alt drejer det sig om en Tiendedel af vore fyenske Kirker. Men i det store og hele gjalt det ikke Nybygninger her. Det finder vi især paa Lolland-Falster.³⁰⁾

Dog lagde den nye Stil saa stærkt Beslag paa Tanken, at man daarligt kunde tænke sig i Længden at sidde med sin gammeldags Kirke, især her, hvor selve Stiftets Hovedkirke saa smukt viste de nye Veje.

Dertil kom, at der synes i en Del Sogne at have været Trang til Udvidelser paa Grund af voksende Befolkning. Det gælder dog ikke Gislev Sogn.

Man griber da her i Stiftet — og paa dette Omraade indtager Fyens Stift en særlig karakteristisk Plads — til at bygge om paa de gamle romanske Kirker, saa godt man kan, for at føre de nye Linjer frem.

Gotikkens vigtigste Træk var disse: 1) Koret skulde have samme Bredde som Skibet. 2) Vinduer og Døre skulde ikke have den halvcirkelformede Afslutning foroven, men en Tilspidsning. 3) Kirkerummet skulde have Hvælvinger i Stedet for de flade Loffer.³¹⁾

Disse Idealer gik man frem imod. Paa et enkelt Punkt kom der dog en Ændring: de høje spidse Vinduer, som gjorde sig saa smukt i de store Kirker med de høje Hvælvinger, var til Besvær i Landsbykirkerne, hvor Hvælvingerne blev saa lave, at det var umuligt at faa skaaret Vinduerne op igennem deres nederste Del, naar da Vinduets Forhold mellem Højde og Bredde nogenlunde skulde svare til Stilen.

Derfor blev den senere, og langt den største, Part af Vinduerne ikke afsluttet med en Spidsbue, men med en ganske flad Bue, som passede nøje til Hvælvingernes Krav. Gislev har meget illustrerende Eksempler paa begge Vinduesformer.

Ved hvilken Tid fandt saa Gislev Kirkes Ombygning Sted?

* * *

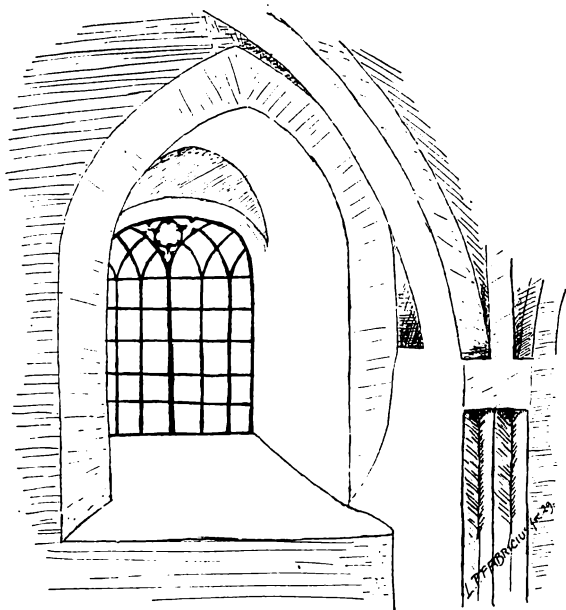
I Taarnet og i de tre østlige Fag af Kirken har vi middelalderlige Hvælvinger, og vi lægger straks Mærke til en Forskel: I Taarnet er Hvælvingen bygget samtidig med Ydermurene, idet Hvælvingens Inderflade gaar ganske jævnt over i Vægfladen. I Østhvælvingerne er der derimod en tydelig Kant, som viser, at de er bygget indenfor en allerede staaende Mur. Derfor hviler de ogsaa paa Piller, der staar inde i Kirken langs Ydermuren; de kan ikke hvile i Muren selv.

Hvis alle Hvælvingerne da er samtidige, maa den østlige Del af Kirken være ældre end Taarnet.

Der er imidlertid ogsaa den Mulighed, at Hvælvingerne skriver sig fra forskellig Tid. Vi maa finde flere Kendemærker.

Det østligste af Vinduerne i Kirken giver noget at tænke paa. Mens alle Vinduerne udefra har en tydelig fyensk, flad, gotisk Bue (de er for Resten med Vold ført ind i denne Skikkelse, da Kirken midt i Tredserne i forrige Aarhundrede fik de nuværende idéforladte Vinduer), saa viser det sig, indefra set, at dette Vindue har været tydelig spidsbuet. Desuden ser vi, at Hvælvingen slet ikke passer i Forhold til Vinduet. Se blot paa Billedet næste Side.

Her er kun een Mulighed: Forlængelsen af Koret har fundet Sted, før Hvælvingernes Tid, og denne Forlængelse har haft en Række spidsbuede Vinduer (Sporene i de to andre er mere udslettede end i det

Det østlige Vindue i Koret med spidsbuet Lysning og Sammenstødet mellem Vinduet og de senere Hvælvinger.

første) og fladt Loft. Paa et senere Tidspunkt er saa Hvælvingerne bygget ind. Taarnet har oprindelige fladbuede Vinduer.

Det kan altsaa med Sikkerhed siges, at der er Tale om to Tilbygninger i gotisk Tid. Ved den første er Koret forlænget. Ved den senere er Taarnet opført og Hvælvingerne indbyggede.

Men vi maa søge, om der skulde være mere, der er foretaget ved den første Ombygning.

Da Sokkelstenene i Skibets S. Ø. Hjørne viser tydelige Forskydninger, der maa være fra samme Tid som Korvæggenes Ombygning, maa denne Dør være aabnet ved samme Lejlighed.

Som allerede tidligere fortalt, finder vi i Soklen af den tilmurede Kvindedør et smukt Stykke af den oprindelige Apsis' Gesims. Det siger os ikke blot, hvad vi kunde vide, at ved denne Lejlighed er Apsis brudt ned, men ved samme Lejlighed er altsaa Kvindedøren tilmuret.

Og i Tilbygningens Nordvæg fandt vi, som fortalt, ogsaa en Kragsten fra Triumfbuen, og de fleste af de øvrige fandt vi i Kvindedøren. Dermed er med fuld Sikkerhed følgende Forandringer knyttet sammen: 1. Forlængelsen af Koret, 2. Omsætningen af Triumfbuen, 3. Aabningen af den lille Syddør i Korforlængelsen (har senere atter været tilmuret og blev genaabnet i 1886) og 4. Tilmuringen af Kvindedøren, og af dette sidste følger, at det var ved denne Lejlighed, da Indgangsforholdene forandredes ved Kirken, at det Vaabenhus, som har staaet foran den nu ligeledes tilmurede Mandsdør, er opført. Det er tegnet paa Biskop Jacob Madsens Tegning i hans Visitatsbog ved Aar 1589, men senere nedbrudt.

De ganske simple, lancetformede Blindinger paa Østgavlen viser ogsaa, at de er af en anden Periode end de ualmindelig smukke og velformede paa Taarnets Gavle.

Hvornaar er denne første Ombygning sket?

Ved hvilken Tid maa vi tænke os, at denne store Forandring er foregaaet ved Kirken? — For at

danne os et Billede deraf, er der en Del Forhold, der maa tages i Betragtning.

Opførelsen af Vaabehuset er ikke nok til at give Fingerpeg. Selv om vi ved, at Trangen allerede er tidlig til Stede i denne Periode, saa ved vi ikke, hvor længe en Kirke kunde staa uden denne Forandring.

Derimod er der andre Træk, der maa huskes.

Som allerede sagt, varede det ikke længe her paa Fyen, før man forlod den spidse Bue til Fordel for den flade. At Vinduerne i denne Forlængelse har haft spidse Buer, er sikkert nok, da der aldrig kunde være Tale om at føre et oprindelig fladbuget Vindue tilbage til den spidse Form, især her, hvor den er meget generende for Hvælvingen. Dette peger paa et meget tidligt Trin i den gotiske Udvikling.

I samme Retning peger det, at der ikke samtidig blev bygget Hvælvinger, der dog ellers var en Del af Gotikkens »Program«. Her er de endnu ikke kommet med. Allerede 1260 findes de i Karise Kirke paa Sjælland, skønt den var romansk.

Allerup Kirke, som ombygges fra Grunden i 1300 i romansk Stil, har dem naturligvis ikke.³²⁾ Men her er Tale om ren gotisk Stil, hvad det spidsbuede Vindue noksom viser.

Ogsaa Forholdene ved Triumfbuen peger paa tidlige Perioder af Gotikken. Efter den udviklede Stil skulde, som saa mange andre Steder paa Fyen, Korets Vægge være revet ned og flyttet ud i Linje med Skibets Vægge, saa den hele Kirke blev en Langhusbygning. Det er ikke sket, skønt Koret ikke har synderlig lange Vægge, og Forandringen derfor ikke vilde være særlig omstændelig. At dette Krav

ikke har været efterkommet, vækker ogsaa Tanken om en tidlig Periode.

I Stedet for at rykke Væggene ud, har man valgt at gøre Triumfbuen bredere. Dette er, som allerede fortalt, sket, ved at man har sat den om og derved tvunget den til at give større Aabning, end den var beregnet til. For at skaffe endnu mere frit Syn til Alteret, har man yderligere skrællet c. 20 cm af Buens Sydvalg.

At man har ladet Buen staa, er ikke noget ukendt paa Fyen. Men det viser sig ved Undersøgelsen, at Buen har været taget ned, idet der er indblandet Munkesten i Murværket, som det staa nu, og hele Buens indvendige Flade i Sydsiden er dækket af Munkesten. Det vil altsaa sige, at man har villet gøre Buen bredere, men skønt den var brudt helt ned under Arbejdet, i hvert Fald hele Forskalningen, har man endnu ikke kunnet gøre sig fortrolig med, at en Kirke ikke skulde have en Triumfbue — og saa har man bygget den op igen, og man har ikke forsøgt at give den spids Bue, hvad der ellers er almindeligt ved senere Ombygninger.

Stenene, som er anvendt i dette Afsnit af Kirken, er af meget varierende Størrelse. Længden svinger fra 25 til 29 cm.

Bygningens Forhold tyder paa, at denne Ombygning har fundet Sted paa et afgjort tidligt Stadium af Gotikken, da de forskellige Stilkrav, selv de simpleste, ikke er respekterede, — og selve det stilreneste, Spidsbuevinduet, viser netop en tidlig Form.

Man fejler da neppe ved at skønne, at denne Ombygning har fundet Sted omkring Aar 1300, maaske snarest lidt før.

Det var meget ønskeligt, om der kunde føres Sandsynlighedsbeviser ad anden Vej. Direkte er det ikke muligt, idet Gislev Kirke ikke er mellem de 27 fyenske Kirker, til hvem der i Tiden efter 1300 er udstedt Afladsbreve til Fordel for deres Ombygninger. Og en Slutning ud fra denne Tavshed er neppe tilraadelig.³³⁾ Vi maa søge andre Veje.

Den store Klokke, som senere skal blive beskrevet, har en Indskrift, der kalder Sct. Vilhelm Kirkens Patron. Her har vi en Helgen knyttet til Kirken, men en ret sen. Denne Vilhelm var nemlig den Abbed Vilhelm, der fra Frankrig blev indkaldt her til Landet af Absalon for at føre Augustinerkannikerne til Danmark. Efter et forgæves Forsøg paa Eskildsø fik de deres Kloster i Æbelholt ved Hillerød, og Vilhelm udfoldede en meget vidtrækkende Virksomhed, baade som Kongens Sendemand ved vigtige Lejligheder og som Kirkemand. Da han døde i 1203 d. 6. April, varede det ikke længe, før der taltes om Undere ved hans Grav, (Præsten Anders fik sit Syn igen paa Vejen til hans Grav, en døvstum Dreng helbredtes ved, at Vand, hvori St. Vilhelms Tand havde ligget, hældtes i hans Øren og Mund, det samme Vand helbredte en lille Pige for en skrækelig Byld i det ene Øje, en lam og næsten sindssyg Mand blev helbredt ved den hellige Mands Grav, og mange andre Jertegn fortaltes) — og d. 21. Januar 1224 blev han virkelig helgenkronet. Han fremstilles i Kunsten med en Kirkemodel i Haanden, og hans Dag var 6. April.³⁴⁾

Det skulde ventes, at en Helgen, der havde boet og virket her i Landet og endda staaet Kongehuset saa nær, hurtigt skulde vinde Anseelse trindt i Landet.

Men Forholdet er tvertimod, at saa vidt vides, er Gislev Kirke den eneste, der har været indviet til ham.

Skønt han havde et kendt Navn i sin Tid, vinder hans Dyrkelse dog ikke rigtigt Fodfæste. Naar Gislev da har faaet ham til Værnehelgen, ligger det nær — idet vi mindes, at der var meget Krongods her, og at Kongen havde Pratronatsret over Kirken — at tænke, at det er Forbindelsen med Kongehuset,³⁵⁾ der har gjort det, og at det er sket paa et tidligt Tidspunkt, da der endnu var Sandsynlighed for, at hans Paakaldelse kunde blive almindelig. De hjemlige Helgener naaede i Reglen ikke den Plads i Kirkerne som de fremmede. F. Ex. er kun St. Knuds Kirke i Odense indviet til den navnkundige Kongehelgen. Blev Kirker ikke indviet til disse straks efter Kanonisationen, skete det slet ikke.

Dette fører os da til at antage, at man har benyttet Kirkens Forlængelse, da det, eller snarere de, gamle Altre blev nedtagne, til at sætte Sct. Vilhelm paa første Pladsen ved Kirkens Genindvielse, og antagelig har Alteret faaet Relikvier af ham.³⁶⁾

Hvis denne Tankerække er rigtig, nødes vi ogsaa af denne Grund til at sætte Ombygningen tidlig, snarere før Aar 1300 end efter.

Det nye Udseende.

Da denne Ombygning var færdig, fremtraadte Gislev Kirke med et helt nyt Udseende.

Ikke blot var det en imponerende Forlængelse, den havde faaet, men Væggene havde faaet en anden Overflade. De nye Stykker, hvor Kvaderstenene ikke slog til som Forskalning, var nu dækket af kløvede og raa Marksten. Underlig nok viser flere af dem,

at de har været under Spidshammeren, saa de værste Uregelmæssigheder i Overfladen er udjævnede; nogle er endog lige saa glat huggede som de gamle Kvadrer; men da Formen ikke er rektangulær, er der ikke Tale om oprindelige Kvadrer.

Men denne Vægflade har faaet et meget kraftigt Overtræk af en fed, gullig, overordentlig sejt og stærk Puds. Dette Lag, som dækker hele Nordvægsgens Murværk, er saa stærkt, at man kun med stort Besvær formaar at slaa Hul paa det med en Hammer. Dette Pudslag synes paa et tidligt Tidspunkt at have faaet et lyserødt Farvelag, som dog nu skjuler sig under mangfoldige Kalklag. Mange Steder er det oprindelige Pudslag $\frac{1}{2}$ cm. tykt.

Det skal her nævnes, at de velformede Stræbepiller, som er byggede paa de to Østhjørner, ikke er oprindelige. De stammer ikke fra Korets Forlængelse, heller ikke fra Indbygningen af Hvælvingerne, men fra en senere Tid. Det er kendeligt ved, at de er byggede af smaa, gule Sten, og dem træffer vi først efter Middelalderens Slutning.

Taget har sikkert stadig haft sin Blybelægning.³⁷⁾

Et Eksempel paa de Problemer, der stilles ved Undersøgelsen af en saadan Kirkes Bygningshistorie – og hvad der kan aflæses derigennem – skal fortælles, ved at vi gennemgaar det lille romanske Vindues Enkeltheder paa Korets Nordside.

Det har uomtvistelig siddet der i romansk Tid, men er blevet tilmuret ved den store Ombygning.

Saalbænken er 2,08 Meter over Soklens Overkant. Selve Vinduets Højde er 68 cm., dets Bredde er 35 cm. og dets Flade, ligger nu 37 cm. inden for Murens Flade.

Indfatningen bestaar af Sidestykkerne: to tilhugne Granitblokke, 41 cm. høje; deres Smige er 46 cm. dybe, og deres udvendige Flader i Vægplanet er 34 cm. Over disse hugne Sten er der ingen fast Afslutning af Buen, der kun er formet i grov Mørtel, slaaet over raa Marksten, og med den samme Puds, hvormed Væg og Smige er betrukket. Saalbænken er lagt af Munkesten.

Disse Forhold er for et romansk Vindue i en gammel Kvaderstenskirke ganske besynderlige. Vi maa undersøge det nærmere.

Den Mørtelmasse, hvormed Vinduet er tilmuret, skjuler de inderste Kanter af de tilhugne Karmsten (dens Yderside er altsaa ikke i samme Plan som det oprindelige Glas), men den gaar bag om Saalbænkens Munkesten, som er lagt tæt op imod Fyldet. Et ubrudt og oprindeligt Pudslag, fælles for hele Vinduet, og det samme, som gaar videre over Vægfladerne, dækker disse Sammenføjninger, mens et tyndt raat Lag indenunder dækker Karmstenene og gaar ind bag Sammenstødet mellem Karm og Mørtel.

Et af de dybeste Kalkningslag har en kraftig, murstensrød Farve. Den kan kun spores i Smigene og indtil 15 cm ud paa Væggene, mens Bunden af Vinduet og Resten af Væggene kun viser en gullig eller snarere svag lyserød Tone paa samme Kalkningslag.

Hele Vinduets Indfatning, ogsaa nedad, er iøvrigt raa Sten.

Hvorledes skal alle disse Forhold forklares?

At Vinduet har en for et romansk Vindue ganske usædvanlig stor Bredde i Forhold til Højden, hvad der skulde vise hen til meget tidlige Perioder, kan

ikke tillægges Betydning, da vi øjensynlig ikke har den oprindelige Højde. De øverste af de oprindelige tilhugne Karmsten til denne Del af Vinduet er blevet borte i de nye Vægge. Desværre er ogsaa den Vinduesindfatning af Træ, som sikkert har været indmuret for at holde Glassene, forsvundet.³⁸⁾

Alle Stenene rundt om Vinduet er omsat. Hvorfor har de ikke simpelt hen ogsaa pillet de to sidste Kvadrer ud og muret fladt til? Vinduet sidder nøjagtig paa sin Plads, midt for den gamle Korvæg. Den eneste tænkelige Grund er vel, at disse Sten har gaaet saa dybt, at man har ønsket at bevare dem som »Bindere« i den, uden dem, ret svage Tilmuring i Aabningen.

Er det kun Gætværk, naar vi vil forklare Hvorfor, saa er det til Gengæld ganske aabenlyst, naar det hedder Hvorledes. Arbejdet er udført ved een Lejlighed, nemlig ved den store Tilbygning, i følgende Rækkefølge:

1) de romanske Karmsten er udtaget undtagen de to største, som derpaa er overpudsede. — 2) Vinduesaabningen er tilmuret med Mørtel. — 3) Saalbænken er lagt af Munkesten tæt op til Fyldet, men der mangler 11 cm. i, at deres Bagkant naar Bagsiden af Karmstenene, skønt de ligger i samme Højde. — 4) Det hele er pudset med det gullige, seje Pudslag, som gaar videre over Murens Flader. — 5) Stedet er kalket lyserødt (gult?). — 6) En senere, men dog sikkert middelalderlig, Kalkning har givet Smigene og 15 cm. af deres Omgivelser paa Væggene, men ikke Vinduets Bund, en kraftig, murstensrød Farve.

Saaledes er Arbejdet udført, men hvorfor man ikke ganske simpelt har lukket hele Vinduet, det kan

ikke læses af Stenene og Kalken. Inde i Kirken er Tilmuringsstedet synligt, men gaar i een Plan med Væggens Flade.

* * *

Antager vi da, at Kirken har faaet denne store Forøgelse en Gang mellem 1275—1300, ligger det nær at spørge, hvad der kan have bevirket, at man er gaaet i Gang med et saa stort Arbejde.

Det kan ikke have været en Stigning i Befolkningen, da denne Tilbygning, der kun forlængede Koret, ikke kunde anvendes af Menigheden, der ikke havde Adgang til det helligste Sted i Kirken. For øvrigt er denne Korforlængelse i sig selv saa stor, at den vækker Forundring; der er faktisk meget faa lignende.

Det er vist nu umuligt at naa længere end til Gætteri i et saadant Spørgsmaal, da alle Kilder svigter os i de enkelte Sognes Historie. Men maaske der ved at se andet Steds hen kan findes en antagelig Mulighed, der dog i nogen Grad kan give en Be grundelse.

Den betydeligste Landsbykirke i Fyens Stift, der har en lignende lang Korbygning, er vist Humble Kirke paa Langeland. Her er Forlængelsen imidlertid lidt tidligere, idet der i Korets østlige Del er tydelige romanske Vinduer tilmurede. De har en overordentlig stor Højde i Forhold til Bredden og er vel derfor fra Romantikens seneste Tid, men de afsluttes af en ren »Rundbue«. De er vel derfor Vidner om en Korforlængelse, som ligger nogle Aartiere forud for Gislevs. En anden langelandsk Kirke, Bødstrup, har ogsaa en senromansk Korforlængelse, omend ikke saa stor.

Men begge disse Kirker, Humble og Bødstrup, var Herredskirker, den første for Sønder-Herred, den anden for Nørre-Herred,³⁹⁾ og det ligger nær at antage, at denne ualmindelige Korforlængelse, som kun kunde have præsteligt Formaal, staar i Forbindelse dermed, idet Koret saa skulde kunne rumme Herredets Gejstlighed, der som bekendt kun kunde have Plads der.

Vender vi Blikket mod Gislev, finder vi, at denne Landsby allerede tidligt har faaet en fremskudt Plads i Sydøstfyen. Herredstinget, som oprindeligt naturligvis ifølge Navnet har ligget ved Gudme, er flyttet til Gislev og blev der langt op i Tiden, lige til Tingene samledes i Byerne.

Det var tænkeligt, at Gislev Kirke har været, eller ved Tingets Flytning er blevet, Herredskirke for Gudme Herred.*) Der er ingen af de andre Kirker, der har et tilnærmelsesvis saa stort Kor. Maaske vi her har en Begrundelse for den ellers ret gaadefulde Forstørrelse af en Landsbykirkes Kor, hvor dog ingen stor gejstlig Betjening behøvede Plads til storstilede Gudstjenester.⁴⁰⁾

Herredernes Præster mødtes endnu længe efter Reformationen til »Kalenter«. I den katolske Tid var det en Gang om Maaneden, senere var det sjældnere.

Da fik ogsaa Præstekonerne Adgang. Der holdtes først en Gudstjeneste, hvor alle Præsterne var til Stede, derefter samledes man til Beretning om Lande-

*) Gudme Herred deltes fra gammel Tid i »Gudme Hrd. oven Skoven« og »Gudme Hrd. uden for Skoven«. — Denne Skov, der delte Herredet, var den store Dung-Skov (dung bet. i gl. Dansk vaad), og endnu er dens Plads fra Gislev til lidt Nord for Svendborg kendelig ved mange Skove og tynd Befolkningsmængde. I denne Skov foretoges Rydninger fra de omliggende Byer, vi fik Gislev Dong, Trunderup Dong o. s. v.

modernes Beslutninger og almindelig Raadslagning om Embedernes og Standens Sager, og der sluttedes med »Hilare convivium«, d. v. s. lystigt Gilde. Dog maatte man ikke gaa for vidt. Et Kalente skulde holdes »foruden Drukkenskab, Spillemænd, Bulder og Bang, Sværgen og Banden«, og man skulde være hjemme igen »før Sol gik op«. Ved Forordning af 1. Maj 1618 blev de pludselig forbudt.⁴¹⁾

Iflg. Kongens Befaling skulde i Norge Herredstingets Bøger gemmes i »Ejerdingskirken«.⁴²⁾ Sandsynligt er det vel, at det samme har været Skik i Danmark, saa Gudme Herreds Tingbøger har været opbevaret i Gislev Kirke. Man havde jo ikke den Gang solide Gemmesteder i private Huse, og bekvemt har det da været, om man blot skulde lige ind i Kirken for at fat i de nødvendige Protokoller, idet vi hos Jacob Madsen hører, at »Herritsting gaar Torsdag, ligger ved Gislev Kirke«.

Vi maa lade staa hen, om det er saadanne Forhold, der har gjort det ønskeligt, at Gislev Kirke som en af de tidligste i Stiftet maatte skride til en Udvidelse, og en Udvidelse af en ret usædvanlig Art.

Dette Udseende beholdt Kirken saa halvandet Aarhundrede videre frem i Tiden: Anselig, lysende med sine pudsede Mure, antagelig allerede da smykket med Kalkmalerier indvendig — men uden Taarn.

* * *

Nogle Ord maa her siges om Kirkegaarden. Straks fra Kristendommens Indførelse blev det det rette Kendetegn paa den Kristne til Forskel fra Hedningen, at den Kristne vilde hvile i viet Jord ved

Kirken, mens Hedningen og Misdæderen fandt sin Grav »i Høj og heden Jord«. Vi har Eksempler paa, at en enlig Kristen, som ikke kunde faae viet Jord, fordi der ingen Kirke var, forlangte sig gravlagt i »Flodmaalet«, d. v. s. Strandbredden, hvor Land og Hav skifter — for enhver Pris ikke i den hedenske Høj paa vilden Mark.⁴³⁾

Saadan har ogsaa de gamle Gislevere søgt sig deres Gravpladser om Kirken, saa nær som muligt, helst paa Sydsiden helt ind i Tagdryppet, hvor Væden, der var helliget ved at falde paa Kirkens Tag, kunde synke i Graven. Ja, allerhelst inde i Kirken, men det kunde der i de første Tider ikke blive Tale om. Der kunde kun Kirkens Grundlægger hvile, og var det her, som det synes, Kongen, der har givet Gods til dens Opførelse, saa blev der ingen til den Ære, før senere i Tiden, i de nærmeste Aarhundreder før og efter Reformationen, da de velhavende, og naturligvis den indviede Præst, kunde komme ind. Alle- rede i Sorø Kirke finder vi, at ikke blot Kirkens Velgører Absalon, men ogsaa hans hele Slægt faar deres Lejested i Kirkerummet.⁴⁴⁾

Rundt om Kirkegaarden stod Diget, rejst af Marksten som den Dag i Dag, og for at holde Kreaturerne fra den indviede Plads, hvor især Svinene var slemme til at ville oprode Gravene, sattes der en Laage og en Kirkerist i Aabningen.*) Ved Middelalderens

*) Disse Kirkeriste var af Jernstænger, der laa saa langt fra hinanden, at Dyr stak Benene igennem, mens Mennesker kunde træde over dem. De var lagt over en muret Grube, midt i de smaa Indgangsaaabninger. Se herom en Artikel af Kai Uldall i »Fra Arkiv og Musæum« 2. Serie, I. 407 fl.

I Fyens Stift findes Kirkeristene endnu paa deres Plads i Drigstrup og Bregninge (Ærø) Kirkegaardslaager.

Slutning byggedes der ved en Række fyenske Kirker smukke Portaler, som staar den Dag i Dag. Man skulde tro, at der ogsaa har været en ved Gislev Kirke, men i saa Fald er den senere revet ned igen – soin saa meget andet! Ogsaa en Kirkelade til Modtagelse af Kirkens Tiendekorn har der været, men den er nu borte, og vi aner ikke, hvor den stod.

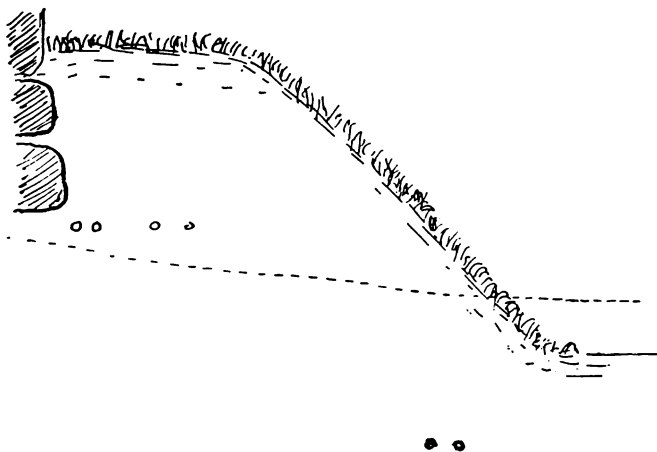
Paa Kirkegaarden, især langs dens Yderkanter, har der sikkert allerede den Gang staaet høje Aske-træer, som synes i særlig Grad at have været Kirkegaardens Træ. Endnu prydes vor Kirkegaard med meget høje, smukke Asketræer.

I de gamle Tider blev Ligene nedlagt i Jorden iført det almindelige Tøj, men man brugte blandt fattige ikke Kister, kun blev der af Mursten sat en Kant rundt om Legemet, lidt bredere ved Hovedenden end ved Fødderne og med et særligt lille Rum for Hovedet, derover var først fladt, senere tagformet, sat et Laag af Sten. Trækister, som var kendt tidligt i enkelte Tilfælde, synes først i Middelalderens sidste Tid at komme i Brug, selv om vi et saa fjernt Sted som i Grønland har Vidnesbyrd om deres udelukkende Brug i en lidt tidligere Tid end almindeligt herhjemme, ofte dog brugt flere Gange.⁴⁵⁾

Da i Efteraaret 1929 den nye Stræbepille blev opført paa Korets Nordside, maatte man gennemgrave den ret høje Jordskraaning, hvorpaa Kirkens Fundament hviler, for at faa fast Grund for Fundamentet til Pillen. Derved viste der sig forskellige interessante Forhold.

Lige ind under Grundstenene, som er meget solidere, end man i Reglen finder i disse gamle Kirker, hvis Bygmestre har stølet paa, at de svære Mure ikke

behøvede Fundamenter, fandt man c. 1 Meter under Jordoverfladen Skeletter, aabenbart fra forskellig Tid, da Hovedet paa det ene var i Linje med Knæene paa det andet, skønt de laa i samme Dybde. Det, der laa Kirken nærmest, var kun faa cm. fra Grundstenene og kunde umuligt være begravet i en Kiste, da der ikke vilde være Plads dertil for Stenene.

Snitfladen gennem Jordvolden.

De smaa Cirkler, viser gennemskaarne Knogler. Den punkterede Linje angiver den sandsynlige oprindelige Jordoverflade.

Men længere ude fra Væggen, ved Foden af Skraaning, hvor Fundamentet blev ført et Par Alen under den nuværende Jordoverflade, laa der c. 500 cm. under Overfladen, men i et Lag, der var 1 Meter under det andet Begravelseslag, atter et Skelet, eller rettere Rester af flere.

Da Jordsmonnet skraaner mod Øst, er det tydeligt, hvad der ogsaa kan ses paa Sydsiden, at der for

at forlænge Kirken ved den første Udvidelse, har maattet opkastes Jord til at lægge dens Grund i. Denne Jord er vel taget af Skraaningen, som derved har faaet brattere Skrænter.

Derved er en Del af den omliggende Jord kastet op over ældre Grave, som laa Nord for Kirken, saa de nu kan findes inde under den opkastede Del (de kan altsaa ikke være fra en senere Tid); de maa i Tid ligge forud for dem, der nu findes en hel Meter højere i den opkastede Jord ved Kirkens Grundsten.

Man fejler derfor neppe, naar man siger, at de dybeste Grave er Hvilested for gamle Gislevere, der er døde før Aar 1300, maaske længe før endda, og de senere er fra hen imod Middelalderens Slutning. At de er fra Middelalderen turde fremgaa af, at det er udelukket, at der har været benyttet Kister.

Ogsaa fra Kirkegaardens Muld lyder stille Røster for den, som vil lytte og prøve at forstaa Fortidens Tale. »Her jordes med mig min Verdens Pris. Hver tænke derpaa, om han er viis! Min Grav er ikkun syv Fod lang, dertil baade dyb og saare trang.«⁴⁶) Mere Ret er der ikke tilbage, naar Aarhundrederne har talt.

Det 15. Aarhundredes Byggearbejder.

Den Skikkelse, som Kirken havde faaet ved Aar 1300 eller lidt før, beholdt den saa atter et halvandet Aarhundrede. De følgende Tider var i Sandhed ikke Byggetider for vort Land.

Her paa Fyen følte man i særlig Grad dette, da Øen i en lang Aarrække var i fremmed Besiddelse, efter at Grev Gert havde faaet den som arveligt Len i 1330; endnu da Kong Valdemar havde vundet Fodfæste, og Grev Gert forlængst var dræbt i Randers, blev Øen ved at staa under de holstenske Grever. Selv efter Forliget ved Vinding Aa i 1353 beholdt de holstenske Grever deres Pantslotte endnu en Del Aar.⁴⁷⁾

Disse fremmede Herrer, som i en Menneskealder raadede her paa Fyen, har ogsaa de gamle i Gislev Sogn mærket, takket være det store Krongods her, som Holstenerne fik Raadighed over, og en af Sognets største Gaarde, Eskelund, var kongelig Maalsgaard under Nyborg Slot. Og vi har neppe haft en Herre som Hr. Laurits Jonsen (Panter) paa Tranekær, som ved sin bugtede og ikke særlig fine Forbundspolitik dog naaede at føre Langeland nogenlunde skadesløs gennem de svære Aar.⁴⁸⁾ Her har Holstenernes Fogeder og Svende sikkert haft frit Spil.

Til Fremstød — kirkelige eller verdslige — var der nok ingen Kraft. Af alle de Afladsbreve, der

udstedes for at skaffe fyenske Kirker Midler til Ombygning, er kun to (til Indslev i 1331 og Brenderup 1349) fra denne Periode, og i Indslev har de sagtens begyndt, før man anede, hvad Tiderne skulde bringe, og de blev vel heller ikke færdige; 1421 har vi et nyt Brev for Indslev; og Brenderup faar fire nye Breve 1404, 1407, 1422 og 1445.

Men hele den øvrige Række af ikke mindre end 88 Afladsbreve til fyenske Kirkers Ombygning ligger før Christoffer d. andens Tid eller efter 1355. Det er stille Tal, der taler et tydeligt Sprog.⁴⁹⁾

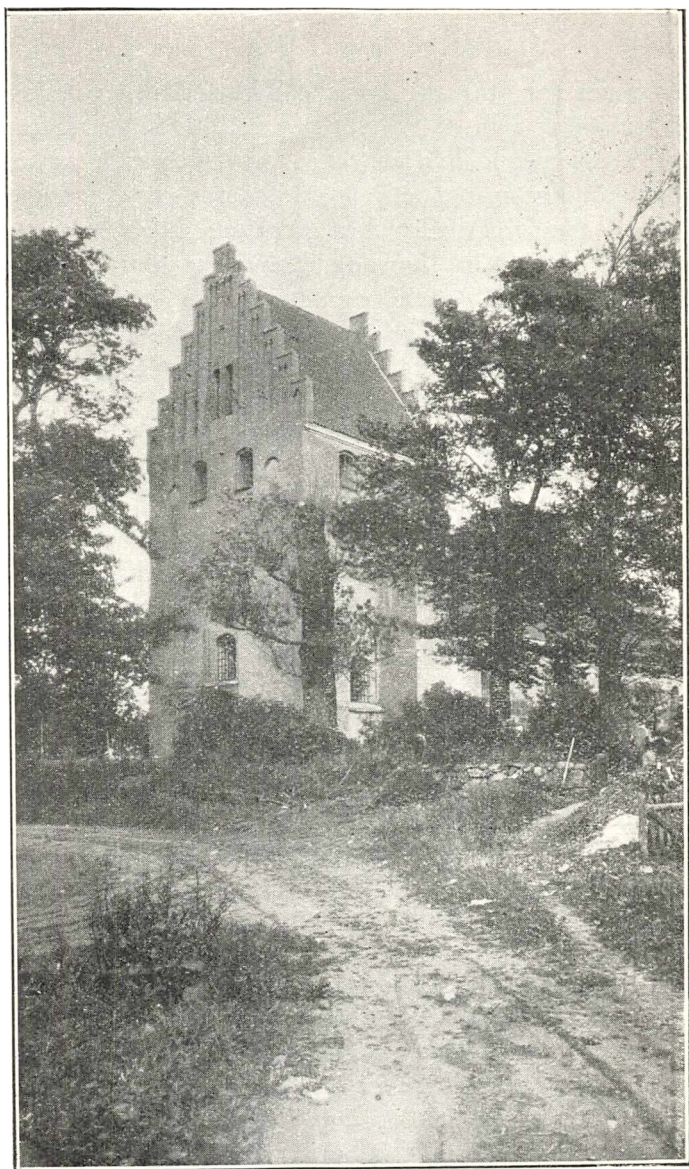
* * *

Men der kom jo atter Dag over Danmark, og som en opdæmmed Bølge brød nu Kirkebyggeriet ind over Fyen, saa der neppe er en Kirke paa Øen, som ikke i de sidste halvandet Hundrede Aar af Middelalderen fik sin Skikkelse fornyet, i det mindste da med en Smule Hvælvinger eller nogle Kamgavle. Men for de fleste stod der langt større Arbejder og ventede.

Det var Taarne, der nu skulde bygges.

Allerede fra romansk Tid havde man Taarne paa en Del Kirker. I Reglen var det da Tvillingtaarne som paa den berømte Fjenneslevlille Kirke og dens Forbillede Tveje Merløse ved Holbæk. Fra Møen og Skaane kendes lignende paa Murstenskirker.⁵⁰⁾

Men langt de fleste Kirker havde stadig nøjedes med at have Klokkerne hængende i Klokkestabler, eller man havde bygget Trætaarne til dem, som de endnu ses i Angel og paa Lolland.⁵¹⁾ Gislev har ogsaa kun haft sin Trækonstruktion, af hvad Art den saa har været.

Gislev Kirke set fra Syd-Vest.

Nu skulde der ske Forandring deri.

For Vestenden af Kirken opførte man et meget kraftigt og velproportioneret Taarn i samme Bredde som Skibet og med Nord- og Sydvæggen i lige Forlængelse af Skibets. Paa Sydsiden er en Tilbygning, der rummer en middelalderlig Vindeltrappe, som er muret af Munkesten lige til Toppen. Den er meget snæver, kun passabel for een Person ad Gangen. Trappetaarnets Sydgavl har en lille Blindingsanordning.

Taarnets Mure er tyndere end Skibets; de er 1,10 Meter tykke.

Paa Sydsiden, lidt Vest for Trappetaarnet, sidder et smukt, fladbuget Vindue, som udvendigt er prydet med en høj, spidsbuget Blinding. Paa Vestsiden sidder et lignende, men noget højere. Kirkens Hoveddør, som nu er under Vestvinduet, er senere gennembrudt, hvad der fremgaar af, at dens Omgivelser, især den Indfatning foroven, er sat af smaa, gule Sten.

I Taarnets Grund finder vi paa Nordsiden nogle af de gamle Sokkelsten, som har siddet i den oprindelige Vestgavl. Dog er de ikke alle fremme i Dagen, idet deres Længde tilsammen kun er 3,86 Meter, mens Gavlen var 9,35 Meter. Iøvrigt er kun ganske enkelte Kvadrer nu synlige i Taarnets Mure, men det tidligere nævnte hydrauliske Kalkpuds dækker desværre næsten hele Taarnets Yderside og forhindrer enhver Undersøgelse.

I Taarnets indvendige Del ser vi, at det er opført i »Munkeforbandt«, d. v. s. at i Murskifterne er der ikke som nu afvekslende Rækker korte og lange Sten, men i den samme Række veksler de: en kort, tre eller fire lange, en kort o. s. v. Dette Murskifte brugtes Middelalderen ud. De benyttede Sten er

næsten alle 26–27 cm. lange, enkelte er kun 21, men især i det indre er Størrelsen ret fast. Den samme Størrelse har vi i Hvælvingerne i Korforlængelsen.

Fra Trappen gaar vi gennem en halv Spidsbue ind paa Klokke-Loftet. Vi ser, at hele Østgavlen til Tops er sat af Munkesten i Munkeforbandt. Paa Sydsiden staar det gamle Murværk ogsaa til Taget i Væggens østlige Del, men lidt længere mod Vest er det afbrudt til en Meter over Gulvet og nyopført af af gule Sten. Det samme gælder hele Syd- og Nord-siden. (Denne Ommuring er først foretaget for godt fyrretyve Aar siden).

Under Klokkeloftet er der fra Hvælvingerne om- kring ved den samme Tid, 1886, brudt en Aabning ind over Skibets Hvælvinger. Man kunde vente her at finde den oprindelige Vestmur med dens Kvader- stensbelægning urørt. Men som allerede tidligere nævnt er Taarnets Hvælving bygget, saa den gaar jævnt over i Muren; derfor har man afbrudt ikke blot hele Vestmurens Beklædning, men ogsaa en god Del af det gamle Fyld, saa Muren nu over Hvæl- vingen kun er 0,60 Meter tyk. Den nye Overflade er forskallet med et, somme Steder to, Lag Munke- sten. Denne Vægflade mellem Hvælvingen og Loftet er ikke pudset. Muren staar udækket, og Fugerne er ikke behandlede.

Selve den oprindelige Murs Materiale er der rig Lejlighed til at undersøge i den nye Aabning. Den bestaar af Mørtel med raa, tildels meget store Marksten.

Glamhullerne, to til hvert af de fire Verdens- hjørner, undtagen Sydsiden der kun har eet, har alle gotisk Fladbue.

Taarnets Gavle, der vender Øst-Vest, er smykket med Blindinger, der ikke er ens paa begge Gavle. Da den vestlige imidlertid er ommuret i 1886, er det ikke mere muligt at fastslaa, om de fra Begyndelsen har været ens, hvad der ingenlunde altid var Tilfældet.

De middelalderlige Blindinger paa Østgavlen er af en sjælden Renhed og Skønhed. Paa det store Billede vil man kunne bemærke de enkle og velafvejede Linjer, som ikke den Dag i Dag kan konstrueres smukkere.

Overhovedet danner Taarnet i Forbindelse med Skibet en Helhed af ualmindelig fast og harmonisk Virkning.

*
*

Ved samme Tid, som Taarnet byggedes, er antagelig de tre Hvælvinger i det forlængede Kor bygget. Det er almindelige gotiske Krydshvælvinger, som hviler paa Piller, der er opført paa den indvendige Side af Murene.

Hvor den lille Syddør er brudt igennem paa Sydvesthjørnet, var der ikke Plads til en Pille. Derfor er der her indmuret en stor raa Marksten i Kapitælets Højde, og paa den hviler Hvælvingens Ribber.

Hvad der straks tiltrækker sig Opmærksomheden her, er de Kalkmalerier, som smykker Kirkens Kor.

Kalkmalerierne i Gislev Kirke.

Disse Malerier falder i to Grupper, idet den øverste eller den østligste Del, det nuværende Kor, har Billeder fra Jesu Lidelsehistorie, medens de to andre Hvælvinger har Fremstillinger af Barndoms-

historien. Denne Række begynder paa den østligste Kappe i den midterste Hvælving. Desværre tillader Pladsen kun at give en ganske kort Beskrivelse af disse Billeder, af hvilke man vil kunne danne sig et Indtryk ved at se paa det gengivne Maleri af Julenat.

I midterste Hvælving:

- 1) Bebudelsen, hvor Maria med sammenlagte Hænder, lidt foroverbøjet modtager Gabriels Besøg. Gabriel har over Skuldren et Jægerhorn og fører et Hundekobbel. Det hentyder til den gamle Symbolik, at en ubesmattet Jomfru var den eneste, der kunde tæmme det vilde Dyr Enhjørningen. Derfor lod man paa Billederne Gabriel med sit Hundekobbel drive en Enhjørning hen i Jomfru Marias Skød. Det er blevet fast Fremstillingsmaade af Gabriel, og vi finder den ogsaa her, men paa Grund af Pladsforholdene mangler rigtig nok det vigtigste — Enhjørningen!¹⁵²⁾
- 2) Besøget hos Elisabeth. De to Kvinder staar i Færd med at omfavne hinanden ved Mødet.
- 3) Julenat. Det lille Jesusbarn ligger mellem Forældrene, hvoraf Maria knælende tilbeder ham. I Baggrunden et Æsel og en Okse.
- 4) De hellige Trekongers Tilbedelse. De bringer Guld, Røgelse og Myrra. Den første knæler, den næste nærmer sig, og den sidste er endnu lidt borte, paa Vej hen mod Barnet, som sidder paa Moderens Skød.

I vestligste Hvælving:

- 1) Fremstillingen i Templet, hvor det lille Jesusbarn staar, nærmest dansende, paa et Bord

med en folderig Dug. Paa hver sin Side staar Forældrene.

- 2) Flugten fra Bethlehem. Josef trækker et meget langt Æsel ud af Bethlehems Port ved et mægtigt Tov. Paa Æslet sidder Maria med Barnet.
- 3) Barnemordet i Bethlehem. Tre Stridsmænd har hver grebet et Barn ved det ene Ben og er ved at stikke et Sværd i dem. En lille Sidefigur viser et vrængende Ansigt.
- 4) Fra Flugten til Ægypten. En gammel Legende fortæller, at Herodes' Stridsmænd forfulgte den hellige Familie lige til Ægyptens Grænse. Der traf de en Høstmand og spurgte, om han havde set dem. Paa hans Svar Ja, vilde de vide hvornaar. Da svarede han: »Da jeg saae dette Korn, som jeg nu høster«. Da vendte de om. — Men det var sket samme Morgen. Gud havde, ved et Jærtegn, ladet Kornet vokse op og modnes paa een Dag, for at lede dem vild. Det er denne Legende, — den eneste i Rækken — der fremstilles her.

Den østlige Hvælving i Koret:

- 1) Den hellige Nadver. Ved et Bord, bag hvilket der ses Bygninger, sidder Jesus med Disciple. Foran Bordet sidder Judas med Pungen, og i den modsatte Hvælvingssflig sidder en anden for Symetriens Skyld. Alle med Glorier — ogsaa Judas!
- 2) Getsemane. Dette Billede sidder ikke i Hvælvingen, men er malet paa Korets Nordvæg. Det er først fremdraget i Sommeren 1928. Jesus knæler foran en Klippe, hvorpaa der

- staar en Kalk. De tre Disciple, Peter, Jacob og Johannes sidder sovende rundt om.
- 3) Den næste Kappe har tre Billeder. — a. Forhøret hos Ypperstepræsten, hvor en Tjener staar med løftet Haand for at slaa Jesus paa Øret. — b. Hudstrygningen. Jesus er bundet til en slank Søjle, og to Mænd pisker ham.
 - 4) Tornekroningen. Dette Billede er i den østlige Kappe, lige over Alteret. Det var Senmiddelalderens faste Plads til Fremstilling af Tornekroningen. Tidligere, i den romanske Tid, havde man altid haft et Billede af den himmeltronende Verdenshersker og Dommer paa dette Sted.⁵³) Der ligger en Følelsesforskydning i dette Skifte. To Mænd trykker med Stænger Tornekronen haardere ned over Jesu Pande.
 - 5) Korsvandringen. Simon af Kyrene er rede til at løfte Korset op. En Skikkelse, Johannes?, staar bag ved. En Bøddel med hængende Hoser staar foran Jesus.

*

*

Vi kan spørge, om der ikke har været flere Billeder. Det kan der let svares paa, idet det endnu huskes, at da disse Billeder i 1878 blev afdækkede (desværre uden sagkyndig Hjælp ved en Maler Hansen fra Brudager; som har »forbedret« Billederne efter sit ingenlunde solide arkæologiske Skøn, hvorved Klædebon er forvanskede og alle Skriftbaandene er gaaet tabt), da var der flere Billeder fremme. Men man skønnede, at de ikke var værd at bevare. Et Sted var der et Ansigt malet om et Hul i Væggen; dette

Hul blev brugt som Mund, og Tungen stak vrængende langt ud af det. Dette, som var meget almindeligt ved de sentmiddelalderlige Kalkmalerier, fandt man ikke opbyggeligt og overkalkede det. Ved den tilmurede Kvindedør skal der ved samme Lejlighed være fundet, og snarest atter tilkalket, en Djævelsskikkelse.

Man ved altsaa, at der har været flere Billeder. Nordvæggen i det andet Hvælvingsfag har ogsaa Spor af Farver under Kalkpudset, men man har endnu ikke afdækket det, idet Fundet er meldt til Nationalmuseet.

Paa Sydveggen, hvor Mandsdøren er tilmuret, fandtes i Sommeren 1928 tydelige Spor af Farver, men hele Vægfladen var saa ødelagt, at alt smuldrede, og der var da heller ikke sammenhængende Billeder mere. Det er iøvrigt en velkendt Erfaring, at paa Sydveggen med deres stærkere Temperatursvingninger, vil man næsten aldrig kunne finde bevarede Billeder.

Saa meget er imidlertid sikkert, at Kirken har haft en langt rigere Udsmykning af Kalkmalerier end den nuværende, der dog er ret anselig.

Man spørger: Er dette Kirkens første Lag af Kalkmalerier?

Nej, det var det ikke. Vi har nævnt, at der muligvis allerede var Kalkmalerier i den ældste romanske Kvaderstenskirke. Men derom vides intet mere.

Gaar vi derimod op i Koret til det Billede, som blev fundet paa Nordmuren i 1928, saa finder vi, at under dettes Billedflade sidder der paa et underliggende Lag Kalk et tidligere Billede. Hvad det har forestillet, er det ikke muligt at sige, da det kun vil kunne konstateres ved at ødelægge det, der nu er

ovenpaa. Da det underliggende rimeligvis ikke er uskadt, er det derfor for dyrt at købe nogle Stumper med et godt Billedes Ødelæggelse.

Men vi ser, at Kirken har haft en Serie Kalkmalerier fra gotisk Tid forud for den, der er malet paa de nuværende Hvælvinger. Dette er for øvrigt saa meget naturligere, som det er Tilfældet ved en stor Række af andre Kirker.

* * *

Hvornaar er de maalede?

Det vilde have været af overordentlig Interesse, om de havde været daterede ligesom Billederne i de to andre fyenske Landsbykirker: Bellinge og Gudme. Men dette er kun Tilfældet ved enkelte Kalkmalerier i hele Landet.⁵⁴) Vi er henvist til Slutninger ud fra Sammenligning.

At de er af gotisk Oprindelse fremgaar ikke blot af den simple Kendsgerning, at Hvælvingerne først er opført i gotisk Tid, men ogsaa den grove Grund og de lange Gevanter er sene, ligeledes Tilbøjeligheden til at give Figurerne en svajet Form.

Billedrækkens Emner giver ingen Vejledning, da de er almenkendte. Disse er endda i ualmindelig Grad bibelske, hvad der gør dem endnu mere almenne. Det eneste Legendebillede: Bonden med Sæden, er ogsaa anvendt i Elmelunde Kirke paa Møen og i Tingsted paa Falster. Disse er begge maalede af den samme Mand, som kaldes Elmelunde-Mesteren. I et Sogn paa Nordfalster er den tilsvarende Legendevise for øvrigt fundet levende til i Mands Minde.⁵⁵)

Men det er afgjort ikke den samme Mester, der

har arbejdet i Gislev, og Legenden var kendt over hele Europa.

Kompositionerne er fortrinlige; de fylder Hvælvingernes Flader godt og naturligt ud uden at bruge Vold mod Figurerne. Baggrundsdekorationen er almen kendt: de smaa Grupper af røde Pletter med c. 6 i hver; og paa Grund af den tidligere omtalte, alt andet end sagkyndige Restaurering, tør man ikke drage Slutninger ud fra en Baggrundsdekoration, der benytter Blomster som Motiv. Den er ellers ukendt.

De eneste Hjælpemidler ligger i en Vurdering af Klædedragterne, og det maa da straks erindres, at omend de gamle Kunstnere ret slavisk anvendte deres egen Tids Klædemoder i deres Billeder, saa er der altid Muligheder for, at visse hellige Figurers Klæder har faaet et traditionelt Snit.

Skønt denne Vej altsaa har sine Usikkerheder, er det dog den eneste, der er at gaa. Vi ser straks, at vi her har en særlig Vanskelighed, idet Maler Hansen har haft meget svært ved at finde sig til Rette med disse sære Dragter. Især finder vi, at han ikke kan forsones sig med, at Personerne har forskelligfarvede Ben. Saa prøver han at give det Ben, der var svagest farvet, samme Kulør som det andet. Heller ikke kan han forstaa, at der ikke er angivet Skoenes Udskæring, for ikke at tale om, at der var nogle meningsløst lange Taaspidser paa dem. Han regner det aabenbart for en Fortjeneste, at han retter alt saadant ved at runde Taaspidserne pænt af og sætte en tydelige Udskæring ved Vristen. Han har aldrig truffet paa Senmiddelalderens Snabelsko!

Alle disse Forhold gør vor Undersøgelse vanskelig.

At de hellige Tre-Konger har haft forskellig Farve paa deres Hosers Ben er imidlertid endnu tydeligt. Ligeledes, at Soldaterne ved Bethlehemsområdet og ved Ægyptens Grænse har haft Snabelsko uden Udskæring. Dette tyder paa, at de er malet omkr. Midten af 1400'erne. Ogsaa er det tydeligt,

Figuren med sammenlagte Hænder har mørkerød Trøje, grøn Hue og højre Ben, bleggrødt venstre Ben. Figuren med Pungen har mørkerød Hue, grønt Bryststykke og venstre Ben og øvrige Dragt bleggrød.

at Josef paa Julenatsbilledet har en Struthætte paa. Disse Hætter, der sluttede tæt om Hovedet og endte i en lang »Hale« ned ad Ryggen, gaar af Brug ved samme Tid, i hvert Fald før 1500.

Ved et lykkeligt Træf fik vi ved de sidst fundne Billeder fat i Figurer, der ikke har været under senere Behandling. Her staar de i deres Oprindelighed.

Dog er det ikke Getsemanebilledet selv, der her

yder Hjælp, men under dette Billede, der forneden afgrænses af en bølget Dobbeltlinje, er malet to Figurer, to Mænd i Samtidens verdslige Dragt.

De har snævre forskelligtfarvede (grønne og lyserøde) Hoser paa, der forneden uden nogen Sko-udskæring gaar i eet med Fodens Beklædning og trækker sig ud i de nydeligste Snabler, man kan ønske. Deres Vamser er korte, kun til Hofterne, men Ærmerne er lange og hænger langt ned i løse Flige. Paa Hovederne har de Huer. Se Fig. Side 59.

Denne Dragt er formentlig den, vi finder f. Ex. paa de bevarede Billeder af Christoffer af Bayern.⁵⁶⁾

Disse Billeder er neppe meget yngre. Vel senest hen imod 1475. Disse verdslige Dragter er iøjnefaldende af anden Karakter end de tilsvarende i Gudme Kirke fra 1488.

Omkring ved Midten af det 15. Aarhundrede maa vi da tænke os de store Bygningsarbejder: Indbygningen af Hvælvinger i Koret og Opførelse af det mægtige Taarn med dets smukke Hvælving, hvorfra en stilren Spidsbue aabner sig ind til Skibet. Kort efter har den ukendte Mester — eller der var maaske flere — begyndt Udsmykningen af hele Kirken. Paa de nyfundne Billeder ses endnu Penselstrøgene, og de viser, at han har malet hurtigt, i lange Strøg, ofte med saa rigelig Farve i Penselen, at det har sprøjtet langt hen i Farten, og fra Linjernes Ender er Malingen drevet ned i en lang Stribe. Der maledes med vaad Kalk paa tør Bund, idet den gamle Freskomalemaade: vaad Farve paa vaad Kalk, for længst var gaaet af Brug;⁵⁷⁾ og man undrer sig, at Kunstneren her paa dette sidste Billede har tilladt sig en Jaskethed, som synes at hidrøre fra Hastværk,

som ikke ses paa de andre Billeder; men en dygtig og formsikker Kunstner har han været.

De to nysnævnte Figurers Betydning er ganske uklar. De hører ikke til de bibelske Billeder, men ses for sig selv, vandrende fremad sammen. Den ene, som ser ud til at være den yngste, har Hænderne sammenlagt, strakt tilbedende frem, den anden bærer i Hænderne en Pengepung. Hvem er de? Er det dem, der har bekostet Billederne? Er det maaske Kunstnerne, der her ved Afslutningen af Værket i Korets øverste Hjørne maler sig selv? Vi ved ikke, hvad Betydningen er.

*

*

Endnu nogle Ord om Kalkmaleriernes Skæbne i de kommende Tider.

Man plejer jo at tale meget om Reformationens Billedstorm og Forfølgelse af de gamle naive Kalkmalerier fra de katholske Tider. Dette beror afgjort paa en Fejltagelse, som er blevet tendentiøst udnyttet til Angreb paa det vaagnende Trosliv. Det vil være meget faa Steder, at der i Reformationens Tid er øvet Overlast mod de gamle Kalkmalerier — ja, maaske overhøvet intetsteds. Vi kender i alle Tilfælde intet Eksempel. Biskop Jacob Madsen Vejle har i 1589 intet dadlende Ord om Gislev Kirkes Malerier.

De blev uanfægtet siddende i Kirkerne, indtil de var saa medtagne af Mug og Ælde og Støv, at man ikke syntes, at de var værd at have; thi at restaurere dem mægtede man slet ikke. Dertil kom saa, at der kom ny Smag, der ikke forstod disse gamle naive Billeder. Nu skulde der ligge dybsin-

dige Ideer bag Billederne — og de gamle blev strøget over med Kalkekosten.

Gislev Kirke er et klart Eksempel paa dette.

Henved to Hundrede Aar efter Reformationen er de sidste endnu ikke forsvundet. 1707 skriver Sognepræsten i Gislev, Provst for Gudme Herred, Mag. Jens Madsen Faber i en Indberetning: »Hvælvingen over Alteret er en slet med 4 actibus Passionis, sc. Institutione coenæ, coronatione spino impositione, flagellatione et crucis bajulatione; en meget slet og ringe Maling, fast som det kunde være en Muurmesters Arbejd. Flere deslige actis vare paa de 2 næstfølgende Hvælvinger for nogle Aar siden, men som de (meest) vare ukiendelige, bleve de overkalkede.«⁵⁸)

Mens Væggens Billede allerede er glemt (der fandtes 14–15 Lag Hvidtekalk over det ved Afdækningen), saa er de andre først tilkalkede om ved Aar 1700, ja det sidste endnu ikke i 1707, selv om Provstens Ord ganske vist ikke synes at love det en lang Levetid!

Det er i saadanne Tider, at de gamle Minder forsvandt. Nej, da havde man mere Forstaaelse for en anden Stil. Med synlig Begejstring beskriver Provst Faber samme Sted et anderledes fint Billede, man havde i Gislev Kirke:

»Paa Muren hænger et Billede noget overfor Prædikestolen, som har en lang Kappe paa ned til Fødderne og disse Ord under den højre Arm: »Guds Kjærligheds«, i den højre Haand et Sværd holdt i Vejret med disse Ord: »Aandsens Sværd, Guds Ord«, den venstre Haand et Skjold med et malet Kors og disse Ord: »Troens Skjold, Jesus Christus«, om Bu-

gen og nedenfor en stakket Kjortel med disse Ord: »Retfærdighedens Pantser«, paa det ene Ben det Ord »Støvle« — og paa det andet: »Fredsens Evangelium«, under Fødderne en stor Trappe og derpaa disse Ord: »Du skal træde paa Drager«. ⁵⁹⁾

Se, saadan et Billede var anderledes til Opbyggelse og til at faa Forstand af og opmuntrende at have hængende over for Prædikestolen! — Saa gled de gamle Mestres Værk ud.

* * *

Den samme Skæbne ramte Hundrede Aar senere et andet Mesterværk, som Kirken fik ved den samme store Fornysele c. 1450. Da blev der opsat en stor trefløjet, udskaaret Altertavle i gotisk Stil. Den har været rigt udstyret med Snitværk og har dannet en herlig Afslutning mod den noget kedelige Østmur.

Nu kender vi den kun af et Par Beskrivelser.

Ved Visitatsen Palmesøndag 1589 skriver Biskop Jacob Madsen om den: »Tafflen Crucifix, meget vel udgraffuet, i Fløjeler 12 Aposteler«. ⁶⁰⁾

Den nysnævnte Provst Faber skriver 1707: »Altertavlen er ziret med Korsfæstelsens Historie, smukt Billedhuggerværk. to Lister udenom besatte med 6 divis maschulis et femin., hvoriblandt een har en Biskops Hat og Stav«.

Vi har altsaa to Beskrivelser, men lidt forskellige. Der er ingen Tvivl om, at selve Alterskabet har haft en Korsfæstelsesscene, hvad der svarer nøje til, hvad vi kender fra lignende Altertavler fra samme Periode. Derimod er der Tvivl om, hvilke Figurer der har staaet i Fløjene.

Jacob Madsen kalder dem de 12 Apostle, og

det er ogsaa den Benævnelse, hvorunder de endnu huskes i Sognet, da de endte deres Fornedrelesbane i Sidefløjen mod Nord. Provst Faber, som i 38 Aar hver Søndag har haft dem for Øje, naar han forrettede Altertjenesten i Gislev Kirke, kalder dem Helgener og Helgeninder. Og han taler om 6, mens det ellers hedder 12. Dette sidste kan maaske forklares ved, at Faber mener, at der paa hver Side er 6.

Men ellers maa man vist tillægge Faber, der ikke blot har nærmere Kendskab til Tavlen end baade Biskop og den fjerneresiddende Menighed, men ogsaa udtrykkelig nævner en af Figurerne som prydet med Bispehue, den største Tiltro. Hvem denne Bispehelgen er, ved vi ikke. Maaske en Pave, maaske Sct. Nicolaus, som fremstilledes med Bispehat og tre Guldkugler i Hænderne. Maaske en Fremstilling af Sct. Vilhelm, ikke med Bispe- men med Abbedhue. Vi finder paa andre gamle Altertavler meget forskellige Figurrækker, ligefra Apostlene til de i Middelalderen saa yndede »Nødhjælper«: en hel Række af Helgener, der hver havde ligesom sit Speciale som Hjælper, mod Storm eller Feber, mod Tandpine eller Ildsvaade, en hjælp mod »faldende Syge«, en anden var god at bede til, naar man havde tabt noget.⁶¹⁾

Det havde været interessant at faa at vide, hvad det var for en Række, der har prydet Gislev Kirkes Altertavle, men det er nu uhjælpelig for sent — for blot 45 Aar siden kunde det endnu have naaedes..

Men saa meget ved vi, at midt i Katholicismens sidste Aarhundrede fik Gislev Kirke en storartet Fornyelse. Da byggedes det Taarn, som endnu pryder Kirken og hele Eggen, da byggedes de Hvælvinger, hvis Kalkmalerier nu atter kan glæde os, efter i smaa

to Hundrede Aar at have været skjult under Kalken (og maaske netop derfor bevarede!), og da sattes den Altertavle op, som i henved fire Aarhundreder har været Kirkens Prydelse.

* * *

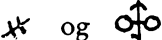
Endnu et Minde har Kirken fra den katholske Tid. Det er den store Klokke.

Denne Klokkens Indskrift lyder saaledes: »Anno + domi + mdc + xxiii + ihlp + ihs + mAria + an + namater + et + onivm + sanc + torm + etsanctvs + vilhelmvs + patronv + eclesia + amen«. Denne afkortede Indskrift siger: Herrens Aar 1523*). Hjælp Jesus, Maria, Moder Anna og alle Helgener og Kirkens Patron Sct. Vilhelm«.

Denne Sammenstilling af Jesus, Maria og hendes legendariske Moder Anna er saare velkendt i Mideldalderens Slutning, hvor »Sct. Anna selvtredje« blev fremstillet ved alle Lejligheder. Om Abbed Vilhelm har vi allerede hørt. At Maria-Navnet har et stort Bogstav mellem de smaa (en Majuskel kaldes det til Forskel fra de smaa Minuskler) skal angive, at hun fremhæves for de to andre. To Relieffer af en Biskop er støbt, den ene paa Vestsiden, den anden, som sidder under en Baldakin, hvor to Engle sætter Bispehuen paa ham, er paa Østsiden. Under Billedet paa Vestsiden findes et Kors, der er dannet ved Aftryk af 5 smaa Brakteater. (∴ tynde Mønter, der kun har Billede slaaet paa den ene Side.)

Aarstallet for Klokkens Støbning er angivet. Tilbage er kun Spørgsmaalet om, hvem der har støbt den.

*) Aarstallet MDCXXIII er en oplagt Støberfejl for MDXXXIII (1523).

Der er tre Støbermærker paa den. De ser saaledes ud: Tegnet lige efter Amen staar i en Række for sig paa Østsiden. Ved Skriftbaandets Begyndelse staar . De er ellers velkendte. Det første

tillægges Olof Kegge, og vi har hans Mærke paa en Række Kirkeklokker fra denne Periode. Fra 1488 og til ca. 1535 findes det paa mange, deriblandt ogsaa Nyborg Kirkes Vægterklokke fra 1523. Den anden Støber kender vi fra en Række fynske Kirkers Klokker: Espe 1500, Stenstrup og Rynkeby 1503, Allerup 1504 og Herrested 1513. Klokkerne støbtes paa Stedet i en Støbegrav paa Kirkegaarden, hvor Kerner af Klokkelformen blev dannet først af Ler.⁶²⁾

Har der været andre middelalderlige Klokker, hvad der er sandsynligst, saa er de blevet taget ned og omsmeltet i de følgende Krige, hvor Kongerne Gang paa Gang forgreb sig paa Kirkernes Klokker og Altrenes Sølvtoj.

Vi har nu prøvet at danne os et Billede af Gislev Kirkes Historie i store Træk i Middelalderen, en Historie, som man vil kunne finde lige saa godt for de fleste andre fyenske Landsbyer. Desværre er det umuligt at faa Plads til at forsøge at give et Billede af det Fromhedsliv, der levedes i Folket i disse mange Aarhundreder, deres Søgen og Længsel, deres Tankegang og Kirkens Maade at tjene dem paa. Det maa vi her lade staa hen. Men her i denne Kirke har det aandelige Liv haft sit Midtpunkt for de gamle Slægter, der har boet og bygget her i Gis-

lev og kaldt Sognet deres med samme Ret, som vi nu kalder det vort.

Det bør nævnes, at gamle Indberetninger nævner, og Folkemindet endnu husker, at der Syd-Vest for Kirken, paa Kapel-Agren, har staaet et Kapel. Antagelig har det været ved den Kilde ved Vejen til Holme, som aldrig udtørres. Om denne Kildes og dens Kilde-Kapels Betydning for Befolkningens religiøse Liv har vi dog ikke mere Spor.⁶³⁾

Vi vil nu gaa til de nyere Tider.

Reformationsaarhundredet.

Da der begyndte at komme Uro i Kirken i Tiden op mod 1530, sad der i Gislev en ældre Sognepræst ved Navn Peder Danielsen.⁶⁴⁾ Det kan ikke ventes, at han skulde have nogen særlig Forstaaelse for de nye Tanker, som af hans gejstlige Brødre førtes frem. Adelsmændene Hans Tavsens fra Birkenede, Munk blandt Hansbrødrene, og Hans Gaas fra Svendborgegnen, Sognepræst ved Frue Kirke der, og Folk som Karmelittermunken Peder Laurensen og Sognepræsten Christiern Clausen Skrok i Assens eller den unge Skolemester Peter Palladius i Odense var vel Navne, der begyndte at nævnes, men det har sikkert ikke foruroliget hverken den Gislev Præst eller hans Menighed.

Værre blev det, da han med alle Fyens Præster blev kaldt til Odense for af Biskop Knud Gyldenstjernes Medhjælper Magister Jørgen Jensen (Sadolin) paa Landemodet d. 27. Maj 1532 at faa at vide, hvor skammeligt de havde forsømt deres Gerning som Hyrder for Hjorden, »de arme Folk have fast ingen Skilsmisse fra uskjellige Bæster« takket være Præsternes Forsømmelse. »Ve, Ve vil her vorde af, med mindre man sig skjøt (snart) herudi retter«. Det var Alvorsord, som blot blev endnu mere uforstaaelige

for den brave Hr. Peder og hans Embedsbrødre, da der blev tilføjet, at det, som var den største Skændsel og Uorden, var Ting som Kirkemesse, Korsebyrd (over Markerne), Aartider (Sjælemesser) og lignende, som jo netop var deres vigtigste Bestilling.

De fik Besked med hjem om, hvad de havde at undervise deres »fattige Almue« i: Troens Artikler, Fader-Vor, de 10 Guds Bud og alt dette med nogle Forklaringer, der var oversatte af Magister Jørgen, og som intet sagde om alt det, som man ellers regnede, Messe og Skrifte o. s. v. — Og til Afsked fik man den Salut: I Løbet af kort Tid vilde der blive visiteret i hele Stiftet »med nogle lærde Mænd og da gjøre en uvildig kristelig Examinats blandt Sognepræsterne udi de almindelige Hovedartikler og Punkter, dem bør at vide, om de skulde være due lige til saadant et Embede«. Ikke mindre end 30 Lærestykker fik de opgivet, som de skulde sætte sig ind i!⁶⁵⁾

At dette har vakt Røre, er givet. Nu gik Sagen ganske vist ikke saa hurtigt, som Sadolin tænkte; først skulde der komme en kort Reaktion, men saa var den gamle Tid ogsaa uhjælpelig forbi. Kirken skulde ikke omstyrtes, ej heller skulde Kirkegodser inddrages fra Sogneembederne. Det var ikke en ny Kirke, der skulde grundes, men nu skulde de igennem Aarhundrederne indsnegne Misbrug udrenses og det rene jævne Evangelium forkyndes uden al Menneskelærdom efter Skriftens klare Ord.

Derfor var der heller ingen Sognepræster, der tog Afsked her paa Fyen. Man blev siddende og prøvede at finde Rede i det nye, saa godt som muligt; og blandt dem var Peder Danielsen i Gislev.

Noget af det, der straks maatte lægges Vægt paa, var Prædikenen. Det var man ikke vant til at gøre meget ud af. Nogle af Tiggermunkene havde haft som Speciale at holde Prædikener, men for Sognepræsterne betød det ikke meget. Nu blev det et Hovedpunkt, som man gennem trykte Postiller, som blev læst op for Menigheden, prøvede at gøre Fyldest med.

Men det krævede et Prædikested i Kirken. Hidtil havde man klaret sig med en Læsepult.⁶⁶⁾ Nu begyndte der at rejse sig Prædikestole i Kirkerne. Af de første er vist ingen mere tilbage, men da det første Slægtled var gaaet, blev det en Landebevægelse at forsyne Kirkerne med smukke Prædikestole. Det var i Slutningen af Christian d. III's Tid og under Frederik d. II og især Christian d. IV, at det ret fik fart.

Fra en tidlig Periode af dette Tidsrum vel omtr. 1570–75, skriver Gislev Kirkes Prædikestol sig. Den er bygget i Renæssancestil med dens Forkærlighed for vandrette Linjer og sirlige Udskæringer. Lidt senere i Perioden kræves fritstaaende Søjler paa Hjørnerne og vekslende Felterne og udskaarne Evangelistfigurer m. m. Det kendes ikke paa Gislevs. Men en smuk og tidlig Kunst møder os i den. Vi ved ikke, hvornaar den er lavet, men i 1630, da de fleste Kirker endnu er midt i Anskaffelserne, er Gislevs allerede saa gammel, at man maa lade den gennemgaa en Restaurering.⁶⁷⁾

Indskriften forneden staar i fire Felter: VERBUM DOMINI MANET IN ÆTERNUM. — Herrens Ord bliver evindeligt. Lydhimlen bærer ikke længere Indskrift, men skal i 1630 have haft Ordene: »Hvo, som er af Gud, hører Guds Ord«. ⁶⁸⁾

De gamle Farver er forlængst afvaskede og dækket af en brun Egetræsmaling, kun enkelte Toner og en tidligere rig Forgyldning kan nu paavises.

* * *

Af gammelt Inventar, der synes at være bevaret over fra Middelalderen, er ogsaa de to Malm=Alter=stager. De bærer hverken Navn eller Aarstal.

Mens man i Reformationstiden endnu holdt paa den gamle Regel, at Døbefonten skulde staa fornedet i Kirken. (Palladius siger, at Præsten paa Prædike=stolen skal kunne slaa ud med den ene Haand mod Alteret og med den anden mod Fonten),⁶⁹) saa kom der senere en anden Tanke frem; men de fleste Steder er det nok gaaet som i Gislev, at først ved en Bispe=visitats faar man sig bekvemmet til at flytte den op i Koret.

Før det skete, var der dog sket en Forandring ved den. Tidligere havde man brugt hele Kummen ved Daab. To=tre Spande Vand skulde, efter Palladius, Degnen slaa i Fonten, naar der skulde være Barsedaa. ⁷⁰) For at sikre sig imod, at Kvinder for Trolddoms Skyld kunde faa Voksborn døbt, hvad der skulde være særlig kraftigt til Forgørelse, var det ogsaa en Tid befalet at neddykke hele Barnet. Ved Frederik d. II's Tid skete der en Ændring igen, og man gik ikke blot helt over til Overøsning, men der indsattes Daabsfade i Fontene for at spare paa Ulejligheden ved de mange Spande Vand, der vel for øvrigt ogsaa let kom til at lugte i Fontene, hvor der ikke var et Aftapningshul i Bunden.

Rundt i vore Kirker finder vi fra den Tid nogle Messingfade indsat i Døbefontene. De stammer fra

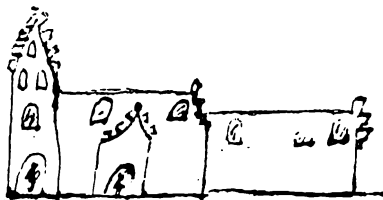
Nürnberg og har enten i Midten en Figurfremstilling, f. Eks. Bebudelsen, eller Kejserslægten »Habsburgernes« Vaaben. Derom er der Hjorte med forfølgende Hunde og en Indskrift, fire Gange gentaget: Got sei mit uns, Got sei mit uns o. s. v. — Disse Fade skal oprindelig være Vaskefade fra de store fyrstelige Jagter. Indskriften, som betyder »Gud være med os«, er det tyske Kejsershusets Valgsprog. Netop paa den Tid udbødes der over alle Østersølandene en stor Mængde af dem, og de brugtes som Pyntefade rundt i Hjemmene. En stor Del har faaet Plads som Daabsfade i Landets Kirker.⁷¹⁾ Paa Daabsfadet i Gislev er i Midten det habsburgske Kejservaaben, og paa Kanten staar Aarstallet 1588 under tre Vaaben: Rosenkrantzernes, med Bogstaverne S. R. K., Seefeldernes, med Bogstaverne I. S. og Billernes med Bogstaverne S. B.

Deraf ved vi, at dette Fad er skænket af Jacob Seefeld, som døde 1599; han var gift først med Sophie Rosenkrantz, død 1571, og derefter med Sophie Bille, død 1608. Denne Jacob Seefeld skrev sig til Visborg, men var ved sin anden Hustru knyttet til Billerne, hendes Fader Claus Bille, som var gift med en Datter af den kendte Jens Holgersen Ulfstand, synes at have Part i Lykkesholm i Ellested Sogn. En anden Datter, gift med Laurits Skram til Hastrup, gav 1594 et lignende Daabsfad til Ellested Kirke.⁷²⁾ — Vi kan imidlertid ikke her gaa nærmere ind paa den ellers interessante Godshistorie angaaende Lykkesholm, men vil atter træffe Lykkesholms Ejere i nær Tilknytning til Gislev Kirke i en anden Forbindelse.

* * *

Palmesøndag 1589 var der Fest i Gislev Kirke. Da holdt Fyens Biskop Jacob Madsen, som havde Tilnavnet Vejle, Visitats Kl. 11 efter at have været i Ellested Kirke Kl. 8. Hans Notitser i den velkendte Visitatsbog, som han førte med paa sine Rejser, vil vi gengive tillige med hans Tegning af Kirken, skønt det maa indrømmes, at nogen stor Kunstner til at tegne var den gode Magister Jacob ikke.

Efter at have beskrevet Sognepræsten Hr. Hans Frandsen som en »Lang huid Mand, sterk Røst«, der

Biskop Jacob Madsen Vejles Tegning af Gislev Kirke.

ikke klarede Sagerne saa ilde, faar man foruden den Oplysning, at der er 84 Tiendeydere, følgende Beskrivelse af Kirken:

»En meget lang Kirke, tornet, smuk, Træ paa Kirkegorden. Muren met gra Steen. Tekt offuer Kirken og Choret met Bly, Tornet met Tagsten. Mange Huggesteen i Muren. 3 Huellinger offuer Choret, 1 udj Tornet. Fyrloft offuer Kiercken. 4 Deller lang. 2 Clocker, 1 liden, den anden stor. Tafflen Crucifix, meget vel udgraffuet, i Fløjeler 12 Aposteler. 2 Messing Stager. Fonten i Tornet. Predikestolen paa Synderside. Forgylt Kalk og Disk. Ingen Skrifftestol. Degnestolen gammel. Stolen i Kirken paszelige. En sort Fløiels Hagel met Crucifix, udstunget statelige«.

Om Degnen hedder det: »Diaconus Niels Knudsen, gammel, siunger gennem Neesen«.73)

Kirken har altsaa været vel udstyret med forgyldt Altersølv og en stateligen broderet Messehagel i sort Fløjel, vel udskaaet Altertavle m. m. Kun to Ting er blevet paataalt: Døbefonten skal flyttes fra »Tornet« op i Koret, og der skal anskaffes en Skriftestol. Det er ordnet straks efter. Der blev opsat en Skriftestol med Indskriften: R. R. P. H. Ano 1590.74) (I Ellested havde det ikke været slet saa godt: »Fonten i Westere Ende skal op . . . onde Stole. Cleder ond Haggel. . . . 1 stor passelig smuk Skrifftestoel. 1 Skarns De-genstoel«.)

Atter Byggearbejder.

Som vi hører hos Biskoppen, var der endnu den Gang Fyrretræsloft i Skibet. Det kunde ikke godt blive ved i en saa stor Kirke. Vi finder da ogsaa snart efter, at der atter udfolder sig Byggeliv ved Kirken.

Den nøjagtige Tid kender vi ikke, men det er rimeligt at knytte dette Byggearbejde, hvorved de to store, otteribbede Hvælvinger indbyggedes, til den samme Lejlighed, da Prædikestolen blev restaureret og til det Arbejde har vi Datering, nemlig 1630.

Man nøjes imidlertid ikke med at faa den resterende Del af Kirken overhvælvét. Samtidig skulde Indgangsforholdene ændres. Paa Biskop Jacob Madsens Tegning ser vi, hvad vi ogsaa efter Bygningshistorien maatte vente, at Vaabehuset endnu laa Syd for Kirken, hvor endnu Kampesten og Murstensbrokker viser Grunden. Men ved denne Restaurering blev Ind-

gangen flyttet mod Vest, hvor en Dør blev aabnet, og den gamle Indgangsdør paa Sydsiden blev muret til, samtidig med at Vaabenhuset blev nedbrudt. I Aabningen blev lagt en Sokkelsten af væsentlig ringere Arbejde end de gamle, og man undlod at lægge Skraakant-Sokkel under den. Indvendig i Kirken har de salpeterholdige gule Sten siden i Aarhundreder voldt mange Kvaler for Kalkning.

Ogsaa en ny Klokke blev anskaffet i de Aar. Den lille Klokke bærer Indskriften i to Rækker: ANNO 1624 IS GODT MIDT VNS WOL KAN WEDDER VNS WOL GODT VORTRVWT DE HEEDT WOLGEBVWT. Det er plattysk og betyder: »Aar 1624. Er Gud med os, hvem kan (da) være imod os. Hvem, der har Tillid til Gud, har bygget vel«.

Kirken nærmer sig nu stærkt til sit nuværende Udseende, om der end staar eet Led tilbage ved Opførelsen af Nordfløjen; men før den kom, var et og andet af Betydning for Kirken sket.

Omanneksering af Sognene.

Fra ældgammel Tid har Gislev været et Enkelt-sogns Pastorat, mens Ryslinge har haft Ellested til Anneks, og Herrested var alene (med jævnlige Gnidninger mellem de to Nabopræster i Anledning af Tienden fra den nedlagte Attrup By, som havde hørt til Ellested, men nu laa i Herrested Sogn).⁷⁵⁾

Den 21. Januar 1625 udgik der imidlertid et Kongebrev, at Hans Majestæt var kommet udj forfaring at der i hans land Fyen var tuende Sogner, Ryslinge og Ellested, som var saa ringe, at de ikke kunde forsørge en Præst. Da der nu var to Nabo-

sogne, Gislev og Herrested, som havde hver sin Præst, saa har Kongel. Mayest. aff. Christelig Øffrighedz omsorrig naadigst for gott erachtet, beuilget och sambtycket, at de fire Sogne fremtidig skal betjenes af to Præster, nemlig Herrested og Ellested tillsammen, och Gisleuff og Ryslinge till sammen paa det at Guds Ords tienere derris nødtørfftig wnderholdning kunde haffue.

Da Hr. Jacob Christensen i Gislev døde sidst paa Aaret 1625, overtog altsaa Hr. Jørgen Pop i Ryslinge Sognet og flyttede hertil, fordi her var den bedste Præstegaard. Ellested blev afgivet til Herrested.

Der var dog Forhold herved, som ikke var taget i Betragtning; nemlig den i denne Periode saa stærkt hævdede Patronatsret med dens Kaldsret til Embederne. Det var ret let ved Gislev Embede, fordi Kongen havde Kaldsretten der, men der skulde komme Vanskeligheder.

Ved Skøde af 25. Marts 1640 købtes Lykkesholm af en af Landets betydeligste Mænd, Rigets, senere Kongens, Kansler, Ridder, Danmarks Riges Raad Christen Thomesen Sehested med alt dets Gods og Tilliggende ogsaa i Gislev Sogn, og senere samlede Sehested yderligere af Kronens Gods her.

Da nu Hr. Jørgen Pops Eftermand Hr. Jens Jespersen Stampe døde, var det Sehested (der ejede sine Godser i Gislev og Ellested Sogne) om at gøre at faa dem samlet. Han indgaar med et allerunderdanigst Andragende til Kongen om at faa de to Sogne sammen, og Ryslinge og Herrested forenede. Og selvfølgelig vil Christian d. IV ikke nægte sin tro Mand, Raad, Cancellor och Bafallingsmand udj St. Knuds Kloster hans wnderdanigste Begiering og

resolverer under 3. April 1642, at det skal opfyldes. Hermed scheer vor Willie.

Dermed var Sagen dog ikke færdig for de to sidste Sognes Vedkommende. Kongen havde ikke regnet med, at der var flere forskellige Patroner, to for Ryslinge og en for Herrested Kirke, og efter en skarp Meningsudveksling mellem dem, som ikke hører herhen, maatte man atter løse Forbindelsen mellem dem ved et Kongebrev tre Maaneder senere.

Denne ganske artige Historie fik derved følgende Forløb: Ryslinge-Ellested er for lille, derfor omannekseres der. Resultat: Gislev faar Ellested, — men Ryslinge, der var for lille, da det var sammen med Ellested, mister det og faar ingen anden Erstatning! Som Finansoperation betragtet var den ret uheldig for Ryslinge, som rejste Sagen.⁷⁶).

Men Gislev og Ellested har siden hørt sammen.

Sidst paa Aaret 1647 androg da Sehested Kongen om at maatte nyde Kirketienden og den dermed forbundne Patronatsret til Gislev Kirke (for Kirketienden skulde Patronen vedligeholde Kirken, og al Tienden skulde anvendes til Kirkens Bedste — det er fejl at tale om »Kirkeejer«, Kirkerne har aldrig været ejet af Enkeltmand).

Da Kongen ikke kunde risikere at træde nogen for nær ved at give Sehested Kirketienden, lod han først Biskop Hans Michelsen og Befalingsmanden paa Nyborg Slot Mogens Kaas undersøge og efterlyse, om nogen anden havde jus patronatus til Gislev, men da det viste sig, at den med Rette tilkom Kongen (Kirkens Midler var: i Tiende 7 Pund Byg, 6 Pund Rug og 2 Pund Havre, i Landgilde Byg 3 Pund 9 Skpr. 1 Fjerding, og Formuen var 177 Sletdaler

1 Mk. 2 Sk.), skænkede han den under 28. Januar 1648 til Hr. Christen Thomesen Sehested og hans Arvinger og Efterkommere paa hans Sædegaard Lykkesholm.⁷⁷⁾

Krigstid og ny Byggetid.

Ti Aar efter at dette var ordnet, gik den frygtelige Svøbe over Fyen, som huskes af Befolkningen den Dag i Dag: Svenskekrigen.

Vi kan ikke fortabe os i, hvad der er lidt her i Sognet i de Dage, kun dette til Illustration: Da Fejdetiden, som ramte disse østfyenske Sogne endnu haardere end de fleste andre, fordi Krigen endtes ved Nyborg, var til Ende, og man havde besindet sig lidt, blev der i 1663 taget Syn over Ødelæggelserne. Resultatet var mistrøstigt. Alene af Kronens Gods var i Gislev 2 Gaarde øde, i Holme 4 Gaarde, i Ravndrup 1 Gaard, i Sandager 3 Gaarde; disse Gaarde var forladt af Beboerne. Nogle faa af de beboede Krongods-Gaarde mente man at kunne sætte i en ganske minimal Skat, foruden at fire af Kronens Tjenere førte Tingsvidne for, at de slet ikke formaade at svare Landgilde, da de endnu ikke havde kunnet tilstaa deres Jord for Armods Skyld, selv om de med stor Armod havde holdt sig ved Gaardene.⁷⁸⁾

Var Forholdet ved Kronens Gaarde saadan, var den selvfølgelig ikke bedre for dem, der hørte under privat Herskab.*)

*) I gammel Tid var to Gaarde: Holmelund og Starupgaard beboet af adelige. Iøvrigt havde foruden Kronen og Lykkesholm ogsaa Broholm, Krumstrup og Glorup, og maaske flere, Gods i Gislev Sogn.

Er end Sporene af disse haarde Tider forlængst slettet ud i Gaardene, saa har vi i Kirken en lille Mindelse om de graadige Fjenders Besøg. Den forgyldte Kalk og Disk, som Biskoppen omtaler i 1589, findes ikke mere. Den smukke Sølvkalk, der nu bruges, bærer Aarstallet 1662. Det var noget af det første, der maatte bringes paa Fode; derimod mægtede man ikke at faa en sømmelig Disk. Kirkens Disk er til denne Dag ikke af ægte Metal.

Indskriften paa Kalken, som prydes med Slægterne Sehesteds og Rommels Vaaben, angiver, at den er skænket af Christen Thomesen Sehesteds Søn Erik Christensen Sehested og hans Hustru Margrethe Rommel. Deres Navne er paa Tidens lidt snurrige Maade opstillet saaledes.

M_{ARGRETE} IN R_{OMMEL} ETTFERDIHED H_{ENDICHS} ERRENS D_{ATER} ØD
 ENISTE S_{EHSTED} ALIGHED C_{HRISTEN} HRISTI S_{ØN} VED RICH

Sølvæsken til Brødet bærer de samme Vaaben i stærkt drevet Arbejde. Den er fra 1683.

* * *

At gennemgaa Kirkens Liv og de Begivenheder, der er foregaaet her, maa henvises til en fremtidig Gislev Sogns Historie, hvortil der vil være mangfoldigt Stof. Dygtige Præster har siddet her, og i Tider, da saadanne Bevægelser ellers er ukendte, er det sket, at Folk er rejst langvejs fra andre Sogne for at høre den tidligere nævnte Gislev Præst, Provsten Jens Madsen Faber, Smedesønnen fra Søllinge, som var saa vel anskrevet hos Biskop Kingo, at denne endogsaa som noget da aldeles ukendt

ordinerede Fabers Søn i Gislev Kirke. Men alt sligt maa forbigaas her.⁷⁹⁾

Men i første Halvdel af det 18. Aarhundrede skete dog vigtige Begivenheder for Kirkens Bygning.

Paa Nordgavlen af den Sidefløj, som er bygget til Skibet, staar Aarstallet 1739, som derved angiver Tiden for denne Dels Opførelse. Naar man ser paa Materialet, er det fristende at spørge, om denne Del dog ikke er ældre. Ikke blot ligger der smukke profilerede Sokkelsten fra den gamle Kirke i Grunden, men ogsaa en Mængde Munkesten er brugt, saa hele den nederste Del er opført dermed. I Hjørnerne sidder 6 Hjørnekvadrer. Naar det dog ikke er sandsynligt at antage det, hænger det sammen med, at der ret lavt i Murværket kan træffes smaa gule Sten. De anvendte Sokkelsten svarer i Længde nøjagtigt til den Aabning, der er brudt i den gamle Nordmur. De seks Hjørnekvadrer mangler netop i det gamle Nord-Øst-Hjørne; havde denne Tilbygning været foretaget samtidig m. f. Ex. Taarnets Opførelse, vilde sikkert flere af den gamle Vestgavls Kvadre have fundet Anvendelse her. Dertil er Sokkelstenene paa Bygningens Østside bedre Stenkløværarbejde end det, vi finder paa de gotiske Dele af Kirken.

Da Jacob Madsen heller ikke nævner Fløjen, men forundrer sig over den lange Kirke, taler Sandsynligheden for, at den virkelig er opført af nyt i 1739 af Konferensraad Th. Adeler til Lykkesholm med Anvendelse af det gamle Materiale, som er blevet til Raadighed ved Nordvæggens Gennembrydelse.⁸⁰⁾

Sidefløjen aabner sig gennem en smuk Rundbue ind til Hovedskibet.

Man spørger, hvorfor der paa denne Tid er bygget nyt til Kirken. At det, da det er i Pietismens Tid, skulde kunne tænkes at staa i Forbindelse med en Vækkelse i Sognet, er neppe troligt. Kirkestolenes Tal i de gamle Kirker var ikke bestemt af, om der var kirkeligt Liv eller ej. De var bestemt efter Husstandenes Tal. Maaske de i Frederik d. IV's og senere i Christian d. VI's Tid paabudte Opfriskninger af de gamle Bestemmelser om den pligtige Kirkegang kan have bevirket en stigende Mangel paa Siddepladser; men det sikreste er vist at sætte denne Udvidelse i Forbindelse med, at der i Aarhundredets Begyndelse er taget mere af Udmarkerne i Brug ved Oprettelsen af nye Gaarde og Huse.

I de aabne Skovstrækninger i Sølt og Sandager Kohave, der nærmest har haft Karakter af Fællede, og i Sandager Nørremark og Strarup er der blevet vundet Nyland, saa det til sidst er blevet nødvendigt for Lykkesholms Ejer som den, der har Patronatsret over Kirken, at skaffe Befolkningen den Plads, de havde Ret til.

Siden er intet bygget til Gislev Kirke.

Dog maa endnu nævnes, at der i Korets Østende under Koret er en muret Begravelse. Det er intet Steds angivet hvornaar, og af hvem den er bygget. Da Kirken ikke har haft nogen privat Patron før Christen Sehested, ligger det nær at tro, at den er indbygget ved hans Tid. Han ligger dog selv begravet i Aarhus Domkirke, men hans Søn, Erik Sehested fik sin Begravelse her, og siden har Lykkesholms Ejere benyttet den som Gravplads. Dog har den naturligvis ikke kunnet blive ved at tage nye Kister, saa da Slægten Lindegaard havde erhvervet

Lykkesholm, lod man Gravhvælvingen tømme og Kirsterne nedgrave paa Kirkegaarden for selv at tage den i Besiddelse som Gravsted. Den havde da en Nedgang gennem en Lem i Gulvet foran Koret i Kirken.

Den har dog ikke altid været uanfægtet.

Den 22. Februar 1805 udgik der en Forordning om, at Begravelser skulde være forbudt i Kirkerne, og hvor de fandtes, skulde de tilkastes. Det var Rationalismens Sans for Hygiejne og Almenvellet, som gav sig dette priselige Udslag. Men det stødte paa megen Modstand hos Kirketiendeerne, der i Tidens Løb havde lært at betragte Kirkerne som deres private Ejendom.

Der maatte ogsaa føres Forhandlinger med Kancelliraad Lindegaard paa Lykkesholm i Anledning af denne Familiebegravelse og en anden længere nede i Kirken.

Endnu saa sent som 1813 maa Stiftamtmand Moltke og Biskop Plum forespørge, om den kgl. Forordning er blevet efterlevet i Gislev Kirke, og man naar endelig til en Overenskomst ved at gaa en Mellemvej: Den aabne Begravelse midt i Kirken, som ikke er Kancelliraadens, har han intet imod at fylde, men for at bevare Familiebegravelsen vil han lade Lemmen i Kirken lukke og i Stedet aabne en Indgang til Hvælvingen fra Kirkegaarden. Saaledes ligger Begravelsen endnu.⁸¹⁾

Endnu en Sag angaaende Kirkens Udstyr i det 18. Aarhundrede. Blandt de kgl. Rescripter findes følgende:

Vi Christian den Syvende o. s. v.

Vor synderlige Gunst tilforn! Da Vi, efter os

Elskelige Krigs Raad Otto Lindegaard, udi vort Land Fyen, hans allerunderdanigste Ansøgning, samt den fra Eder derover indhentede Erklæring, under denne Dags Dato, haver forundt ham vores allernaadigste Bevilling, at hand, ved den forehavende Reparation paa den ham tilhørende Gisløv Kirke, maa aftage det derpaa liggende gamle Bly, og igien belegge Stederne med forsvarlige Tagsten, hvorimod Blyet skal anvendes til Skot og andre Render, medviidere, som til Kirken eragtes gavnligt,

Saa vil Vi Eder sligt herved til Efterretning have tilkiendegivet; Befalendes Eder Gud.

Skrevet paa Vort Slot Christiansborg udi vores Kongelige Residentz Stad Kiøbenhafn d. 22. Martii 1771.

Efter hans Kongelige Mayt's allernaadigste Ordre og Befaling.

Luxdorph Hielmstjerne.⁸²⁾

Af dette Brev, der er stilet til Stiftsbefalingsmanden i Fyen, Henrik Bille og Biskop Jacob Rasmus, ser vi altsaa, at Gislev Kirke har haft sit Blytag over Skib og Kor indtil 1771. Taarnet har sikkert haft Tagsten siden dets Opførelse; saaledes var det i 1589.

Det sidste Hundrede Aar.

Medens det blev Gislev Kirke beskaaret at komme igennem sine første 700 Aar uden nogen væsentlig Overlast, men tvært imod med stadige Udvidelser og Forskønnelser, saa var det forbeholdt det sidste Aarhundrede at begynde Plyndringerne og at skamskænde den smukke Kirke.

Det første Skridt var, at den herlige gamle Altertavle maatte vige Pladsen. Alterskabet med Kors-

fæstelsen forsvandt rent, og Sidefløjenes Figurer blev forvist om i Sidefløjen mod Nord. Fastelavns Søndag 1886 gik de for bestandigt til Grunde, da denne Fløj brændte, og i den almindelige Forvirring, da man endogsaa vilde redde Døbefonten ud, tænkte ingen paa de gamle Træfigurer.

Man skulde tro, at naar en saadan middelalderlig Altertavle af sjælden Alder og Skønhed maatte lade sig fortrænge, saa var det for et sjældent Kunstværk af høj Værdi. — Nej, Sagen var, at Fyens Guvernør, Prins Christian Frederik, den senere Chr. d. VIII, skænkede Frue Kirke i Svendborg et nyt Alterbillede af Eckersberg, malet i 1824.⁸³⁾ Det fik en mægtig Betydning i denne »loyale« Tid! Rundt omkring blev Kirkepatronerne klare over, at de ogsaa burde sørge for en Fornyelse af Altertavlerne. En Række af gamle Tavler blev sat ud i de kommende Aar.

Bedre gik det ikke Gislevs. Det Billede, som Prinsen havde givet til Svendborg, maatte være det bedste af alle. Derfor lod Lykkesholms Ejer en Kopi, rigtignok en saa yderlig slet Kopi, at Originalens Skønhed end ikke er at ane deri, male og indfatte i en flad Brædderamme uden nogen Stil eller Værdi af nogen Art.

Dette aandløse og kunstnerisk værdiløse Udstyr indtog saa den gamle Tavles Plads. Det nøjagtige Tidspunkt for dens Opsættelse kan ikke angives nu. Denne Altertavle har staaet til 1930.

I Aarhundredets første Halvdel var Kirkens Indre iøvrigt omtrent som nu. Kun var der endnu intet Orgel. Den Trævæg, med overliggende Loft, som deler Taarnrummet og danner Vaabehuset, var egetræsmalet, og for oven stod en Søjlerække af Træ

som en Skranke langs Forsiden. Vinduerne var med Trærammer, Kirkestolene havde Laager som dengang almindeligt, og paa hver Side af Altertavlen var der en Dør gennem det Træskillerum, som gik tværs over Koret og dannede et lille Opholdsrum for Præsten bag ved Alteret.⁸⁴)

Ved Synet d. 4. Juni 1862 hedder det som det vigtigste: »Nye, buede Jernvinduer anskaffes til Kirken«. Disse aandløse Vinduer, som er anbragt kun faa cm. indenfor Væggens Yderflade, giver Vindueslysningerne en ganske kolossal Dybde, som de ældre romanske eller gotiske Vinduer, der sad dybere i Væggene, slet ikke havde. Desuden maatte, for at tilpasse disse ensartede Jernrammer til alle Kirkens Vinduer, som slet ikke var fra samme Tid og i samme Stil, alle Ejendommelighederne ved dem udslettes.

1868 forefandt Synet en smuk, stor Støbejerns port anbragt ved Indgangen til Kirkegaarden. Den er stadig i Brug.

Synet i Juni 1879 maa »med Erkendtlighed« fremhæve det store Arbejde, der er gjort med at fremdrage de allerede nævnte Kalkmalerier, som blev afdækkede Aaret før. En Beskuer i Nutiden vil gerne til denne Erkendtlighed føje et lille Suk over, at dette Arbejde ikke blev overdraget en Mand, der med mere Sagkundskab kunde have værnet om Billedernes karakteristiske Enkeltheder og i mindre Grad vilde have øvet Vold mod det for ham ukendte.

1880 blev der til Kirketiendeejernes store Fortørnelse krævet opstillet Kakkellovne i Kirken. Menigheden skulde ganske vist selv skaffe Brændslet, men Ovnene opstilles af Tiendeejeren. De følgende Aar klages der over stadig Røg.

Fastelavns Søndag 1886 var der fyret stærkt i Kakkellovnene, og da et af Rørene var lagt for nær en Bjælke, gik der Ild under Gudstjenesten, men først da Menigheden var kommet ud af Kirken, nogle endda kommet hjem, opdagede man, at Flammerne slog ud af Taget paa den nordre Sidefløj. Ved selve Branden var der stor Forvirring, nogle vilde redde eet, andre et andet. Nogle vilde slæbe Døbefonten ud, skønt den stod sikkert ved Alteret, andre fik Prædikestolen brudt ned og slæbt ud, og en Mand sad oppe paa Lydhimlen og skar med sin Lommekniv i den tommetykke Jernstang, som holdt den. Til hans egen Lykke kunde han ikke skære Stangen over!

Men alt imens brændte Resterne af den gamle Altertavle og et gammelt Epitafium over Præsten Broder Brodersen Riisbrigh.⁸⁵⁾ Da Loftet over Sidefløjen og Tagværket over Skibet — men ikke over Korbygningen — var brændt, var den øverste af Skibets Hvælvinger saa skørnet, at den ogsaa måtte tages ned ved den følgende Istandsættelse. Til Tiendevejernes store og skriftligt udtrykte Ærgrelse brændte Taarnet ikke med! Dets Vestgavl maatte ommures, uden Ildens Hjælp, samme Aar — uden Brandassurance.⁸⁶⁾ Den 3. September erklærer Kirkesynet Kirken saa vidt repareret, at den atter kan aabnes til gudstjenesteligt Brug.

I disse Aar afdækkedes i Henhold til Kirke- og Undervisningsministeriets Cirkulære af 1. Maj 1882 en Del af de gamle Kvadrer, som havde været overkalkede.

Det skal her indskydes, at for at skaffe Plads til de to Kakkellovne ved begge Sider af Kordøren havde man nedtaget Prædikestolen og flyttet den ned

til det sydvestlige Hjørne af samme Hvælving; og her, halvandet Hvælvingsfag fra Indgangsdøren og tre og et halvt Hvælvingsfag fra Alteret, stod den, til den i Sommeren 1928 flyttedes tilbage til sin gamle Plads.

Ved Aar 1889 begyndtes og i Aarene derefter fuldførtes den Oversprøjtning med hydraulisk Kalk paa Taarnet og den Del af Murværket i Skibets Sydside, som er over Kvaderstenene, samt Østgavlen, som den daværende Sognepræst John Hansen i Embedsbogen giver den meget lemfældige Betegnelse »hvilket ikke er kønt«. Det er i Virkeligheden en Vandalisme, som aldrig burde kunnet overgaa en Kirke — og dog har en hel Række Kirker i Sydfyen haft den Lod. Det skal siges til Menighedernes Ære, at efter at de har faaet Bestyrelsen af Kirkerne i deres Haand, er i mange Tilfælde disse Spor udslettet saa godt som muligt, ved Overkalkning. Men den gamle Mur kan ikke mere drages frem.

Hermed ender Gislev Kirkes Trængselstid.

* * *

De følgende Aar viser en stadig stigende Interesse for Kirkens Vedligeholdelse. Ikke mindst viste Provst John Hansen stor Sans derfor, hvad hans mange sognehistoriske Studier vidner om i Embedsbogen.

Ved et Møde d. 9. Juli 1907⁸⁷⁾ vedtog Menighedsraadet efter hele Menighedens Ønske at søge at skaffe et Orgel eller et stort Harmonium til Kirken. I Menigheden tegnede man sig for Bidrag at opkræve i Løbet af tre Aar, og et Udsalg i Præstegaardshaven i Sommeren 1909 gav ogsaa et godt Udbytte, saaledes at man samme Aar kunde købe et fortrinligt Orgel, der havde staaet i Holstebro Kirke, og som har et for en Landsbykirke usædvanlig stort Stemmetal.

Under Tilskyndelse fra den følgende Sognepræst, Provst M. K. Mogensen fortsattes Forskønelserne paa en Mængde Omraader. Kakkellovne erstattedes af en Kalorifære, Stolestadernes Gavle forskønnedes, Løber lagdes gennem Kirken, Bræddegulv blev indlagt under Stolene, og Kirken fik elektrisk Lys.

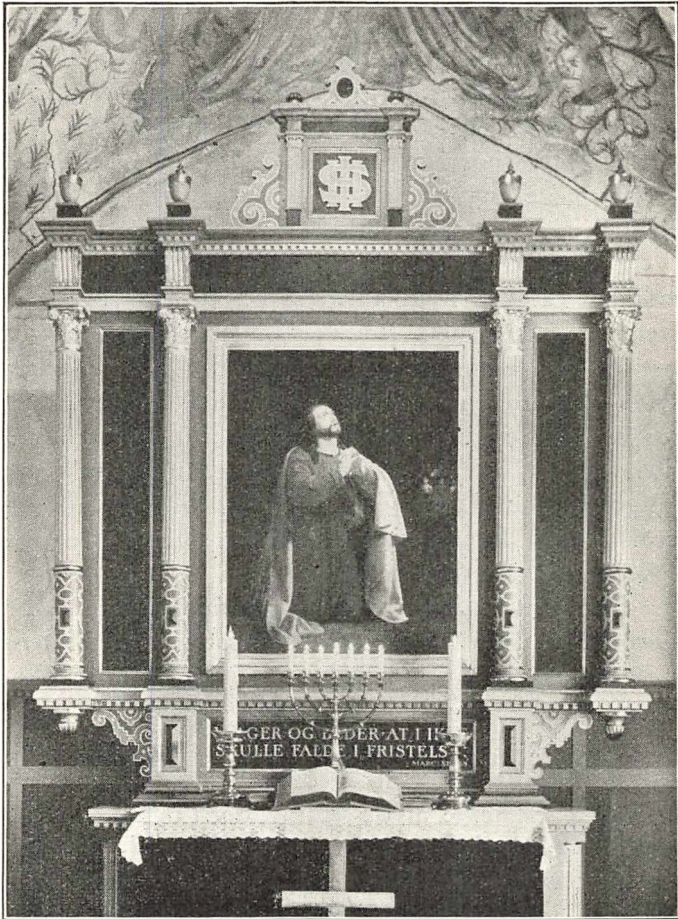
I dette Spor agter man at gaa videre, hvad der er saa meget naturligere, som Kirken er gaaet over til Selveje fra 1. Oktober 1912.

Langs Skibets Mure er der sat Træpanel. Kirkens Indre er blevet hvidkalket, hvad der i høj Grad fremhæver Rummets smukke Linjer. En Løber er lagt i Nordfløjen. Forsommeren 1930 skal se Kirken hvidkalket udvendig; og sidst, men ikke mindst, er der ved Kirkeministeriets Skrivelse af 16. Marts 1929 givet Tilladelse til at raade Bod paa noget af Vandalismen mod Altertavlen, idet det tillodes at lade fremstille en kunstnerisk set fyldestgørende Kopi af Eckersbergs Alterbillede.*)

Denne nye Altertavle, er udført af Kunstneren Hans Rasmussen i Faaborg, der ogsaa har tegnet dens Indfatning, som har sine dekorative Motiver i Prædikestolens Linjer. Søndag d. 11. Maj 1930 toges den i Brug ved en Gudstjeneste, hvor Herredets Provst, Provst J. Katstrup prædikede. —

Dette er nogle af de Bidrag, der i de seneste Aar er givet af Menigheden til Forskønnelse af det Hus, der er Gislev Menigheds Hjemsted, saa længe den hører til den stridende Menighed her paa Jorden.

*) Menigheden har med stor Tak modtaget dette Maleri som en Gave fra Bestyrelsen for Pastor Lundholms Grundfond til Udsmykning af Landbykirkers Kor. Snedkerarbejdet er udført af Snedkermester Chr. Petersen i Gislev.

Gislev Kirkes nye Altertavle.

Fot. Herluf Lykke.

Sognets Kirke gennem Slægterne.

Saa har vi da set, hvorledes den Kirke, der nu staar ved Landevejen i Gislev By, ikke er en enkelt Slægts Tanke eller Eje. Den er bygget op af Slægt efter Slægt. Den ene Tid efter den anden har baaret Sten til den og bygget den op, saaledes som de nu syntes, at det bedst udtrykte deres Tilbedelse og Dyrkelse af Herren.

Skal vi sætte nogle Trin i Kirkens Liv, kan det naturligvis kun blive ganske tilnærmelsesvis, men det er nok til at vise, at denne Kirke er mange Slægters Værk.

- 1) En gammel Trækirke.
- 2) c. 1140: Granitkirken bygges.
- 3) c. 1290: Koret forlænges og Vaabenhus opføres. Triumfbuen gøres bredere.
- 4) c. 1450: Taarnet bygges. Hvælvinger indbygges. Nye Kalkmalerier males. En dejlig Altertavle sættes paa Alteret.
- 5) c. 1630: Hvælvinger bygges i Skibet. Vaabenhuset nedbrydes. Prædikestolen restaureres.
- 6) 1739: Sidebygningen mod Nord opføres.
- 7) I forrige Aarhundrede er saa adskilligt ændret lige fra den sørgelige Berøvelse af den gamle Altertavle til Vinduernes Ombygning, Kalk-

maleriernes Fremdragning og den pietetsløse Overstrygning af Kirken med hydraulisk Kalk.

- 8) Dette Aarhundrede har set en Række af Forsnyelser til Kirkens Forskønnelse i gammel Kirkestil.

Det maa være alle klart, at en Kirkebygning tilhører ikke en enkelt Slægt, saa den kan skalte og valte med den efter sit Forgodtbefindende og sige: »Nu er det os, der har Magten«. Nej, den tilhører de rindende Slægter.

Den er Hjemstedet for den Guds Menighed, som til enhver Tid er i Sognet, og som ikke dør, fordi en enkelt Slægt gaar i Graven.

Den er løftet himmelhøjt over Kliquesnak og kommunal Politik. Der føres Evigheds Tale i de skiftende Slægter. Og med dette lille Arbejde vilde jeg gerne være med til at vække Forstaaelsen for, at i vore dejlige Kirker har vi de største aandelige og folkelige Rigdomme gemt, som overleveres i vort Folk fra Slægt til Slægt.

Jeg vil tillade mig at smykke disse Linjer med en Digters Tale om vore Kirker. Mads Nielsen synger i Paa Kirkesti:

Træd stille over Kirkegulv.

Her tøver Tidens Trin.

Ind over Rummets hvide Væg

staar Solens varme Skin,

og tegner Rudenet og spidse Buer.

Her traadte de andægtigt ind

og satte sig paa Bænkens Balk

og saa det samme Spil af Sol

henover Væggens hvide Kalk,

de Folk, der smuldrer under Jordens Tuer.

Her har de siddet, Slægt paa Slægt,
i Visnen og i Vækst
og aandet ud i Salmens Brus
og hørt den samme Tekst,
som den Guds Mand i Dagens Lektie skriver.
Der er endnu en Genlyd gemt
i Kirkens svale Rum
af Bibelord og Salmesang
og Rigets Evangelium,
en Røsters Røst, som var og er og bliver.

Her har de siddet, Slægt paa Slægt,
i Glæde og i Sorg
og fundet Haabets Ankergrund
og Troens faste Borg
og hørt den Røst fra Bjergene hensuse.
Her har de drømt en Lykkedrøm
og knælet for Guds Alterfod.
Her har de traadt de tunge Trin
og gaet med bestyrket Mod
velsignet hjem igen til deres Huse.

Nu falder svundne Slægter hen
om Kirkens brede Fod,
som Vækster, der er blevet Muld
om andre Væksters Rod,
og Græs og Ugræs staar paa Agren blandet.
Men i det gamle Kirkerum
de samme Toner endnu gaar,
og som et Ordets Vidnesbyrd
den gamle hvide Kirke staar
og øjnes lyst og langvejs hen i Landet.

Efterskrift.

I en Fremstilling som denne har jeg ment det rigtigst ikke at tynde selve Fremstillingen med Noter og Henvisninger, som virker trættende for dem, som ikke er vant til de stadige Kildeangivelser.

Da det imidlertid er mit Haab, at der ogsaa mellem Læserne er nogle, som med Interesse vil spørge: Hvorfra ved man nu det? eller: Hvad bygger man nu det paa? saa har jeg, da jeg her har skrevet for en historisk interesseret Kreds, ment det bedst ved smaa Tal i Teksten at henvise de interesserede til det Stof i Bøger eller Arkiver, som maa søges for at danne sig et Billede af ældre Tider og deres Arbejde. Jeg haaber paa den Maade at imødekomme alle Parter. Der er jo ikke Plads her til en Drøftelse af de forskellige Kilders Værdi og en Prøvelse af forskellige Opfattelser, hvor de staar overfor hinanden; vi maa nøjes med Henvisning til nogle af de Steder, hvor videre Oplysning kan hentes.

De fotografiske Optagelser, som er benyttet i Teksten, er taget af Magister V. Hermansen ved Nationalmuseet, hvem jeg skylder Tak for den velvillige Tilladelse til at benytte dem. — Tegningerne skyldes Forf.

* * *

- I det følgende er en Del Forkortelser benyttede:
 Mackeprang = M. Mackeprang: Vore Landsbykirker. 1920.
 Dietrichson = L. Dietrichson: Omrids af den kirkelige
 Kunstarkæologi. Oslo 1902.
 Jacob Madsen = Biskop Jacob Madsens Visitatsbog. Manuskript i Fyens Bispearkiv. Landsarkivet for Fyen.
 Trap = J. P. Trap: Kongeriget Danmark. IV Udgave
 Khist. S. = Kirkehistoriske Samlinger ved H. F. Rørdam.
 Kirkelex. = Kirkeleksikon for Norden.
 Ellen Jørgensen: Frem. Indfl. = Ellen Jørgensen: Fremmed
 Indflydelse under den danske Kirkes tidligste Udvikling.
 Videnskabernes Selskab 1908.
 Aarb. = Aarbøger for nordisk Oldkyndighed.

Noter.

1. Mackeprang. S. 61.
2. Se f. Ex. Dietrichson. S. 37 og Mackeprang. S. 46.
3. Jacob Madsen.
4. Se f. Ex. Dietrichson. 113—14.
5. Blev først taget i virkelig Brug i Middelalderens Slutning. Dietrichson. 122.
6. J. Kornerup i Aarb. 1871. 249—68, især Ill. S. 261. — Poul Nørlund: Gyldne Altre. 1926. S. 2. flg. — Dietrichson. 87 flg.
7. Nogle af de ældste er i St. Ibs Kirke ved Roskilde og i Jellinge. Se iøvrigt J. Kornerup i Aarb. 1868. 38—39. — Mackeprang. 51 flg.
8. Kong Valdemar d. Andens Jordebog. Udg. af O. Nielsen. S. 23.
9. Sammenlign Henry Petersen i Khist. S. 3. II. 578. — I Jacob Madsen hedder det: Herritsting gaar Torsdag, ligger ved Gislev Kirke.
10. Se f. Ex. Engelstoft i Odense Bys Historie. 1. Udg. S. 3. Kejser Ottos Beskærmelsesbrev for danske Biskopper. — J. O. Andersen drager dog Brevets Ægthed i Tvivl i Kirkelex. III 865.
11. Adam af Bremen: Om Menigheden i Norden. Overs. af P. W. Christensen. S. 181. En omstændelig Forhandling mellem Kr. Erslev og Will. Scharling om Forstaaelsen af Kirkebygningernes Tal efter Knytlingesaga (hvor 100 formentlig forstaaes som nordisk Storhundrede = 120) findes i Historisk Tidsskrift 5. V. 516 flg. og samme Tidsskrifts 6. II. 264 flg. Da Resultatet ikke for vort Formaaals Skyld har væsentlig Betydning, vil vi ikke prøve Spørgsmaalet her. Hvad Beregningen af Befolkningsantallet angaar, maa vi i det væsentligste slutte os til Scharlings Betragtning.
12. Se f. Ex. J. Kornerup i Aarb. 1869. 185—202. — Mackeprang. 1—4. — Dietrichson. 26—8.

13. Mackeprang. 22. — Om Anvendelsen af andet Materiale: Fraadsten, Tuf, Kridt m. m. se f. Ex. J. Kornerup i Aarb. 1870. 139—68.
14. Om Ælnoth se *Scriptores Rer. Dan.* III. 379. (se Henry Petersen i *Khist.* S. 3. II. 589) — Mackeprang. 6. — A. D. Jørgensen: *Den nordiske Kirkes Grundlæggelse.* 811 flg. — Naar Ælnoth siger, at den gamle Kirke i Odense indvies i Kong Nielses Tid, skønt vi ellers hører, at Knud d. Helliges Skrinlæggelse finder Sted i den Langfredag d. 19. 4. 1101 (se f. Ex. Paludan-Müller i *Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed* II. 201), saa hænger det antagelig sammen paa den Maade, at Koret er bygget færdigt og indviet straks til Modtagelsen af Helgenen, paa samme Maade som man gjorde i 1170 i Ringsted for at modtage Knud Lavard. Senere er Kirken saa fuldført og indviet under Kong Niels. For vor Undersøgelses Skyld skal det fastholdes, at man begyndte Kirken af Sten før 1100. Om det var paa samme Plads som den nuværende Sct. Knuds Kirke, er uden Betydning for os her.
15. Se f. Eks. Poul Nørlund i *Trap* VIII. 405 og Chr. Axel Jensen i *Trap* VI. 44. — Endvidere Mackeprang i Aarb. 1914. 95—138.
16. Om denne ofte omtalte Kirke se J. Helms i *Ny Khist.* S. II. 563 flg. — J. B. Løffler: *Udsigt over Danmarks Kirkebygninger* 111. — Jacob Helms: *Danske Tufstenskirker.* I. 95—97.
17. Mackeprang i Aarb. 1914. 110—11. — Om Stenhuggerkunst se f. Ex. J. Kornerup i Aarb. 1881. 256—80. — Sammenlign: Francis Beckett: *Danmarks Kunst i Oldtiden og den ældre Middelalder.* 234.
 Fonterne blev fra det 11. Aarhundrede udført i Sten. »Debet fons esse lapideus« (Fonten bør være af Sten), udtalte et Kirkekoncilium i Beg. af Aarhundredet. Se Aarb. 1881. 267.
 Tidligere brugte man vist simpelthen en Træbeholder. Sammenl. Billedet af Kong Harald Blaatands Daab paa Antemensalet fra Tamdrup Kirke (se Poul Nørlund: *Gyldne Altre.* S. 171), hvor Fonten tydelig nok er fremstillet som en Trætønde med tre Baand om.
18. Muligvis er Kullerups gamle Navn Koltorp, ligesom Kirke-Landsbyens ved Nyborg (se Kong Valdemars Jordebog, udg. af O. Nielsen, Side 23). Antagelig har Attrup da heddet Attorp, og de to Navne gemmer de to Mandsnavne Kol og Ate. — Adam af Bremen regnede 100 Kirker i Fyens Stift, som dengang ogsaa omfattede Als og Lolland. Det svarer omtrent til $\frac{1}{3}$ af det nuværende Tal paa samme Omraade.
19. At Ellested Kirke var indviet til Sct. Nicolaus, fremgaar af et Brev fra 1394, udstedt paa den salige Bekender og Mar-

tyr Sixtus's Dag af Ærkebiskop Jacob af Lund, Biskopperne Peter af Aarhus, Tezo af Odense, Eskild af Ribe og en Række fremmede Bisper. Se H. F. Rørdam: Monumenta historiae Danicæ. 2. Ræk. II. 522—23. Sammenl. Repertorium Diplomat. Regn. Dan. Mediæv. II. 379.

Om Sct. Nicolaus' (den hellige Niels) Liv og Betydning se iøvrigt A. D. Jørgensen: Den nordiske Kirkes Grundlæggelse. 810 flg. og Tillæg XIV. 81. — L. Fenger i Khist. S. 5. II. 646—7. — Fr. Nielsen i Kirkelex. III. 378. — Realencyklopædie für protestantische Theologie und Kirche. II. Udg. X. 575. — Ellen Jørgensen: Helgendyrkelse i Danmark. 1909. S. 120. — samme: Frem. Indfl. 85. — Dietrichson 198. — Chr. Axel Jensen i Trap. IV. 835. — Saxo (Winkel-Horn's Oversættelse II 49) angiver, at det var fra Byzanz paa Erik Ejegods Paa læstina rejse, at han erhvervede og hjemsendte disse Relikvier. Den ældste Skipperhelgen her i Landet var ellers Sct. Clemens, som led Martyrdøden ved at kastes i Havet, bundet til et Skibsanker, hvad der antoges at give den tidligere Romers Biskop særlige Forudsætninger for at forstaa de søfarendes Lidelser. Han forsvandt imidlertid næsten sporløst i Helgendyrkelsen, fortrængt af Sct. Nicolaus.

20. Iflg. Listen i Ellen Jørgensen: Helgendyrkelse i Danmark. S. 150—52.
21. Om den slesvigske Reliefkunst, som er udgaaet fra Paavirkning af Slesvigs Domkirke se Mackeprang i Aarb. 1914. 110—20.
22. De forskellige Landsbykirker opførtes her i Landet ikke som Datterkirker af de større Moderkirker. Konger, Stormænd eller Bisper, hjulpet af Befolkningen, opførte dem. Vi kan desværre i denne lille Undersøgelse ikke gaa nærmere ind paa Kalds og Patronatsretten ved vore Landsbykirker. Blot skal vi lige nævne flg.: I Ærkebiskop Eskilds skaanske Kirkelov Stk. 2. hedder det: »Naar en Kirke bliver uden Præst (»en Kirke bliver løs«), skal Bønder med Biskops Vilje vælge Præst dertil«. Se P. G. Thorsen: Skaanske Lov m. m. S. 77. Og i Absalons sjællandske Kirkelov gjaldt den samme Regel. Se P. G. Thorsen: Sjællandske Lov m. m. S. 66. — Hermed maa sammenlignes, at et Pavebrev af 2. Febr. 1237 erklærer det for usømmeligt, at forbigaa de duelige Mænd, som Kongen præsenterer til Embederne. Se Ny Khist. S. III. 81—2. — 1536 giver Kongen en Præst Ventebrev paa Gislev Kald. Se H. F. Rørdam: Danske Kirkelove. I. 9. — Om det stormende Præstevalg i Gislev i 1570 se Khist. S. 4. II. 461—9.
23. Se P. Severinsen: Folkekirkens EjendomsHistorie. 5 flg.

Der udstedtes Afladsbreve — Indulgensbreve — i Mængde i Middelalderen til Kirkers Opførelse, og de troendes Gaver tilfaldt da »Kirkefabrikken«, d. v. s. den Kapital, for hvilken Kirken opførtes. Disse Afladsbreve kunde udstedes af Bispemøder og behøvede ikke Pavens Stadfæstelse. Sml. Note 19.

24. Svend Aagesens Danmarks-Krønike. Overs. af R. Th. Fenger. 35.
25. At Ombygningerne væsentlig skulde have fundet Sted for Brøstfældigheds Skyld, som Ellen Jørgensen forudsætter i »Frem. Indfl.« S. 31. flg., er lidet troligt. Paa c. 100 Aar var en Trækirke ikke brøstfældig. I Norge staar som bekendt endnu Trækirker, som er 700 Aar gamle.
26. Se Kong Valdemar d. Andens Jordebog, udg. af O. Nielsen. S. 23, og sammenlign med vor foranstaaende Note 11. Om det senere Folketal se Jacob Madsen og Trap. IV. 781.
27. Om dette store Spm. kan vi kun henvise til et lille Litteraturudvalg: H. F. Rørdam: Historiske Kildeskrifter. I. 561. — Mackeprang. 23 flg. — V. Koch i Khist. S. 5. III. 231—3. — Francis Beckett i Historisk Tidsskrift 9. II. 381. — Løffler i Aarb. 1898. 1—18. — En rimeligvis endegyldig Undersøgelse over vor ældste Teglblænderkunst og dens lombardiske Oprindelse har Mogens Clemmensen givet i Aarb. 1922. 267—312.
28. Se f. Ex. Chr. Axel Jensen i Trap IV. 331 flg. — Om Forholdet mellem Stilarterne se f. Ex. V. Koch i Khist. S. 4. III. 395 flg., Chr. Axel Jensen i Salmonsens Konversationslexikon. 2. Udg. IX. 917—8 og Dietrichson 69—74.
29. Mackeprang. Skema S. 16. — Sammenlign Beskrivelserne af de fynske Kirker i Trap Bd. IV.
30. Mackeprang. 24.
31. Mackeprang. 85 flg.
- Senmiddelalderen elskede at faa et festligt Lys ind i Kirkerne. Den tidligere Middelalder tilstræbte den mystiske Dæmringsbelysning i de romanske Kirker med deres flimrende Kerter i det virkelighedsfjerne Halvmørke.
- Ved disse Kirkeombygninger arbejdede man med en i vore Øjne mærkelig Ligeegyldighed for nøjagtigt Arbejde. Skævheder og usymmetriske Konstruktioner er saa almindelige, at de maa kaldes Reglen. — I Gislev er, paa Grund af, at Korets Mure ikke er nøjagtigt udstukne, den østlige Ende af Koret 6,06 m. bredt, mens det ved Triumfbuen kun er 5,63 m.! Altsaa en Forskel paa 43 cm., indvendigt Maal
32. Mackeprang. 88.
33. Khist. S. 3. II. 592, Note 1.
34. Hans Olrik: Danske Helgeners Levned. 169—289. — P. Severinsen i Kirkelex. IV. 862. — Hans Olrik i Bricka: Dansk Biografisk Lexikon XVIII. 589—92. — Ellen Jørgensen: Helgendyrkelse i Dnmk. 155. — J. Olrik i Salmonsens Konversationslexikon. 2. Udg. XXV. 144—5. — Om hans Attribut (en Kirkemodel) se Dietrichson. 198.
35. Det kan i forbigaaende nævnes, at han er opført i Kalenderen med Helgenfortegnelsen i Valdemar d. Andens Jordebog. Se Ellen Jørgensen: Frem. Indfl. 83.
36. Et saadant Navneskifte kendes ogsaa andet Steds fra. Se Ellen Jørgensen: Frem. Indfl. 77.

- De lancetformede Blindinger paa Korets Østgavl stammer fra den tidlige Gotik, men kan dog forekomme helt op mod Aar 1400. Se Francis Beckett: Gotiken S. 60.
37. Se Jacob Madsen og det S. 83—84 aftrykte Rescript fra 1771.
 38. Om disse Træindfatninger se V. Koch i Aarb. 1898. 58—68.
 39. V. Hermansen i Trap IV. 865.
 40. Provstiinddeling kendes først fra Midten af det 12. Aarhundrede. Ellen Jørgensen: Frem. Indfl. 29. — Vi kender kun lidet til Herredskirkernes Forhold, men der har sikkert været en i hvert Herred; senere finder vi ogsaa Fjerdingkirker. Se sst. 33. Især er dog disse Forhold belyst af O. Nielsen i Ny Khist. S. III. 829. Sammenlign ogsaa Chr. Axel Jensen i Salmonsens Konversationslexikon. 2. Udg. XI. 349. — Om Provster i Gudme Herred se Henry Petersen i Khist. S. 3. II. 582. — Herredskirkerne var dog aabenbart ikke altid ved Tingstedet. Langelands Nr. Herredsting var ved Tranekær, det kgl. Slot, men Bødstrup Kirke var Herredskirke.
 41. Vilh. Bang: Præstegaardsliv i Dnmk. og Norge. 265. — Om Kalentet i Vends Herred se Khist. S. 3. V. 461—74, hvor et Gavebrev over det til Kalentet skænkede Gods nævnes.
 42. O. Nielsen i Ny Khist. S. III. 832. Vilh. Bang: Præstegaardsliv. 173.
 43. Jon Helgason: Islands Kirke. I. 14. — Ifl. gammel norsk Kristenret blev »Flodmaalet« senere Begravelsesplads for udøbte Børn og Forbrydere.
»Højmand« blev simpelthen Navnet paa Hedningen. I Skaanske Lov hedder det, at om et Barn ikke er døbt, saa tager det ikke Arv, »thi Høj-Mand maa ej arve«. Skaanske Lov. udg. ved P. G. Thorsen. S. 4.
 44. Chr. Axel Jensen i Salmonsens Konversationlexikon. 2 Udg. X. 71 flg. Om middelalderlige Begravelser se ogsaa J. Kornerup i Aarb. 1873. 251 flg.
 45. Om en middelalderlig Kirkegaard i Roskilde se Løffler i Aarb. 1897. 225—46. — Nationalmuseets Bog om sjældne Fund. 1925. 35—50. Mange oplysende Træk findes ogsaa i L. Kochs Artik. i Khist. S. 5. I. 1—51.
 46. Af Hr. Michael i Odense. Her i den moderne Form i Salmebog for Kirke og Hjem. Originalformen f. Ex. gengivet i S. Müller: Haandbog i den danske Litteratur. 77.
 47. Se f. Ex. M. Mackeprang i Salmonsens Konversationslexikon. 2. Udg. IX. 623. og J. Olrik i samme Værk. XXIV. 420.
 48. Vilh. Lütken: Langelands Historie. 54.
 49. Khist. S. 3. II. 592, Note 1. Sammenlign Brevenes Aarstal.
 50. J. Kornerup i Aarb. 1869. 13—34, hvor en Række nævnes. — Mackeprang. 35.
 51. Mackeprang. 5.
 52. Enhjørningen var ret yndet i Middelalderens Kunst, selv paa Granitrelieffer kan den forekomme. Se iøvrigt Dietrich-

- son. 160. — Henry Petersen i Khist. S. 3. II. 599. — Om gaadefulde Uhyrers Fremstilling i den kirkelige Kunst se J. Kornerup i Aarb. 1870. 217—35. — Et ganske lignende Motiv, hvor Enhjørningen ogsaa mangler, findes paa et overkalket Billede fra Begyndelsen af det 16. Aarh. i Nordkapellet i Sønder sø Kirke. Se Francis Beckett: Gotiken. 382—83.
53. Om den himmeltronende Kristus se foruden Poul Nørlund: Gyldne Altre, ogsaa f. Ex. J. Kornerup i Khist. S. 5. IV. 643. — Sammenlign med Dietrichson. 188 flg.
Kristus ses endnu paa flere fyenske Kirkers Kalkmalerier siddende over Altret, tronende paa Regnbuen.
54. Gudme og Bellinge Kirker henholdsvis fra 1488 og 1496.
55. Danske Studier 1904. 38—41. Ved Marius Kristensen og Axel Orlík.
56. Bernhard Olsen i Salmonsens Konversationslexikon. 2. Udg. VI. 374—75. — Sammenlign Billedet af Christoffer af Bayern i Danmarks Riges Historie. II. 481. Datering ud fra Klæde- dragt alene maa altid behandles meget forsigtigt, selv om man har andre daterede til Sammenligning. Bedst stillet er er man, naar man, som i Gislev, har tydelig profane Figurer at undersøge.
57. Om Fresko-Maleriet, hvor der males med vaad Farve paa vaad Kalk, og hvor Farven derfor trænger ind i Væggladen, men hvor der til Gengæld stadig maa lægges friske Pudslag paa, Stykke for Stykke, efterhaanden, som Maleriet vokser, se f. Ex. A. Holck i Salmonsens Konversationslexikon. VIII. 928—30.
58. Afskrift i Gislev Præsteembedes Liber daticus.
59. Sammesteds.
60. Jacob Madsen.
61. Ellen Jørgensen: Helgendyrkelse i Danmk. 103—35. Realen- cyklopædie für protestantische T. u. K. 2. Udg. X. 647—48.
62. Beskrevet i F. Uldall: Danmarks middelalderlige Klokker. 207—8. — J. F. Fenger søger at løse Vanskeligheden ved Fejlen i Aarstallet (MDCXXIII=1623) ved at antage at Bogstaverne D og C er ombyttede: MCDXXIII=1423. Khist. S. II. 84. Da Støbemærkerne imidlertid er velkendte fra Tiden om 1500, er Rettelsen vist utilraadelig. — Om Fremgangs- maaden ved Støbningen se Uldalls Indledning S. V—VII.
63. Sammenlign August F. Schmidt: Danmarks Helligkilder. 32 og 129. Om saadanne Kapellers Rettsstilling se Ellen Jørgen- sen: Frem. Indfl. 34.
64. H. F. Rørdam: Danske Kirkelove. I. 9. Brevet er dateret 13. November 1536, altsaa efter Reformationens Sejr. Hans Clemmensen faar Løfte paa Gislev Kald »efter Hr. Peder Danielsens Død«, men der høres intet om at fjerne den gamle Præst.
65. En fyldig Fremstilling af Reformationens første Aar paa

- Fyen er givet af H. F. Rørdam i Samlinger til Fyens Historie og Topografi. I. 181 flg., IV. 1 flg. og VIII 167 flg.
66. De kaldtes Lektoriet og stod i Kordøren. Især de som Prædikanter ivrige Dominikanere (»Prædikebrødre«) fik dog Prædikestolen helt frigjort af Koret. Sammenlign Dietrichson. 119.
 67. Chr. Axel Jensen i Trap IV. 782.
 68. Afskrift i Liber daticus.
 69. Peder Palladiu's Visitatsbog ved C. Rosenberg. 10.: »og er saa beskikket af gammel Arilds Tid for drabelig Sagers Skyld, at Prædikestolen skal være opbygget ved den sønder Side i Kirken oven over alle andre Stole, Guds salige Ord til Hæder og Ære, op til et Vindue, Sognepræsten til Gode om Vinteren, og besynderlig naar hans Øjne de falme og dummes. Funten neden i Kirken og Alteret oven i Kirken og Prædikestolen midt imellem, at naar Eders Sognepræst prædiker Eder vor Herre Jesum Kristus rent og klart til Eders Salighed, da beviser han sin Lærdom med de tvende højværdige Sakramenter; derfor slar han den ene Haand ned til Funten og den anden op til Alteret, at de staa paa baade Sider ved Prædikestolen, som de tvende Kerubim stod omkring Arken.«
 70. Sammesteds S. 14. — Daab af Voksbørn, for at bruge dem til Trolddom, kendes allerede i Smiths danske Aarvog under Aaret 1061. Se H. F. Rørdam: Historiske Kildeskrifter. I. 586.
 71. Chr. Axel Jensen i Salmonsens Konversationslexikon. VI. 627.
 72. John Hansen i Gislev Liber daticus.
 73. Jacob Madsen.
 74. Afskrift af Indberetning i Liber daticus.
 75. Khist. S. 4. II. 469—75.
 76. Om hele denne ejendommelige Sag se Akterne, som er trykt i Khist. S. 4. II. 475—80.
 77. Originalen i Lykkesholms Arkiv.
 Af Rug gik der 10 Skpr. paa 1 Ørte, og 2 Ørter paa 1 Pund. Af Byg gik der 12 Skpr. paa 1 Ørte, og 2 Ørter paa 1 Pund. Af Havre gik der 20 Skpr. paa 1 Ørte og 2 Ørter paa 1 Pund.
 Omregnes Kirkens gamle Indkomst til moderne Forhold med moderne Avl, vilde den aarlige Indkomst være ca. 7000 Kr.
 78. John Hansens Oplysning i Liber daticus. Hans Kilder har jeg ikke eftersporet.
 79. Foruden John Hansens Samling til Liber daticus kan henvises til hans Artikel i Khist. S. 4. IV. 58—68.
 80. Chr. Axel Jensen i Trap IV. 782.
 81. Fyens Biskops Kopibog 1812—3. S. 573. I Landsarkivet i Odense.
 82. Kgl. Rescripter og Collegiebreve 1771. Nr. 27 i Fyens Bispearkiv. I Landsarkivet i Odense.

83. Chr. Axel Jensen i Trap. IV. 597 og 782.
84. Beskrivelse i Gislev Kirkes Synsprotokol. Herfra er ogsaa nogle af de flg. Oplysninger hentet.
Det er ikke klart, hvornaar denne Forandring ved Alttertavlen har fundet Sted. Derimod ved vi ret nøje, hvornaar Træværket er udført, idet der paa Bagsiden af det lille Kors, som sad øverst paa Tavlen, med Blyant var skrevet flg.: »Denne Alttertavle blev forfærdiget af Snedker M. Petersen og malet af C. Hvalsø 1846. — — Malet af Algreen Petersen 1847. Gud lade den staa til evig Tid. — — Malet af H. P. Iversen, Nyborg, 1860 og Malersvend W. Pries og Malerlærling K. Petersen den 28. Juni 1860«.
85. Meddelt af Øjenvidner.
86. P. Lindegaard: Historiske Meddelelser om Lykkesholm. 1910.
87. Gislev Sogns Menighedsraads Protokol.

Rettelse:

Side 84 i Slutningen af 19. Linje fra oven staar: Jacob Rasmus; skal være: J a c o b R a m u s.

Indhold.

	Side
Gislev Kirkes Historie.....	3
Den gamle Kirke	10
Hvornaar er den bygget?.....	13
Bygherre og Tidens Mennesker	22
Ombygning	26
Hvornaar er denne Ombygning sket?.....	31
Det nye Udseende.....	35
Kirkegaarden	41
Det 15. Aarhundredes Byggearbejder	46
Kalkmalerierne i Gislev Kirke.....	51
Den gamle Altertavle	63
Den store Klokke.....	65
Reformationsaarhundredet	66
Atter Byggearbejder.....	69
Omanneksering af Sognene	76
Krigstid og ny Byggetid.....	79
Det sidste Aarhundrede	84
Sognets Kirke gennem Slægterne.....	91
Efterskrift og Noter.....	94

Erindringer om Slægten Bondesen.

Af Harald Kier, Hellebæk.

SLÆGTEN Bondesen har i høj Grad gjort sig for-
tjent til at mindes for hæderlig og dygtig Virk-
somhed, ikke mindst paa Fyn og Langeland. Nedenfor
skal meddeles nogle Træk af denne Slægts Historie:

Slægtens Stamfader, Eskild Bondesen (1680—
1748) var født i Halland en Snes Aar efter, at Dan-
mark havde maattet afstaa denne Landsdel til Sverige.
Der er Grund til at tro, at Eskild Bondesen har følt
sig som Dansk af Afstamning, og hans Ætlinge var
altid gode og trofaste Dannemænd. Eskild Bonde-
sen var gift med Thala Jacobsdatter, som nok
ogsaa efter Navnet at dømme har været fra Halland;
han løste Borgerskab som Øltapper i København
1725 og blev efter Tidens Forhold en velhavende
Mand. Han havde ogsaa ualmindelig Sans for Op-
lysning, og da hans eneste Søn var 10 Aar gammel,
satte han ham i Latinskole. Der blev senere skrevet
saaledes om ham og Sønnen:

»Den første i sin Kælderbod
ret ofte kvæged Mund og Gane;
den anden op til Himlens Ro
for Næsten søgte Vej at bane.
Og nogle gik i samme Fjed,

og andre traadte andre Veje.
 Gid altid Slægten Led for Led
 maa faa et hædret Navn i Eje.«

Dette Ønske er gaaet i Opfyldelse. En Række gode og dygtige Mennesker, Præster, Lærere, Læger og andre nedstammer fra Eskild Bondesen.

Ved hans Død 1748, delte Enken og Sønnen hans Formue, som beløb sig til 787 Rd. Som et Vidnesbyrd om hans Anseelse kan nævnes, at Professor Anchersen blev Sønnens Formynder.

Jacob Bondesen (1732—1781) var kun 16 Aar ved sin Faders Død; han skrev dog trods sine unge Aar et langt og hjerteligt Mindedig, der slutter saaledes:

»I sidste Aandedræt, du kærlig Afsked sagde
 mig og min Moder, som begræder mest din Død.
 Og saa i Jesu Haand med Tro din Sjæl nedlagde
 og til din Gud gik bort fra Verdens Sorg og Nød.
 Til Lykke salig Sjæl! Til Lykke med den Glæde!
 Nu har du naaet dit Haab og Troes Øjemed.
 Du blandt udvalgte Tal nu staar for Lammets Sæde.
 med Lov og Pris til Gud for evig Salighed«.

Desuden skrev han følgende Gravskrift:

»Her hviler sig en ærlig Mand;
 sit Hus han bygte ej paa Sand,
 men paa den faste Klippe;
 thi Himlen var hans faste Borg,
 som frelste ham af Nød og Sorg,
 da alting maatte slippe.
 Han efter Evne hjalp enhver,
 for mig han sørgede især«.

Jacob Bondesen blev theologisk Kandidat 1754 og derefter Lærer ved Opfostringshuset, og i

de følgende Aar prædikede han af og til i flere af Københavns Kirker.

1763 blev han kaldet til Sognepræst i Aastrup, Haderslev Amt, og i 1770 forflyttet til Moltrup og Bjerning Menigheder i samme Amt. Her blev han til sin Død 11 Aar senere. I sine sidste Aar led han af Tungsind og Næringsssorger; men han søgte dog af al Magt at give sine begavede Børn en god Opdragelse og Undervisning, desværre afbrødes hans Virksomhed ved en tidlig Død. Han efterlod sig Enke, som var hans anden Hustru, og otte ufor- sørgede Børn, hvoraf dog de fleste ved egen Flid og stor Dygtighed kom i gode og ansete Livsstil- linger.

Den ældste Søn, Eskild Bondesen, blev the- ologisk Kandidat; han blev i 1804 Feltpræst og var som saadan meget yndet af Prins Christian, den se- nere Christian VIII. Han blev senere Sognepræst i Lyngø og Uggeløse Menigheder i Frederiksborg Amt, hvor han virkede som en afholdt og dygtig Præst til sin Død 1824.

Blandt hans Børn var flere betydelige Menne- sker. Hans ældste Søn var den kendte Provst og Salmedigter Jens Bondesen i Stillinge. Den næste Søn i Rækken var Overlæge Victor Bondesen (1813—83). Han erhvervede sig Doktorgraden for en anatomisk-kirurgisk Afhandling i 1853, og var med i Krigen 1864 som Overlæge.

Eskild Bondesens tredje Søn var den i sin Tid ansete og dygtige Skolebestyrer Tauber Bondesen. Den fjerde Søn endelig hed Nicolaj Bondesen; han blev theologisk Kandidat og virkede i en Række Aar i København som en meget højt anset Dansk-

lærer, saaledes var han i sin Tid Lærer i Dansk for Christian IX's Børn: Kronprins Frederik, den senere Kong Georg af Grækenland, og Kejserinde Dagmar. Derefter blev han Sognepræst i Præstø, hvor han var til sin Død.

En anden Søn af Jacob Bondesen var Mathias Nicolaj Bondesen (1764—1842). Hans Moder hed Birgitte Kirstine Hersted, men hun døde desværre, da han kun var tre Aar gammel, og Stedmoderen, han snart fik, kunde ikke taale at se sine Stedbørn hjemme, hvorfor han tidlig maatte ud mellem fremmede. Han var kun 17 Aar, da Faderen døde; han naaede dog at blive Student fra Roskilde Skole ved Faderens Hjælp; men saa var det ogsaa foreløbig forbi med Studeringerne; han maatte søge Arbejde for at tjene sit Underhold; en Tid var han saaledes Materialforvalter paa Als. Da hans Forhold tillod det, tog han til København, hvor han fik Landmaalereksamen; han praktiserede nu i nogle Aar som Landmaaler, indtil han ogsaa tog Eksamen som Landinspektør. Han virkede derefter som Landinspektør i forskellige Egne af Riget, var meget dygtig og fik en aarlig Løn af 400 Rgd., hvilket var mange Penge i de Dage. Han var først i Thy, derefter i Salling og paa Mors, for saa at komme til Fyn, hvor han købte Arvefæstegaarden »Bondepris« i Pejrup. Han solgte senere denne Gaard og flyttede til Odense, hvor han boede lige overfor Slottet. Mens han boede her, tegnede han med megen Dygtighed et stort Kort over Odense Kanal 1806; dette Kort blev stukket i Kobber af N. Angelo.

Han fik nu en Del Forretninger paa Langeland, og her blev han saa gift med Ingeborg Mogen-

sen (1783—1833). Hun var 19 Aar yngre end han, og Datter af Strandkontrollør Hans Mogensen, der en Tid boede i Hennemved, og døde som Fæster af Torpegaarden i Skrøbeløv Sogn. Hans Mogensen var af en gammel sønderjydsk Slægt, der i flere Slægtled har haft betydelige Stillinger hos Greverne Ahlefeldt.

Ingeborg Mogensens Moder var Datter af Sognepræsten Rasmus Bildhugger og Hustru, Magdalene Feddersen i Bødstrup. I 1815 flyttede Landinspektøren til Skaarup ved Svendborg; her købte han en lille Gaard der laa lige overfor Præstegaardshaven, og her virkede han endnu flittigt og dygtigt en Række Aar, indtil han ikke kunde mere. Han fik da paa sine gamle Dage, for Resten uden at søge om det, en aarlig Pension paa 150 Rgd. Han døde her i Skaarup 78 Aar gammel. Landinspektøren skildres som en lille, meget beleven og meget livlig Mand. Han havde to særdeles gode Venner i Skaarup, nemlig Amtsprovst P. A. Wedel, der baade var Sognepræst og Seminarieforstander, og saa Landmaaler og Seminarielærer Mathias Holm. Landinspektørens Valgsprog, som stod skrevet i hans Signet, var: »Herren er min Hjælper«. Han og Ingeborg Mogensen efterlod sig to Sønner og tre Døtre, samt en Adoptivsøn. De tre Døtre blev hver for sig ramt af en forunderlig tung Skæbne.

Den ældste Datter blev gift med Murermester Anders Christensen i København; han blev dræbt ved et Ulykkestilfælde, og hendes Helbred blev nedbrudt; efter mange og lange Aars Svagelighed døde hun hos Broderen i Illebølle 1859.

Hendes Søster, Sophie, blev i 1828 forlovet med

en meget dygtig Seminarist, som hed Meier; han blev dimitteret med Karakteren »udmærket duelig«, og ved Amtsprovstens Hjælp kom han til at studere videre og blev theologisk Kandidat med 1. Karakter. Sophie var imidlertid saa uheldig at komme alvorligt til Skade ved et ulykkeligt Fald, og hun maatte Resten af sit Liv gaa ved Krykker; hun blev dog gift med Meier, da han blev Sognepræst, men hun døde i en ung Alder. Hendes Broder i Illebølle skrev om hende: »Hun besad en lys Aand i et svagt Legeme, og skønt hendes Legeme bøjedes af Smerter, bevarede hun dog Hjertets Glæde og bar sin Lod med Taalmod og Gudhengivenhed«.

Den yngste af de tre Søstre hed Caroline. Hun blev i 1846 gift med Seminarielærer Bønnelykke i Jelling; men da hun næste Aar skulde rejse til sin Mand og drage over Lillebælt, faldt Færgens Storbom ved en Paasejling ned og dræbte hende. Hun omtales som livlig og var afholdt af alle.

Landinspektørens Adoptivson hed Mads Bondesen (1803—1859). Han blev Seminarist fra Skaarup 1821 og var saa i en Række Aar Huslærer, først paa Fyn senere paa Holmegaard og Frederiksberg paa Langeland. 1834 blev han kaldet til Lærer i Hennemved, hvor han virkede med stor Flid og Dygtighed til sin Død. Amtsprovsten skrev 1839 ved en Visitats om ham:

»Han har baade Duelighed og Interesse for sit Kald. Børnene udmærker sig ved en sjælden Tækelighed og Livlighed, og han har i flere Retninger virket til at fremme deres Vel«.

Bondesen var gift med Jørgine Mogensen, Datter af Oluf Mogensen og Birthe Bøgvad til Borre-

gaard. Bondesen døde desværre tidligt fra sin lykkelige Gerning og efterlod sig Enke og tre mindre Børn.

Mathias Bondesens ældste Søn hed Hans Jacob Bondesen (1815—1859). Han var i sin Ungdom Kontorist paa Grevskaberne Muckadell og Gyldensten og var meget yndet af Herskaberne; men da Indtægterne var ringe, valgte han Lærervejen, og blev i 1842 Lærer i Frøbjerg, hvor han virkede heldigt en Del Aar. Men derefter var han i en Aarrække svagelig indtil sin Død, og hans Broder i Illebølle maatte understøtte ham og hans Familie i flere Aar.

Vi kommer nu til den yngste af Landinspektørens Sønner; han hed Peter Nicolaj Bondesen, f. i Skaarup 1818 d. i Illebølle 1874. Han blev i sine Barneaar undervist af nogle af Seminariets ældre Elever, og blandt dem var den senere berømte Zoolog Niels Kjærbølling, siden fik han Lov til at overvære Undervisningen paa selve Seminariet indtil sin Konfirmation 1832.

Den ualmindelig begavede Dreng vilde gerne gaa den studerende Vej; men hans Fader søgte forgæves Gratisplads til ham paa Sorø Akademi; selv havde han ikke Midler til ved egen Hjælp at holde Drengen i en lærd Skole, og saa blev det bestemt, at han foreløbig skulde undervises af en Kandidat i Svendborg. Det varede dog ikke længe, saa kom han tilbage til Skaarup og fik her en Tid Undervisning af de to theologiske Kandidater Raaschou og Meier. Men da han idelig maatte skifte Lærere, og Formuesomstændighederne stadig ikke tillod ham at søge til en rigtig Skole, valgte han Lærervejen og

blev i Juni 1835 Elev paa Skaarup Seminarium, og allerede Aaret efter, i Juni 1836 dimitteredes han med Karakteren »meget duelig«. Samme Aar i August Maaned blev han, kun 18 Aar gammel, konstitueret som Lærer ved Illebølle Skole paa Lange-land. I den Stilling var han i 3 Aar.

Læreren i Illebølle hed Mathiesen, han var paa Grund af Stridbarhed og Uordentlighed med Skolen bleven suspenderet fra Embedet, men boede dog paa Stedet, og det vil let forstaaes, at disse ejendommelige Omstændigheder ofte gjorde Stillingen vanskelig for Bondesen. I 1839 blev Mathiesen endelig afskediget, og nu blev Bondesen – uden Ansøgning – kaldet til Lærer ved Illebølle Skole af Lensgreven paa Tranekær, og her virkede han nu med megen Dygtighed i 35 Aar. Han fik snart Orden i den forsømte Skole og allerede i 1838 skiver Amtsprovsten ved sin Visitats:

»Bondesen har ved sin Duelighed og Nidkærlighed tilvejebragt en glædelig Forandring. Børnenes livlige og bestemte Svar vidnede om Undervisningsmethodens Værd. Især maa jeg fremhæve deres Svar i Religion. Alt falder den unge Lærer saa let«.

Senere udtaler Biskop Engelstoft:

»Illebølle Skole var den bedste Almueskole i Fyns Stift«.

Kristendom, Nationalfølelse og Slægtskærlighed var de bærende Kræfter i Bondesens Liv, baade i Medgang og Modgang, derfor blev hans Liv saa aandelig rigt og hans Gerning saa velsignet og stor.

Bondesen blev 25. Nov. 1842 viet til Christiane Margrethe Andresen, (1816–1898), Datter af Lods i Rudkøbing Andreas Jørgen Andresen

Illebølle Skole (Bygningen i Forgrunden).

og Anne Kirstine Ballieu. Brylluppet stod i Illebølle Skole, og Vielsen forrettedes af Sognepræst Gede i Lindelse Kirke. Teksten var: »Kærlighedens Gud give Eder at have et Sind i vor Herre Jesu Kristo«, og disse Ord blev aldrig glemt hverken i Glæde eller Sorg af det skønne, lykkelige Ægtepar.

Lærer P. Bondesen og Hustru Christiane Margrethe f. Andresen

I 1849 købte Bondesen en Parcel paa 14 Tdr. Land af Gaarden Lejrholm, som han drev sammen med Skolejorden med stor Dygtighed; hans Stilling blev herved bedre end de fleste Læreres, og hans fromme, dygtige Hustru var ham en trofast Hjælper. De udviste en stor Slægtskærlighed mod mange af hans Slægtninge, som forskellige Ulykker, der er omtalt foran, havde hjemsøgt saa haardt, og flere af deres Børn havde et kærligt Hjem i Illebølle Skole, ofte i flere Aar. Mod Omegnens Beboere udviste

de stor Gæstfrihed og Hjælpsomhed, og »Lille Bondesen«, som han kaldtes, var en skattet Raadgiver paa hele Egnen. Forældrene saa op til »Lille Bondesen«, og de lærte Børnene det samme, derfor blev hans Skolegerning saa lykkelig, og han fik Kristendom og Fædrelandskærlighed til at spire lykkeligt i mangfoldige Børns Hjerter ved sin levende Fortælling og sit varme Vidnesbyrd. Vi, der har gaaet i Skole hos ham og hans dygtige Sønner, vil aldrig glemme at mindes dem med Taknemlighed, og hans milde, fromme Hustru var som en Mor baade for de unge Hjælpelærere og for Skolebørnene. De første 13 Aar i Illebølle var meget lykkelige for dem. Men saa kom der en lang Aarrække, hvor deres lykkelige Hjem i høj Grad blev hjemsøgt af Sygdom og Sorg. Bondesen mistede alle sine 5 Søsken, længe før de var fyldt 60 Aar, og allerede i 1855 fik han selv et voldsomt Gigtanfald i Arme og Ben, der tildels berøvede ham Kraften i disse Lemmer, og inden ret mange Aar maatte den livlige og flittige Mand gaa med to Krykker, ja, fra 1863 af maatte han køres i en Sygevojn til Skolen, som han desuagtet ledede med stor Dygtighed i nogle Aar; der var altid en mønsterværdig Ro og Orden i Skolen, thi Børnene saa op til ham og beundrede deres gode og dygtige Lærer. Men tilsidst maatte han opgive sin kære Skole og sad saa i Sygevojn i sit Hjem fra Morgen til Aften, hjælpeløs som et lille Barn, der hverken kunde spise eller drikke selv og maatte bæres til og fra sin Seng i de sidste 8 Aar.

Men han nød den kærligste Pleje af sin trofaste og dygtige Hustru, der ved sit livlige og milde Sind opmuntrede ham, saa han holdt Modet oppe. Nu var

den Tid kommen, da der ofte blev sagt: »Bondesen er en mærkelig Mand ved sit lille, svagelige Legeme og sin stærke Aand,« og Præstens Ord ved dette Ægtepars Brudevielse: »Kærlighedens Gud give Eder at have et Sind i vor Herre Jesu Christo« blev lykkeligt opfyldt; thi dette Ægtepar blev holdt oppe i stærk Tro og kristelig Taalmodighed, og de blev et godt Forbillede for hele Egnen lige til hans Død.

Naar han kom ind i Dagligstuen, var baade han og hans Hustru glade, og han fulgte med stor Interesse alle Tidens Begivenheder; ligeledes vejledede han sine unge Hjælpelærere, der med Glæde lyttede til hans erfarne og kloge Raad, og Skolen blev ledet ypperligt i hans Aand; til sin Død var han en skattet Raadgiver for mange, og hans kærlige og begavede Børn var ham en daglig Glæde. Det var for mig og mange af hans Venner som en Fest, naar vi ofte var Gæster i det venlige, smukke og aandeligt rige Hjem, hvor Glæden og Kærligheden boede. De vandrede med Gud, og Gud tog dem til sig, og de blev elsket og savnet af Slægtninge og mange Venner, der nu mindes dem med Glæde og Taknemlighed.

* * *

P. N. Bondesen og Christiane Andresen havde fire Børn, to Døtre og to Sønner. Den ældste Datter, Anine Bondesen (1848—1891), var kendt for sin sjældne Skønhed og sit milde, venlige Sind. I sin Ungdom var hun Husjomfru paa Ny Klingstrup i Skaarup Sogn ved Svendborg og senere paa Polleholm paa Langeland, hvor hun tillige var Lærerinde. I 1873 blev hun gift med Gaardfæster Hein paa Jytenborg i Tranekær Sogn, hvor hun med megen

Dygtighed sammen med sin Mand dannede et lykkeligt Hjem. Men hun døde desværre tidligt fra syv mindreaarige Børn.

Den yngste Datter hed Tekla Bondesen, (1850—1907); hun var ligesom sin Søster meget afholdt. I sin Ungdom var hun Husjomfru paa Bjerggaarden. Hun havde Talent for Tegning og udførte en Del gode Portrætter. Hun blev i 1879 gift med Gartner Niels Møller i Vanløse, han var jo i sin Tid kendt i vide Kredse baade for sit Havebrug, som Udgiver af Havebrugsskrifter og for sin kommunale Virksomhed. De efterlod sig to Døtre.

Den ældste i Børneflokken i Illebølle Skole var Ingvor Bondesen, (1844—1911) Han blev i 1864 Seminarist fra Skaarup med Karakteren »meget dueilig«, og han blev derefter Hjælpelærer hos sin syge Fader, hvis Fodspor han fulgte. Han var en meget begavet Mand, der tillige var meget afholdt for sin Hjælpsomhed og for sit livlige, muntre Sind, og beundringsværdig var den Kærlighed og Trofasthed, han hele sit Liv igennem udviste mod sine kære, gamle Elever. Ligesom Faderen ledede han Illebølle Skole med stor Dygtighed og Flid, det var ham en Hjertesag at føre Børnene langt frem i kristelig og folkelig Oplysning, og han havde et aabent Blik for at bibringe Børnene de Kundskaber, som de særlig havde Brug for i Livet. Det var ham en stor Glæde, naar Børnene kom langt frem, men tungnemme Børn var han overbærende mod og havde stor Taalmodighed med dem. Men de, der havde gode Evner, men manglede Vilje, var han streng mod og formanede dem med Myndighed. Paa den Maade kom omtrent alle, godt med, og Børnene havde Agtelse for og

Kærlighed og Tillid til ham, saa der var et udmærket Samarbejde, og Skolen blev et Mønster paa en Almueskole.

1870 udnævntes han til Lærer i Naarup i Fyn, og s. A. viedes han til Agnes Jacobsen, f. 1846, Datter af Skipper Anders Jacobsen og Gurine Madsen i Rudkøbing. I Naarup var han ogsaa en afholdt og anset Lærer. Men nogle Aar efter flyttede han til København, særlig for at fortsætte sine Studier over den ældre Tids Kulturhistorie, og han vandt sig nu et hædret og anset Navn som Forfatter til en Del historiske Romaner og Fortællinger; han udgav tillige en Del fortrinlige Skolebøger og den udmærkede Bog »Eventyrets Dyreverden«. I København blev han desuden en afholdt Skoleinspektør og Kirkeværge for Vor Frelsers Kirke. Han omfattede vore gamle Kirker med stor Interesse og kunde ret glæde sig over de skønne og højtidelige Gudstjenester i disse Kirker. Efter en saadan sagde han til mig: »Jeg synes, at vi er Himmelen nærmere«. I Forening med sin gode, venlige Hustru, levede han et gudfrygtigt, lykkeligt og virksomt Liv til sin Død. Hans ene Søn blev Vinhandler i Frankrig, men døde tidligt, den anden Søn blev Cand. theol. og er nu Skoleinspektør i København. Forfatteren Zakarias Nielsen skrev i 1911 saaledes om Ingvor Bondesen: »En af de danske Lærerforfattere, en af de dygtigste, der tog Del i Vaar=Arbejdet, min kære Ven, Ingvor Bondesen, blev nys kaldt bort til et nyt Land. Mange kære Minder har jeg om denne Mand, der i Halvfjerdserne skrev under Navnet Henning Fox. —

Tidligt gik det op for mig, at vi to Venner kunde have Nytte af hinanden, derved at vi udtalte os om

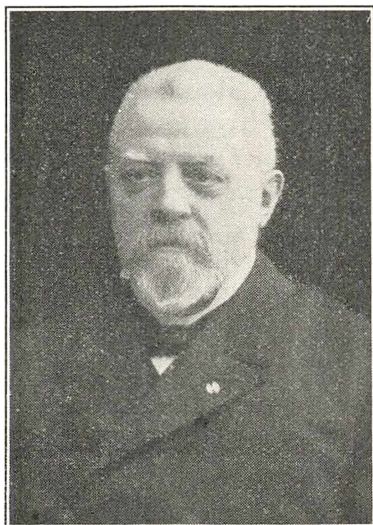
hinandens Arbejder, inden disse gik i Trykken, og det vilde han gerne gaa ind paa, og han skrev: »Som Du udtalte under vort Møde, er jeg nemlig vis paa, at af en saadan Kritik kunne vi begge lære, det er desværre ikke Tilfældet med den officielle, der ofte er ukyndig, ofte usympathetisk og altid overfladisk.« Han skriver her ud af den bitre Nedtrykthed, som han led under, efter at hans Digtning »Sven« i 1870 havde været Genstand for en skaanselsløs Nedrakning i Bladene.

Han var dengang Lærer i Naarup, hvor han vel levede lykkelig, men hvor han dog savnede ønskelige Hjælpemidler ved sin Forfattergerning, og han skrev:

»Nu vilde jeg grumme gerne have Stipendium til en Norgesrejse, fordi jeg havde Lyst til at behandle de dansk-norske Forhold i en Roman fra det 11. Aarhundrede. Penge fik han ingen af, men til Norge kom han alligevel. Med den Grundighed, der udmærkede hele hans Færd, gennemgik han i 1881 mit Haandskrift til Fortællingen »Nye Tider«, han sukkede: »Naar man engang kunde glemme, hvordan andre Mennesker skriver og stamme paa sin egen Manér, til man fik lært at tale rent. Vi kæmper jo begge den tunge Kamp mod Formen. Hvo véd, om ikke just den skal blive for os den »Nød«, der lærer vor nøgne Tanke at spinde.«

Hans dygtige Kritik var altid frugtbringende for mig. Han længtes ogsaa efter Hovedstaden og var ikke rigtig sig selv i Naarup. Da jeg i Vaaren 1883 klagede over Brist paa Arbejdsevne, svarede han: »Jeg kender ogsaa denne pinlige Følelse at savne Tillid til sine Evner, Lyst til Arbejdet, Flugt i Tanken, hvor man tager tungt paa alt og opgiver et Forsøg efter

et andet i Fortvivelse. Men nu er det lidt efter lidt forsvundet. Saa tænker jeg ogsaa, at skulle vi udrette lidet, som kan overvintres, da maa Ydmygheden bevares og Guds Velsignelse lyses over Arbejdet. Vær derfor ved trøstigt Mod, kære Ven! Om Du end skal bie, hvad Vorherre kalder 40 Dage. Hvem ved, hvad Velsignelse det kan bringe«.

Skoleinspektør Ingvor Bondesen, København.

Bondesens Tale var gennemgaaende stilfærdig tør, hans Grundstemning præget af en Alvor, der kunde have taalt lidt mere fynsk Lune. Men ved nu at læse hans Bog »Hersen paa Steinarstad« og rigtig fordybe mig i dens Liv forbauses jeg over, at den var den samme Bog, han havde læst op for mig. Saa opildnet blev jeg ved Læsningen, at jeg uden Betænkning

flyttede min Ven op til en Plads blandt vore største Forfattere paa den historiske Romans Omraade. Det var som den Lykke, »Hersen« gjorde, fik alle gode Kræfter i dens Skaber til at bryde og skyde som aldrig før. Han havde savnet Sol. Nu vaagnede han. »Se Dig ud Sven Vonved«. Med Rette kan det siges, at han kom under Forvandlingens Lov, da han i 1884

Ingvor Bondesens Hustru Agnes f. Jacobsen.

modig brød op og flyttede til København. Her fandt han de Bogskatte, han saa haardt havde savnet i Landsbyen, her ildnede de skiftende Indtryk ham fra Morgen til Nat. Som en Eventyrhelt skred han i Løbet af faa Aar fra en Timelærers fattige Stilling til en Skoleinspektørs Værdighed. Han blev Medlem af Foreninger, dyrkede Malerkunst og Musik, drog

Aar efter Aar med sin Hustru paa lange Udenlandsrejser, blev en hel ny Ingvor Bondesen. Hans Tale fik et andet Sving, og i sine Bøger, f. Eks. »Kareten fra Lønneskov« og »Elskovs Kringelgang«, gav han en Overflødighed af Vidnesbyrd om, at nye Kilder var brudt frem i ham. Jo ældre han blev, jo lykkeligere var han ved sin Skolegerning, sit Hjem og det hele Liv. Rigt havde han og hans Hustru — begge kunstnerisk anlagte — smykket Hjemmet med Kunstsager: nydelige Akvareller og Oliemalerier, fine Broderier o. s. v. Harmoni var der i Ordningen af Hjemmet, Harmoni i Hjerterne. Naar undtages en enkelt stor Hjertesorg, der gik dem dybt til Hjerte, nemlig deres yngste Søns pludselige Død i Vaaren 1907, gled Aarene i deres dejlige Hjem saare frydefuldt. Aldrig har jeg kendt nogen Mand, der led mindre af Misundelse og aldrig nogen mere beskeden Forfatter. Han udtalte ofte: »Jeg har kun en Ærgerrighed, et Ønske, at blive en rigtig god Børneforfatter«. Det blev han. Men fyldigst og smukkest har han dog udfoldet sine Digtrevner i sine Bøger for Voksne, særlig i sine historiske Fortællinger. Man bliver fangen af Stemninger, der har sit Udspring fra Historiens Aand, og ikke blot fra hans Følelse og Indbildningskraft. Man glider gennem svundne Dages Liv ned ad Historiens Strøm, der i sit Løb samler de tusinde Smaastrømme af Slægternes Kulturliv.

Grundtonen i Bondesens Digtning er en mild Alvor, der udmærket forenes med Bitoner af Skælmskhed. Hans Tro paa Menneskeheden, hans Medfølelse med de lidende, hans dybe Retfærdighedsfølelse, hans Kærlighed til Naturen og Dyreverdenen, hans klare, danske Sprog, alt dette gør hans Bøger saa tiltræk-

kende, og hans poetiske Livsopfattelse hæver dem op i den gode Digtningens Lys. Med al sin muntre Menneskelighed og frodige Livsglæde var han dog en dybt alvorlig Mand. Hans Livsmaal, som han aldrig tabte af Syne, lyste højt over den Lykke, som denne Verden giver, derfor blev hans Liv saa rigt, og hans Mod til at møde Døden saa frejdigt den 17. Marts 1911. Hans Hustru skrev da: »Jeg har været rig i de mange lykkelige Aar, vi har levet sammen«. Mange Venner kan vidne, at der for dem er groet Velsigelse af Ingvor Bondesens trofaste Venskab.

Han var et af de bedste, braveste og flittigste Mennesker, som jeg har kendt«. — Saavidt Zakarias Nielsen, som jeg har tilladt mig at citere saa udførligt.

* *

Den yngste af de fire Søskende var Peter Christian Ballieu Bondesen (1853—1924).

Han fik en fortrinlig Opdragelse og Undervisning i sit gode Hjem, hvor alle Børnene i Kærlighed saa op til deres Forældre og fulgte deres gode Raad. Mine Erindringer om ham gaar tilbage til min første Skoledag. Min Fader, Jacob Kier i Stevnegaard, fulgte mig da ned til »Lille Bondesen«, hvor vi blev meget venligt modtaget. Som eneste Barn fra en gammel Udflyttergaard var jeg noget tilbageholdende overfor det ny og ukendte Skoleliv. Men lidt efter tog Peter Bondesen mig venligt ved Haanden og sagde: »Vil Du med mig hen ved Skolen«, og han førte mig saa ind i Børnenes Leg, og den kønne, milde Dreng vandt fra samme Stund mit Hjerte, og han blev fra den Dag min trofaste og bedste Ven i 62 Aar til sin Død.

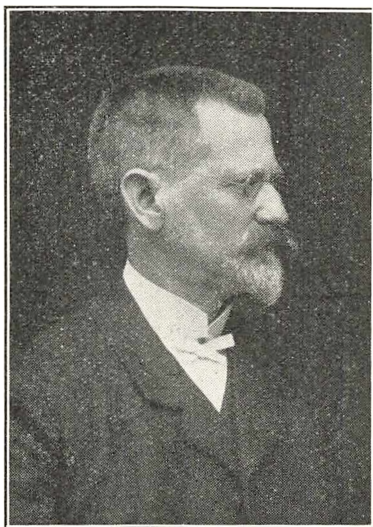
Han var en køn, livlig og rigt begavet Dreng, der tillige tidligt havde mange Interesser; han var saaledes en udmærket Tegner, og naar der foregik noget mærkværdigt mellem vore Kammerater, tegnede han dem livagtigt, som de gik og stod, med stor Godmodighed og Lune. Det morede Børnene, men vakte dog ogsaa ved Lejlighed lidt Vrede, naar de i et Slagsmaal saa komiske, vrede eller hidsige ud. Men deres Vrede gik dog i Reglen hurtigt over paa Grund af hans personlige Elskværdighed. Han tegnede ogsaa Husdyr meget godt; men en Dag tegnede han i mit Hjem en Gris, som han selv fandt mislykket, og min Fader lo meget, da han under Billedet skrev: »Grisen ligner ikke. Peter Bondesen«. I vor Barndom samledes vi ofte skiftevis i vore Hjem, og det var Festdage for os. I vor store Frugthave hentede vi de dejligste Frugter i de store Træer. Mine Forældre var altid glade for hans Besøg, og han var altid saa glad og taknemlig. Men særlig glædede han sig over Festen paa min Fødselsdag, hvor henved 30 Nabobørn fra de fattigste til de rigeste Hjem blev indbudt, og hvor han roste mig for, at jeg forstod at samle dem i skøn Enighed, og endnu til den sidste Jul, han levede, takkede han mig for disse glade Barndomsminder.

Den samme Glæde følte jeg ogsaa ved mine Besøg i hans hyggelige og venlige Barndomshjem, hvor hans Fader »Lille Bondesen«, trods sin store Svaghed, glædede sig over sine begavede, livlige Børn og deres Ungdomsvenner, og hans livlige og lærerige Samtaler var en Glæde for os alle, ogsaa for mig, baade i min Barndom og Ungdom, og hans milde Hustru var som en kærlig Moder for os alle.

Peter Bondesens Kærlighed til Historien var tidlig bleven vakt af hans Fader, og dette førte til, at han fik min Fader til at forære mig Fr. Barfods Fortællinger af Fædrelandets Historie, da jeg var ti Aar, og allerede ved samme Tid begyndte han, der var to Aar ældre end jeg, at samle sin Slægts Stamtavle og Historie, og kort efter vakte han min Interesse herfor, og Personalhistorien blev herefter i hele vort Liv vor kæreste Fritidssyssel. Allerede nogle faa Aar efter havde han samlet en Mængde Optegnelser om sin Slægt. I hine Tider var Stamtavler noget Nyt i borgerlige Slægter, og jeg véd, at P. B. blev kaldt indbildsk og vigtig for disse Studier, og jeg fik maaske samme Dom. Men dette var dog aldeles urigtigt. Drivkraften var hans store Slægtskærlighed og Lyst til at frede og bevare de gode og hæderlige Minder om sine gudfrygtige, hæderlige Forfædre. I henved 60 Aar samlede han nu med stor Kærlighed og Flid sin Slægts Stamtavle og Historie, der vistnok er en af de mest udførlige, borgerlige Stamtavler, der nogen Sinde er samlet i Danmark. Den indeholder en stor Mængde Biografier, der omhandler hans Forfædres gode og svage Sider, og hvis den bliver udgivet eller overgivet til et af Arkiverne, vil den være et meget værdifuldt Bidrag til Personalhistorien og Kulturhistorien. Nu er Tiderne forandret, og Stamtavler er yndet af mange borgerlige Slægter, og man kan sige om disse med Rimkrøniken:

»Det er vel gjort, ihvo der kan,
at mindes Forfædres Gerninger alle.
Ere de onde, skal man dem fly,
ere de gode, dem gøre paany
og dem ingenlunde frafalde.«

P. C. B. Bondesen havde gode Betingelser for at blive Kunstmaler eller Arkivar. Men Lysten til Lærergerningen var dog overvejende, og efter Konfirmationen forberedtes han hertil, først i Hjemmet og senere paa Skaarup Seminarium, hvor han i 1874 tog en god Eksamen, og han ilede nu hjem til sin

Førstelærer P. C. B. Bondesen, Magleby.

Faders Dødsleje, Døden indtraf 17 Dage derefter. 3 Dage senere blev P. Bondesen konstitueret som Faders Efterfølger i Illebølle Skole, og det var sikkert en Lykke for ham, at han midt i sin store Sorg straks fik en ansvarsfuld Livsgerning. Med stor Gudhengivenhed bar han Sorgen over sin elskede Fader og senere store Sorger. Han blev derefter Huslærer paa Skovsgaard, senere Hjælpelærer i Ellested paa Fyn og 1879 Lærer

og Kirkesanger sammesteds, og samme Aar hjemførte han sin begavede, aandrige og dygtige Brud, Hilda Bugge fra Christiania, Datter af Sognepræst Bugge i Thingvold, og Sønnedatter af Biskop Bugge i Trondhjem. Hun nedstammede fra en gammel dansk-norsk Adelsslægt. I Danmark er dens største Navn den

P. C. B. Bondesens Hustru, Hilda f. Bugge.

berømte Ridder Niels Bugge til Hald, og i Norge har Slægten haft mange store Videnskabsmænd og Embedsmænd, der har ombyttet Stamfaderen Niels Bugges Sværd med Bog og Pen.

Til deres Bryllup skrev hans Broder, Ingvor Bondesen, en smuk Sang, hvor følgende Strofe findes:

»Tror du! Ja, saa kan du trygt styre ud,
hente din Brud, Resten gør Gud.«

Dette slog ogsaa til. Ellested Skole blev et gudsfrygtigt og lykkeligt Hjem. Hans Hustru ordnede alt saa godt og skabte et dejligt Hjem, hvor der var godt at bo, og Bondesen blev en dygtig og meget afholdt Lærer, og han udfoldede tillige en beundringsværdig og rastløs Flid i sin Fritid; han drev selv sin store Jordlod og Have, som hans Fader fordum, og med godt Udbytte. Samtidig udfoldede han i Ellested en stor Virksomhed som Historiker; han skrev saaledes en Række Afhandlinger, »Fynske Slægter«, til »Personalhistorisk Tidsskrift«, der vidner om stor Grundighed og Sporsans, og han udgav flere Stamtavler, saaledes det store Pragtværk »Slægten Bugge i Danmark og Norge«, der udkom i 2 Oplag. Det var en stor Glæde for Bondesen, da han blev Førstelærer i Magleby 1891 og atter kunde flytte til sin Fødeø, Langeland, som han elskede saa højt, og her udførte han en stor og velsignet Gerning som Børnelærer og Leder for den unge Slægt. Den milde, venlige Lærer var afholdt af Befolkningen, og der var Genkærlighed mellem ham og Børnene; han udførte sin Gerning i Troskab og Kærlighed til Guds Ære, og han og Pastor Sabroe arbejdede sammen i bedste Forstaaelse om Midler og Maal. Deres Gerning i Kirke og Skole førte en Pinseluftning over Magleby Sogn.

Bondesen og hans Hustru fik ogsaa Lykke til at danne et gudsfrygtigt, hyggeligt og gæstfrit Hjem i Magleby Skole, hvorom der nylig er skrevet: »Man mærkede, saa snart man traadte over deres Tærskel, at det var et Hjem, hvor Mand og Hustru levede i den skønneste Harmoni. Alt lavt og grimt var bandlyst i deres Stuer. Her sad det jævne, gode Humør

til Højbords, og man havde altid Fornemmelsen af, at man var hjertelig velkommen. Fru Bondesen forstod at krydre Samtalen med Smaa bemærkninger, der gnistrede af Vid, og man lyttede gerne til, hvad hun havde at sige, fordi hun havde tænkt over det, og hun var en god Raadgiver for Ungdommen. Hun var uhyre flittig i sit Hus, fra tidlig Morgen til sildig Aften var hun og hendes gamle, tro Pige, Jane, paa Færde. Der var altid rent og propert i alle Kroge, og selv nu, da Fru Bondesen er 80 Aar er hun i sit Hjem den omsorgsfulde Husmoder, og Jane har nu været hendes tro Pige og Veninde i 47 Aar.«

Bondesen udfoldede tillige i Magleby en flittig Virksomhed som Forfatter. Foruden de nævnte historiske Skrifter udgav han det kulturhistoriske Skrift »Degnekaar«, der viser, at han var en kyndig og smagfuld Historiker, det skaffede ham ogsaa et Rejsestipendium. I sine senere Aar udgav han historiske Emner i Novelleform, saaledes: »Peter Foersom«, »Fredløs«, »Fra Ristinge Overdrev« og »Elise Ahlefeldt«. Den første af disse er vel nok den mest berømte og findes i alle større Biblioteker. Men »Degnekaar« og de tre sidstnævnte Bøger vil det glæde enhver Langelænder at læse. Paa Grundlag af flittige historiske Studier giver de et fornøjeligt Billede af Livet paa Langeland i forrige Aarhundrede. Bondesen og hans Hustru levede i mange Aar et lykkeligt Familieliv i Magleby; de havde stor Glæde af deres gode og dygtige Børn og Børnebørn samt en stor Vennekres, og de glemte ikke Gud i Lykkens Dage. Men Bondesen var vel nok størst i Sorgens Dage; da han mistede sin yngste, haabefulde Søn og alle

sine Søskende. Med stor Gudhengivenhed og kristelig Taalmodighed kom Ægteparret over disse Sorger. Da han i 1923 faldt for Aldersgrænsen, blev han og hans Hustru hædret ved en stor Fest og modtog mange skønne og værdifulde Gaver fra Omegnens Beboere, og næste Aar kaldte Gud ham til et bedre Hjem. Bondesen vandrede med Gud, og Gud har har taget ham til sig.

Hans gamle Hustru lever endnu (April 1930), og desuden efterlod han sig en Søn og en Datter.

Efterskrift:

Afdøde Lærer P. C. B. Bondesen, Magleby, var med til at stifte »Svendborg Amts historiske Samfund« d. 14. November 1907; han blev samme Dag indvalgt i »Samfundets Bestyrelse, hvor han stod til sin Død. Bondesen virkede med stor Energi for at skaffe »hist. Samfund« Tilslutning, og han tegnede henimod 200 Medlemmer paa Langeland. Endelig skrev han et Par gode og interessante Bidrag til »Svendborg Amt«.

Det er derfor Redaktionen en Glæde at kunne bringe forstaaende smukke lille Bidrag om Lærer P. C. B. Bondesen og hans Slægt.

Ryttergodsbonder.

Af Avnslev og Bovense Sognes Historie X.

Ved Albert Thomsen.

VED en Omordning af den danske Hær, som foretoges i Christian den Femtes første Regeringsaar, oprettede man en national Rytterhær, som ikke skulde ligge i Garnison i Fæstningerne, men spredes ud over Landet, saaledes at Bønderne paa Krongodsjerne stillede en Rytter for hver 8 Tdr. Hartkorn, enten derved, at Fæsterne selv paatog sig Tjenesten, eller saaledes at de hvervede Soldater og stillede dem i deres Sted. Mange Steder blev der desuden paa større Fæstegaarde indkvarteret hvervede Ryttere, for hvis Underhold Bønderne skulde sørge.

I den skaanske Krig (1675–79) gjorde den nye Rytterhær udmærket Fyldest, men Regeringen blev tillige snart klar over det uheldige i, at flere Tusinde danske Bønder saaledes i Aarevis var borte fra deres Virkeplads; Landbruget led for haardt derunder. Derfor gik man over til at erstatte dem med hvervede Ryttere, som skulde have Kvarter i Gaardene. Bønderne skulde saa yde fuld Forplejning baade til dem

og deres Heste mod til Gengæld at vinde Fritagelse for Landgilde og Skatter.

Oprindelig var der kun 4 Rytterregimenter, anbragt paa hver sit »Ryttergods«, eet paa Sjælland, eet paa Fyen og to i Jylland. Men ved Krigens Begyndelse fordobledes Antallet; og senere kom der endnu to Regimenter til. Af disse ti Regimenter laa de to her paa Fyen, det ene i Nord-, det andet i Østfyen. Ved en Omordning 1715–18, i den store nordiske Krigs sidste Tid, oprettedes endelig 12 store »Rytterdistrikter«. De to fyenske Regimenter samledes til eet Distrikt omkring Odense, hvor Kongen ved Køb eller Mageskifte »afrundede« Kronens gamle Besiddelser, og samtidig (1718) lod han ved Auktion bortselge Hovedparten af Nyborgegnens Krongods. Rytterne fik for Eftertiden deres Kvarter paa Distriktets Hovedgaarde eller i Barakker derved, og Bønderne, som altsaa nu slap for den direkte Forplejning af Ryttere og Heste, skulde til Gengæld svare en aarlig Afgift (Portionspenge) til Rytterdistriktskassen, dels i Penge, dels i Naturalier og Hoveriarbejde.

Et halvt Aarhundrede senere ophævedes Rytterdistrikterne, og Godserne bortsolgtes ved store Auktioner; det fyenske solgtes i 1764–65.

Det er i store Træk Ryttergodsernes Historie,¹⁾ men i nærværende Arbejde vil det hverken være det administrative eller det militære ved denne Hærordning, som interesserer os, vi vil kun ud fra enkelte af de mangfoldige Arkivsager, som Ordningen affødte,

1) Se K. C. Rockstrøh: »Udviklingen af den nationale Hær 1614–1708, I–II, og samme Forfatters »Frederik IV's Gods-politik 1715–20 (Hist. Tidsskr. 9. R. 3. B.) og Prof. Poul Johs. Jørgensens Oversigt i Salm. Leks. XX. 650.

hente de Oplysninger frem, der kan give os Indblik i Bøndernes Vilkaar her paa Nyborgegnen ned mod Aar 1700.

* * *

Første Gang vi træffer paa Rytterne, er i Indberetningen fra Kommissionen af ³⁰/₈ 1660 om Tilstanden paa Krongodset paa Fyen og Langeland,¹⁾ ved en Del af de bedst »bevendte« af kgl. Majestæts Gaarde staar Bemærkningen: »ansloges til Rytterhold«. Regeringen havde allerede dengang Planer om at indkvartere Dele af Hæren ude hos Bønderne. I Avnslev og Bovense Sogne, hvor de »øde« eller ødelagte Gaarde var talrigere end de, der var »ved Magt og bevendte«, kneb det med at finde Gaarde, som kunde bære den nye Byrde; i Avnslev var der ingen, i Skalkendrup 2, i Korkendrup 1, i Bovense ingen, men i Rejstrup alle 12 Gaarde, altsaa ialt 15 Gaarde af de 47, Kronen ejede; omtrent efter den gamle Udskrivningsregel: fem Bønder giver en Soldat.

Orden og Mening i Sagerne kom der dog først, da det nationale Rytteri oprettedes i 1670.²⁾ Den Kommission, som her paa Fyen skulde tilrettelægge Arbejdet, bestod af Sten Bille og Christian Holck; de rejste om fra det ene Krongods til det andet og gennemgik, sammen med Amtmanden eller Amtsskriveren og en Officer, Godsets Jordebøger og udvalgte de til Rytterhold bedst egnede Gaarde, hvis Størrelse gennemsnitlig skulde være 8 Tdr. Hartkorn. Derefter kørte Herrerne omkring, tog Syn paa Gaard og

1) Albert Thomsen: Fra Svenskekrigens Tid (Svendborg Amt« 1926).

2) Rockstroh: D. nationale Hær II, 10 ff.

Jord, samlede Bønderne i de enkelte Byer og spurgte, om nogen af dem selv vilde ride som Rytter for Gaarden eller holde en dertil egnet Karl med Hest og Uniform. Alle Bønderne her paa Nyborg-Godset undtagen 2 svarede ja dertil, og opnaaede derved Frihed for Landgilde, Matrikkelskatter, Ægtkørsel og en Del andre Byrder, og samtidig slap de for at staa under Ridefogeden og Amtsskriveren og for at faa en hvervet Rytter indkvarteret. Det fik nemlig de Bønder, der ikke vilde ride selv.

Intet Sted i Landet var det saa vanskeligt at finde tilstrækkelig mange gode Gaarde til Rytterhold som paa Nyborgegnen. En af Kommissærerne, Hans Dittl. Steensen, skriver i et Brev til Hans Schack, at der her i Amtet er langt flere øde end besatte Gaarde; der er anvist 1000 Tdr. Htk., men deraf vil neppe Halvdelen kunne anvendes. »Jeg vilde ikke have troet det, om jeg ikke med mine egne Øjne havde set det. Jeg har aldrig i mit Liv set saa højt skyldsatte Gaarde. . . . De lavt skyldsatte og besatte Gaarde er kommet bort fra Amterne, og kun de, der ikke duer, er blevet tilbage.« Selv om Oberst Steensens Udtalelse om de øde Gaardes Antal ikke er helt rigtig — i 1664 var 15 øde af Avnslev-Bovenses 90 Gaarde — saa vidner Brevet dog om det kummerlige Indtryk, den krigshærgede Egn maatte gøre paa en Fremmed.

For at faa de øde Gaarde »besat« greb man til den Udvej at give dem til uforsagte og driftige unge Bønder, som man lovede Bygningshjælp og Frihed for al Skat og Tyngde i nogle Aar, til de fik Gang i Driften, og derefter skulde de stille Rytter lige med de øvrige Bønder.

Alligevel varede det adskillige Aar, før hele denne

mærkelige nationale Rytterordning traadte i Kraft; mange Steder her paa Øen maatte der købes Jordegods og lægges til Krongodset, for at man kunde faa tilstrækkelig mange brugelige Ryttergaarde.

Og saa kom imidlertid den skaanske Krig, og inden den var forbi, indsaa Regeringen som før nævnt, at Bonderytterne, trods deres Mod og Tapperhed – vistnok alligevel bedre kunde undværes i Hæren end hjemme paa Markerne. En ny Ordning forberedtes.

I Henhold til en kgl. Forordning af ²⁷/₁₀ 1680 skulde der rundt om Ryttergaardene indkvartes hvervede Ryttere, som skulde have fuld Forplejning. Soldaten spiste ved Bondens Bord, sov i det anviste Sengeleje og delte Ild og Lys med Husets Folk. Men hvis han havde Kone og Børn, kunde han forlange, at Bonden afstod til ham 6 Fag Hus med en Skorsten, skaffede ham et Sengested med 2 Dyner og en Hovedpude samt aarlig 6 Skippund Lys og fornøden Ildebrændsel. Og dertil kom saa 3 Tdr. Rug, 3 Tdr. Byg, 1½ Skpr. Havregryn og en Slettedaler om Maa-neden til at købe Flæsk og Kød for.

Til Rytterens Hest skal Bonden udvise Græsgang om Sommeren og give ham Hø, Hakkelse og 4 Tdr. Havre til den om Vinteren.

I en anden kgl. Forordning fra samme Aar bestemtes det, at hver »Rytterportion« i gode Aar, naar Gud velsigner Grøden, skal afgive nogle Skæpper Korn til et Magasin, som oprettedes ved hvert Regiment, og hvorfra Bønderne saa igen kunde forhjælpes med Sædekorn i trange Aar.

Officererne faar intet med Bønderne at gøre, de sorterer under Amtmanden og Landkommissærerne. Den ene af de to fynske Kommissærer var Claus

Rasch paa Raschenberg. De skulde føre virksomt Tilsyn med, at ingen af de to Parter, Rytter og Bonde, gik hinandens Rettigheder for nær. Den Øvrighedsperson, som var bedst kendt paa Godset, var Regimentsskriveren. Han førte alle Regnskaber og tog sig af de forefaldende Retssager.

* * *

Det var Ritmester von Doneps Kompagni, der i 1680 rykkede ind i Landsbyerne her paa Nyborgs-egnen. De fleste af »Kronens Tjenere« fik en Soldat i Kvarter; af Officerer var der ingen i Avnslev og Bovense, kun en Kornet, anbragt i Jens Hombles »Bondeejendom« i Skalkendrup. Løjtnanten boede i Ullerslev, Ritmesteren i Ørbæk.

En Protokol fra 1680 over Ryttergodsets Indrettelse i Fyen¹⁾ indeholder en Række værdifulde Oplysninger baade om Bønderne, deres Tilstand og Gaardenes Brøstfældighed, og om Rytterne.

Nogle af Bønderne sidder saa haardt ved det, at Kommissionen indstiller dem til Fritagelse for alle Afgifter i indtil 2 Aar »formedelst Armod og Fattigdom samt anden ulykkelig Tilfald«.

Paa de ødelagte og forfaldne Bygninger maa der ofres mange Penge, hvis de skal gøres ordentligt i Stand. Jep Justesens øde Gaard i Avnslev, hedder det saaledes, kan ikke opbygges for mindre end 85 Rigsdaler.

Det varede endda kun et Par Aar, saa maatte

1) Protokol over Ryttergodsets Indretning udi Fyen . . . 1. Aug. 1680 (Indkomne Breve og a. Dokum. fra Kommissarierne v. Ryttergodsets Indretning 1680—82; Rigsarkivet).

enkelte af de daarligste Gaarde kasseres som utjenlige til Rytterhold.¹⁾

Laurits Pedersens Gaard i Nederby blev »udskudt« i 1682. Baade Stuehus (14 Fag i Nord) og Laden fattedes Ler i Bindingsværkstavlene. Han har dyrket al sin Jord undtagen 5 Tdr., som ligger usaaet hen, men han har kun 5 Bæster, saa han maa pløje ved andres Hjælp. Ellers er der i Stalden 1 Ko, 2 Kalve, 2 Faar og 1 Svin, en beskeden Besætning, set med vor Tids Øjne. Gaarden hørte til de største; 14 Tdr. Hartkorn var den sat til. Han har Græsning i Kohaven og Fællesskoven til 3 Høveder, men han mangler i det hele 3 Bæster, 3 Køer og 6 Faar i at have tilstrækkelig stor Besætning.

Hans Rasmussens Gaard i Avnslev blev kasseret samme Aar »for Armod's Skyld«. Der er 10 Bindinger Stuehus, temmelig ved Magt, og 9 Fag Fæ- og Ladehus, staar paa Tegl og Stolper. Han driver selv al Jorden og har Sædekorn nok. Der er 6 »vaage Bæster« og 1 Ko, og han bør desuden have 2 Køer og 8 Faar. Ret til Græsning i Avnslev Køhave til 2 Høveder og til 1 i Fællesskoven.

I et jordløst Hus bor Substituten²⁾ Willum Lauridsen, men det blev allerede 1680 udskudt paa Grund af Mandens Fattigdom.

Jens Jespersens Gaard i Skalkendrup blev kasseret i 1682. Han kunde ingen Soldat have at svare til, thi »han haver ingen Midler, mens nylig kommet til Stedet, og Gaarden haver altid været for

1) Jordebog 1686–87 over Gaarde, som formedelst Armod er udskudt af Ryttergodset. (Dokum. og Akter vedk. Kompletteringen af Ryttergodset i Fyen 1686–91; Rigsarkivet.)

2) Substitut: en Stedfortræder for Degnen.

højt skyldet og i lang Tid standen øde.« Der er 2 Huse, et Stuehus paa 12 Bindinger og et Fæ- og Ladehus af samme Størrelse, slet Bygning altsammen.

Den nye Mand er ellers dygtig nok; han har al Jorden under Plov uden andres Hjælp, og Besætningen er ret stor: 6 »vaage« Bæster, 1 Ko, 2 Kalve, 3 Faar og 9 Grise. Bør endnu have 2 Bæster, 2 Køer og 6 Faar. Hartkornet er 13 Tdr. Han har ingen Græsning uden Fællesbed, altsaa Byens fælles Overdrev.

Om Tyben Nielsens Gaard i Skalkendrup hedder det, at den »er øde og findes hverken Stik eller Stage paa Stedet og er H. kgl. Majestæt tildømt A_o 1681. Gaarden er for højt skyldet, des Aarsag ingen den villet antage«. Det halve af Jorden drev Jens Jespersen, den anden Halvdel havde Præsten, Hr. Søren.

Ved Matrikuleringen i 1688 blev Tyben Nielsens Gaard sat ned fra 13 til $5\frac{5}{8}$ Tdr. Hartkorn.

Grønholt blev kasseret 1685 »formedelst Gaarden var forfalden og blev forundt daværende Herredsfoged i Vinding Herred, Peiter Nielsen, at nyde til sin Herredsfogedgaard, og ogsaa efter sin Afgang nyder han den paa Livstid.«

Saaledes blev ogsaa Matthias Jepsens Hus i Strandtved udskudt, fordi han som Skovfoged over Vinding Herred skal »nyde det fri for Skatter, Landgilde og Arbejde.«

* * *

Ryttergodset i de to Sogne omfattede iflg. Matriklen 1688 15 Gaarde i Avnslev, 11 i Skalkendrup, 4 i Agtved, 6 i Korkendrup, 6 i Bovense, og des

uden Skrøbeshave, de to Aaskovgaarde og nogle Huse. Heri er dog medregnet de ovenfor omtalte »udskudte« Gaarde og Huse, samt de Selvejere, som Kongen havde Højhedsret over.

De var kun fire i Tal, og ved en Undersøgelse i 1690¹⁾ maatte de fremlægge Beviser for, at de besad deres Gaard med Rette. De tre accepteredes: Hans Hansen i Avnslev fremviste Skøde paa, at han havde bekommet Gaarden i 1672 med sin Formands Enke; Peter Hømbø i Skalkendrup havde iflg. Skøde af 1681 arvet sin Gaard efter sin Far og siden købt sine Søskendes Arvepart; og Mads Jensen i Korkendrup havde købt sin Gaard af sin Stedfader allerede i 1662.

Den fjerde Selvejer, Jep Justesen, i Korkendrup, var nylig død; han havde ellers et Tingsvidne fra 1680 paa, at han var Selvejer og havde købt Gaarden af Borgmester Jens Madsen i Nyborg, men den blev alligevel tildømt Kongen, fordi Jep skyldte Restancer for mange Aar.

* * *

Med visse Aars Mellemlum blev der foretaget en Undersøgelse af Forholdene paa Ryttergodset, og vi vil nu tage en af disse »Inkvisitionsprotokoller« for os og gennemgaa de Oplysninger, den kan give.

»Inquisition. Protokol ved Oberst Schack Brockdorffs Rytteridistrikt i Fyen 1692«²⁾ indeholder saaledes baade Bøndernes og Rytternes Navne, Gaardenes Udsæd, Besætningens Størrelse, Oplysninger om Bygningerne, om Skove og Moser og adskilligt andet.

1) Jordebogen 1686—87.

2) I Landsarkivet i Odense.

Vi tager et Par Eksempler.

I Gaarden Nr. 1. i Avnslev bor Unge Hans Hansen, forhen Christen Ibsen; dens Hartkorn er 8 Tdr. 7 Skpr. 2 Fdk. 1 Alb.

Bonden har i Aar saaet i sine Marker 3 Tdr. Rug, 5 Tdr. Byg, 1 Td. 6 Skpr. Blandkorn, 3 Tdr. Aur (Havre), 1 Skpr. Boghvede og 1 Skp. Ærter. Han avler aarlig 5 Læs godt Hø.

»Flittig Mand« staar der tilføjet med Blyant. »Maadelig (nogenlunde) ved Magt«.

Gaarden har fire Længer: 16 Fag i Nord, 16 i Vest, 18 i Syd og 16 i Øst.

Den er »maadelig« ved Magt, og dens Brøstfældighed takseres til 8 Rdl. 32 Sk.

Rytteren hedder Hans Tambour, og der er indrettet 6 Fag »Rytterhus« til ham i vestre Længe. »Har Sengeklæder til Rytteren.«

Besætningen bestaar af 6 Bæster, 2 Ungnød og 8 Faar og Lam.

I Oluf Nielsens (før Niels Rasmussens) Gaard i Bovense er Rytteren Hans Møller indkvarteret. Hartkornet er det normale for en Ryttergaard: godt 8 Tdr. Bonden er temmelig flittig og maadelig ved Magt.

Hans Udsæd: 3 Tdr. Rug, 3 Tdr. Byg, 5 Tdr. Havre, 4 Skpr. Boghvede og 2 Skpr. Ærter. Han avler 6 Læs Hø og har 3 Tdr. Land udlagt til Græsning for Rytterhesten, og lige saa meget til sine egne Bæster.

Gaarden har 4 Længer: 15 Fag i Øst, 20 i Nord, 12 i Syd og 9 i Vest. Rytteren har 6 Fag i den nordre Længe.

Besætningen udgøres af 6 Heste, 3 Køer, 2 Ungnød, 1 Kalv, 2 Svin og 8 Faar og Lam.

Oluf Nielsen klager over, at han for 2 Aar siden kørte for Generalløjtnant »Pless«¹⁾, og da kom et af hans Bæster til Skade, saa han vilde jo nok have lidt Vederlag derfor.

Strandskov havde ligeledes 8 Tdr. Hartkorn, Manden hed Niels Hansen. Han driver al sin Jord selv, undtagen 4 Tdr. Land, som ligger ledig til Rytterhestens Græsning, og 1 Td. til hans eget Kvægs Græsning og Tøjring. Han saar hvert Aar 3 Tdr. Rug, 2¹/₂ Td. Byg, 1 Td. 4 Skpr. Blandkorn, 3 Tdr. Havre og 4 Tdr. Boghvede, men klager over at »han haver megen ond Ager og Sand-Jord«. Han er »maadelig ved Magt«, og »Jorden til denne Gaard er Skov Jord, som bestaar i rød Sand, der sielden gifver godt Korn«.

Han har »Gjærdsel og Staur« nok, Tørveskær lejer han, men til »Bageved slaar han nogle Stabber op paa hans egen Grund.«

Gaarden er firelænget: 18 Fag i Nord, 17 i Syd, 17 i Vest og 8 i Øst. Rytteren har 6 Fag i den vestre Længe.

Besætningen bestaar af 5 Heste, 2 Køer, 4 Ungnød, 16 Faar og Lam og 7 Svin. Tilføjelse: han behøver en Hest.

— Det er som man ser ret fyldige Oplysninger. denne Inspektionsprotokol giver om de enkelte Gaarde, Men det vil blive ensformigt og formaalsløst at gennemgaa dem alle her; vi foretrækker at sammenarbejde Oplysningerne.

Hvad nu, for det første, Jorden selv angaar, da viser det sig, at der for de fleste Gaardes Vedkommende er foretaget en Nedsættelse i Hartkornet

¹⁾ Generalløjtnant Samuel Chr. v. Plessen.

siden Matrikuleringen i 1688. Det drejer sig ikke om store Tal, f. Eks. er de 10 Ryttergaarde i Skalkendrup som i 1664 stod til c. 89 Tdr. Hartk., nu reduceret fra c. 66 Tdr. (i 1688) til c. 62 Tdr. Men Nedsættelsen, der omfatter de allerfleste Gaarde, viser dog, at Oberst Steensens Bemærkning om de altfor højt skyldsatte Gaarde ikke har været helt forkert. Hartkornet er ved disse Reduktioner kommet saa langt ned, at de fleste Gaarde slet ikke staar til de 8 Tdr. Htk., som skulde være det normale for hvert »Læg«; mange har kun et Par Tdr. De 11 Gaarde i Avnslev har tilsammen 70 Tdr., og gennemsnitlig kan der ikke blive mere end c. 6 Tdr. pr. Gaard.

Bovense Sogn var i 1688 ansat til c. 184 Tdr. Hartkorn, og da Sognet har c. 1275 Tdr. Land, gik der altsaa godt 8 Tdr. paa hver Hartkornstønde. I Avnslev Sogn var Forholdet omtrent det samme.

Ved de enkelte Landsbyer findes en Bemærkning om Jordens Værdi som Agerland. F. Eks. hedder det om Bovense:

»Jorden til denne By bestaar mest af rød Sand, formedelst det har været Skov Jord, og er Jorden kal-agtig og ey god Korn = Jord«.

Det stemmer jo godt med de gamle Beretninger om Sognets mange Skove og Navnets Oprindelse: Bøgenæs.

Om Korkendrup: »Vest ved Byen har de god Jord og upaaklagelig, bestaar af god Muld; men ellers har hver Mand efter deris Skyld (en Del) U=Jord, som fast icke er tjenlig til at saa; og den øvrige Jord bestaar af rød Ler og Sand.« Saavel den gode Jord som den slette fordeltes jo i Fællesskabstiden ligeligt mellem Bønderne.

Om Aaskov: »Jorden til disse tvende Gaarde er høj leeret Banker i de tvende Marker, og den 3die Mark, som kaldes Maalsbjerg Mark, sid sur leret Jord. Har nok Udjord, som ligger ved Grønholdt . . . og er slet Jord.«

Det ser ud til at disse to Gaarde har haft deres egne Marker som en lille Landsby for sig. »Maalsbjerg« kendes ikke mere, medmindre det kommer af »Maglebjerget« ved Korkendrup.

— For hver Gaard er, som det fremgaar af Eksemplerne foran, anført dens Udsæd. Tallene er meget smaa. 2—3 Tdr. Rug, 3—4 Tdr. Byg, 2—3 Tdr. Havre, et Par Tdr. Blandkorn og undertiden et Par Skæpper Ærter eller Boghvede.

Hvede nævnes slet ikke, men maa tidligere have været dyrket, thi denne Kornsort forekommer engang imellem i de gamle Landgildeydelse i Matriklen 1662.

Om Foldudbyttet har vi desværre ingen Oplysninger vedrørende de enkelte Gaarde her; Høsten 1692 var ellers allevegne ualmindelig god, »saa rig og overflødig, som den ikke udi mange Aar havde været«. ¹⁾ Men Aaret efter var et elendigt Misvækstaar ligesom adskillige af de foregaaende f. Eks. 1675, 1684 og 85.

Om Simon Nielsen i Korkendrup bemærkes det i Inspektionsprotokollen, at han har haft Misvækst i 3 Aar, og om en anden Bonde der, Knud Rasmussen, at han »haver ellers haft Misvækst som de andre«; det samme gælder Peder Hansen i Aaskov.

Men andetsteds fra ved vi, at en normal Høst sjældnen gav mere end fra 2 til 4 Fold paa Bøndergaardene, lidt mere paa Herregaarde; og i daarlige Aar

¹⁾ Bircherods Dagbøger.

avlede man ofte ikke engang saa meget, som man havde saaet.

Derfor maatte ogsaa mange Bønder hen paa Vinteren laane Foder og Fødekorn og om Foraaret Sædekorn af Regimentets Magasiner.

Bønderne var jo forpligtede til at udlægge Jord til Rytterhestens Græsning, og flere Steder nævnes 2 à 3 Tdr. Land, som er anvendt dertil. Just Hansen i Aaskov »driver al sin Jord undtagen 3 Tdr. til hans eget Kvægs Græsning.«

Ogsaa Høavlen var Kommissærerne interesserede i af Hensyn til Hestens Vinterfoder. De fleste Gaarde avler 5–6 Læs Hø aarlig, men de Læs var langt mindre end Nutidens. Peder Hansen i Aaskov »kand avle godt Hø aarlig 6 Læs og Mosefoder 6 Læs.«

Brændsel maa der jo ligeledes sørges for, baade til Rytter og Bonde. Niels Hansen paa Strandskov opgiver, som tidligere omtalt, at han selv har lidt Krat, som giver Træ til Ovnen og Brændsel til Bagning; Tørveskær lejer han derimod i en andens Mose. De to Bønder i Aaskov kan ligeledes selv saa nogenlunde forsyne sig med Ovnbrænde af deres Skovparter, Tørvemose har de ogsaa, men »Bageved« faar den ene paa Hellerup, den anden »ved Nyborrig Kjøbing« for 4 Rdlr. aarlig.

Vender vi os dernæst til Gaardenes Besætning, undrer det os ved første Øjekast at se det store Antal Heste og det ringe Antal Køer, der fandtes:

	Heste	Køer
11 Gaarde i Avnslev (c. 70 Tdr. Htk.) . . .	63	31
10 » i Skalkendrup (c. 62 Tdr. Htk.)	59	26
5 » i Bovense (c. 32 Tdr. Htk.) . . .	26	10
7 » i Korkendrup (c. 49 Tdr. Htk.)	44	23

Det almindeligste er 6 Heste til hver Gaard paa c. 6—8 Tdr. Htk., thi man regnede med, at der helst skulde 6 Heste for Ploven, hvis det skulde blive til noget med Pløjningen. Derfor hedder det ogsaa om flere af Bønderne, at de »behøver 1 Bæst«, dersom de kun har 4 eller 5. Af samtlige 37 Ryttergaarde har de 21 hver 6 Heste, gennemgaaende 1 pr. Td. Hartkorn.

Der holdtes ikke engang halvt saa mange Køer som Heste; der var sjælden flere end 2 paa en almindelig Gaard, og Grunden er den ganske simple, at Produktionen af Mælk, Fløde, Smør o. s. v., kun var beregnet til eget Brug; det var meget faa Gaarde, som kernede saa meget Smør, at der kunde sælges noget af det. Holdes der 4—5 Køer, ja et enkelt Sted endog 6, faar Manden gerne Betegnelsen »flittig« i Protokollens Margin, og med en saadan Overflod af Malkekvæg har han vel ogsaa af og til kunnet føre et Par Pund Smør til Nyborg Torv.

Paa hver Gaard var der saa desuden et Par »Ungnød«, ganske unge Kreaturer, og en Kalv eller to; i de 11 Avnslev-Gaarde fandtes saaledes 26 Ungnød og 10 Kalve. Kvier nævnes kun faa Steder, og af Stude, som jo i Jylland opfededes i stort Antal, forekommer her kun ialt 4. Den eneste Tyr, der omtales, ejede Just i Aaskov, og der berettes med Vemod om dens dødelige Afgang, men sandsynligvis har Bønderne i hver Landsby som andre Steder haft en »Bytyr« opstaldet i en af Gaardene til Byens Bedste; vi beskæftiger os jo kun med Kronens Gaarde.

Svineavlen, som for det moderne Landbrugs Økonomi spiller saa mægtig en Rolle, stod dengang paa et yderst primitivt Standpunkt. Antallet svarer om-

trent til Køernes, altsaa 2–3 til en almindelig Gaard; flest har Strandskovmanden, og han har vel efter gammel Skik haft sine 7 Svin gaaende paa Olden i sin lille Skov. Men Egnen var jo i det hele fattig paa »Bønderskov«, hvor man kunde holde Svinene, og derfor nøjedes hver Gaard med de 2–3–4 Stykker, som man ansaa for nødvendige til Husholdningen.

Derimod er Antallet paa Faar og Lam ret imponerende: 7–10 paa hver Gaard (f. Eks. i Avnslev 96, i Skalkendrup 84, i Korkendrup 80). En Del Bønder har 14–15–16 hver. Man satte Pris paa disse nøjsomme, nyttige Dyr; det røgede eller saltede Faarekød hørte til de vigtigste Fødemidler om Vinteren, ligesom Ulden og Skindet var uundværlige for Bøndernes Beklædning.

Om Gaardenes Udseende og Indretning giver Rytterprotokollen ikke mange Oplysninger, men det opgives dog allevegne hvor mange Længer der er, hvor mange Fag i hver, og hvor Rytterværelset er beliggende. Det viser sig saaledes, at af de 37 Gaarde har de 16 fire Længer, de 18 tre Længer og kun 3 Gaarde nøjes med to Længer. Om en af de trelængede hedder det, at den er ombygget til fire Længer for nylig. Zangenbergs Undersøgelser af de gamle danske Gaardtyper¹⁾ viser, at den eenlængede Form er den ældste, men den forekommer altsaa ikke mellem vore Gaarde, kun i Boelstedet Hekkenfeldt.

Den ene af de 3 tolængede Gaarde bestaar af to parallelle Huse, 11 Fag i Nord, 22 i Syd; den hører med sine c. 9 Tdr. Htk. til de større Gaarde. De to andre er vinkelbyggede; det er »Halvgaarde«.

1) H. Zangenbergs: Danske Bøndergaarde, 1925.

Almindeligst er den trelængede Gaard. Den Type vi nu kender: Stuehus i Midten med en kortere Længe bygget til hver Ende, synes at være sjælden i 1692; det mest almindelige er to lange Huse og et ganske kort,¹⁾ og da det oftest er de to parallelle Længer som er længst, ser det ud til, at disse Gaarde egentlig er gamle tolængede »Parallelgaarde«, hvortil senere er føjet et tredie, mindre Hus.

En Optælling af Fagenes Antal for alle 18 Gaarde viser, at der ialt var 192 Fag mod Nord, 225 mod Syd, 107 mod Øst og 66 mod Vest. Alle Gaardene har een Længe mod Nord, og een mod Syd, mens det tredie Hus oftest vender mod Øst og kun i 6 Tilfælde mod Vest.

Vi kommer derefter til den firlængede Gaard, den mest almindelige i vore Dage. 16 af de 37 Ryttergaarde havde, som før nævnt, fire Længer. Tæller vi ligesom før Fagene op, faar vi 211 Fag Hus mod Nord, 213 mod Syd, og dertil synes saa at være føjet et — ofte kun halvt saa stort — Hus i Øst samt et fjerde og aneligere i Vest.

De to største Gaarde er Unge Hans Hansens i Avnslev (16+18+16+16 = 66 Fag Hus) og Niels Hansens i Strandskov (18+17+8+17 = 60 Fag Hus).

Hvad Formen angaar, da har kun 2 Gaarde nogenlunde kvadratisk Grundplan, de fleste har Længdeudstrækning i Vest-Øst og maa være bygget i skæv Firkant.

To vigtige Spørgsmaal giver Protokollen os ingen

¹⁾ F. Eks. 13 Fag i Nord, 18 i Syd og 5 i Øst.

15 » »	17 »	6 »
9 » »	10 »	3 »
12 » »	14 »	6 »
12 » »	6 »	17 »

Oplysninger om. Var de enkelte Længer sammenbyggede eller laa Husene hvert for sig omkring Gaardspladsen? Dette sidste skal have været det almindelige overalt paa Fyen i ældre Tider, og Zangenbergmener,¹⁾ at vi her har Grunden til de ejendommelige runde Hjørner, som er karakteristiske for fyenske Gaarde, idet man nemlig, naar Husene skulde bygges sammen, lettest klarede det ved at bygge Hjørnerne runde. Naar det derfor om Skrøbeshave hedder, at her er »fire Længer, 58 Fag Hus vel ved Magt, som er trind biugt«, saa har vi her et Eksempel paa en saadan »rund« Bondegård, helt sammenbygget, saa Fagenes Antal i de enkelte Længer ikke kan opgives, fordi de gaar over i hinanden. Men ellers er det vist rimeligt at antage at de fleste af Gaardene kun tildels har haft sammenbyggede Længer.

Det andet Spørgsmaal: hvilke Rum der fandtes i hvert Hus, kan vi heller ikke besvare; men vi kan som det sandsynligste hævde, at da Nordlængen og Sydlængen i alle Gaardene er de anseligste, har en af dem været »Stuehus«, saa Gaarden har ligget »solret« som Skik og Brug var overalt i Landet.

* * *

Bønderne er alle almindelige Fæstere under Nyborg Krongods. Selvejerne nævnes ikke som saadanne, men i en »Project=Jordebog«²⁾ fra samme Aar som den »Inkvisitions=Protokol«, vi hidtil har citeret, finder vi fire Ejendomsgaarde: een i Avnslev to i Korkendrup, og een i Skalkendrup; dog om Mads Jensens i Korkendrup hedder det, at man »vil strax

¹⁾ Zangenbergmener, S. 54.

²⁾ Rigsarkivet.

tage Dom paa Ejendommen«, og om Knud Rasmusens (Jep Justesens): »Ejendommen er nu hjemfalden til Kongen«. Om samme Mand staar dér i Inkvisitionsprotokollen: »var Ejendom, men formedelst han ej Udgiften kunde svare, faldt Ejendommen til kgl. Majestæt«.

I Projectbogen foreslaas der Nedsættelse i Hartkornet for de allerfleste Rytterbønder, men ikke for Selvejerne! Kongen vilde ikke nøjes med sin Herlighedsret over dem; han vilde helst inddrage dem under det rene Fæstegods, saa snart de ikke kunde svare deres Forpligtelser.

Med Fæsterne var det en anden Sag; de skulde »konserveres«, som man udtrykte sig, paa bedste Maade, saa de i Fred og Beskyttelse kunde bringe det mest mest mulige ud af deres Gaarde. Det er dog ikke sikkert, at den Omsorg, Regeringen saaledes viste Bønderne, skyldtes virkelig Interesse for Landbruget i sig selv. Man handlede langt snarere ud fra Forstaaelsen af, at Ryttergaardenes gode Trivsel var det naturlige og nødvendige Grundlag for den nationale Rytterhærs Opretholdelse.

Vi ser derfor, at Kommissionærerne omhyggeligt (i Inkvisitionsprotokollerne) gør Bemærkninger for hver enkelt Bonde, om hans Flid og Duelighed og hans økonomiske Forhold. Nogle faar Betegnelsen »flittig Mand«, andre »maadelig« eller »temmelig«, og enkelte kaldes »udygtige«, ja om en – Anders Nielsen i Bovense – staar der »Bonden er forarmet og udygtig til Gaarden at besidde«. Han er sikkert blevet fjærnet, saa snart man kunde finde en duelig, ung Karl, der havde Mod til at overtage den for sømte Gaard.

Om Bondens Forhold i det hele taget bruges nogle Udtryk, der former sig som en Karakterskala:

Bonden vel ved Magt	(1)
» maadelig og halv ved Magt . .	(12)
» maadelig ved Magt	(20)
» halv forarmet	(4)
» forarmet	(1)

I mange Tilfælde maa »Rytterkassen« yde Bonden Hjælp til Bygningernes Istandsættelse, til Køb af Kreaturer og til Sædekorn.

Undertiden er Gaardens »Brøstfældighed« taxeret til det Beløb, man antager, Reparationen vil koste. Det gælder gerne en 6—8—10 Rdl., men desuden er Husenes Tilstand betegnet med Karakterer som »vel ved Magt«, »maadelig ved Magt«, »temmelig v. M.«, og »ganske forfalden«.

De fleste Gaarde er i god Stand; kun een kaldes forfalden; Krigens Spor udslettes mere og mere, ihvert Fald paa Ryttergodset.

To slemme Ulykker plagede jævnlig Bønderne i disse Aar: Misvækst og Kvægpest.

Som Misvækstaar omtales f. Eks. 1670, 75, 84, 93, 95, 97 og 99,¹⁾ og Kvægsyge rasede frygteligt over det meste af Landet i 1690, altsaa et Par Aar før den her omhandlede Undersøgelse fandt Sted.

Om Knud Rasmussen i Korkendrup, som overtog sin Gaard c. 1690, hedder det saaledes: »hannem er fradød, siden han overtog Gaarden. 1 Føl og 3 Kalve. Haver ellers haft Misvækst som de andre«. Simen Nielsen har haft Misvækst i 3 Aar, og Just Hansen i Aaskov »er fradød af mangel for føering

¹⁾ Se f. Eks. Bircherods Dagbøger.

og anden ulykkelig tilfald 8 Bester, 3 Køer, 2 Kvier, 1 Tyr«. Endnu værre er den anden Aaskovmand, Peder Hansen, stillet. »Ham er fradød af Uheld og mangel paa foering 16 Bæster, 2 Køer og 2 Ungnød. Ellers haft stor Misvækst«. Han faar Hjælp til Sædekorn og til en Hest; egentlig »behøver han til Gaardens Besætning 2 Bæster.«

Niels Christensen hvis Gaard i Bovense brændte i 1691, »klager at hans Tilstand ikkund er slet, og beder, at Laanekornet maa eftergives for i Aar.« Han har faaet Frihed for Afgifter indtil Mikkelsdag og har heller ikke nogen Rytter i Kvarter, men der er indrettet 6 Fag Værelse til denne i den nyopførte Gaard.

Om flere Bønder hedder det, at de behøver 1 à 2 Heste eller et Par Køer, for at Gaardens Besætning kan faa den nødvendige Størrelse. Til adskillige har man udlaant Sædekorn, 1 à 2 Tdr. Havre eller Byg,¹⁾ saa de dog kan faa en Afgrøde af Jorden, men det kneb ofte for Regimentsskriveren at faa dette Laanekorn tilbage.

*

*

— Vi kommer derefter til dem, hvorom det hele egentlig drejede sig, Rytterne.

I Avnslev og Bovense Sognes c. 45 Ryttergaarde var i 1692 indkvarteret 32 Soldater og 1 Løjtnant, idet 12 Gaarde var i en saadan Tilstand, at de i hvert Fald for en Tid maatte »udskydes«.

Ritmesteren, Augustus Wulff, boede i Ullerslev, men i Hans Rasmussens Gaard i Korkendrup, residerede hans Løjtnant, I. C. Røder, til hvem der var indrettet »6 Fag Rytterhus udenfor Gaarden paa Ga-

¹⁾ Project Jordebogen 1692, Rigsarkivet.

den«. I Skalkendrup hos Laurids Rasmussen, i en tidligere Selvejergaard, boede Korporalen Henning Wilcken, som havde 8 Fag Hus, ligeledes udenfor Gaarden. Saa var der desuden Hans Tambour (Trommeslager) og Jacob Olsen Feldbereder i Avnslev. (Om han virkelig har været Skindbereder (evt. Sadelmager) eller det er et Efternavn, faar staa hen.)

Af de menige Ryttere var mange af udenlandsk – især tysk – Herkomst. Derpaa tyder Navne som Heinrich Plambech, Jacob Kildrian, Claus Køster, Hermann Nagel, Caspar Tappendorph, Haumand, Willum Engelskmand, Jonathan Passawitcki og Henning Græper.

De øvrige har almindelige danske Navne, og de er i Overtal, c. 60 0/0. Det var ellers Regeringens Tanke, at dette »nationale« Rytteri fortrinsvis skulde bestaa af fremmede, hvervede Krigsmænd, for at de indfødte »selv kan blive ved Gaarden og dem besidde, naar Rytteren skal ud; saa og at Bonden ej selv, som hidtildags sket er, for Gaarden rider eller en Karl dertil antager«. ¹⁾ Men det viste sig snart, at der var mange danske Karle, som havde Lyst til Haandteringen, saa i alle Rytterdistrikterne var der flere danske end »udlændiske« Folk.

Officererne var som Regel Tyskere, men da de gerne havde opholdt sig adskillige Aar heroppe, talte og forstod de saa nogenlunde vort Sprog, men deres Breve og Indberetninger er dog næsten altid skrevet paa Tysk.

I nogle Gaarde var Rytteren tilfreds med at faa »Strandkvarter« hos Bonden; han nøjedes med Værestens Ild og Lys, en Seng sammen med Karlene eller

¹⁾ Rockstroh: D. nationale Hær II, 307.

et lidet Kammer for sig selv samt Staldrum til sin Hest. Hos Rasmus Knudsens i Skalkendrup var der nok indrettet et »Rytterhus« i Gaarden, men Soldaten er vist ikke tilfreds mnd det, thi han »haver Værelse (Ophold) i Bondens Stue.«

I de allerfleste Tilfælde har Bønderne dog undslaaet sig ved at have Rytteren saaledes anbragt i »familiær Stilling«; de foretrak at indrette en lille Lejlighed til ham i en af Gaardens Længer, skaffe ham Seng og Sengetøj, Lys og Brændsel, Rug og og Byg til Brød, Havre og Byggryn til Grøden samt en Dalers Penge maanedlig til at købe Sulevarer og og anden Fornødenhed for; — alt i Henhold til den tidligere omtalte kgl. Anordning fra 1680.

6 Fag Hus skulde Rytteren have, og det var der de fleste Steder, undertiden 8; havde han kun 3, 4 eller 5, gør Kommissærerne Bemærkning i Inkvisitionsprotokollen om, at der »behøves« et Par Fag mere.

Var Soldaten gift, hvad ofte var Tilfældet, kunde det være meget hensigtsmæssigt at have ham og hans Familie lidt paa Afstand. Saa byggede Bonden undertiden et lille Hus til ham »paa Gaden« tæt op til Gaarden. Om Oluf Nielsen i Bovense bemærkes det saaledes: »der skal have standen i Svenskens Tid et Hus paa Gaden, som denne Mand begærer at maa opbygge et Rytterhus paa Stedet, hvorom Regimentskriveren er befalet, at det kan ske«. Der var ellers indrettet 6 Fag til Rytteren i den nordre Længe, men Bonden er aabenbart blevet ked af ham, siden han vil have ham flyttet ud.

Rytternes daglige Tilværelse var vistnok et udpræget Driverliv. Tjeneste var der kun lidet af; een

Gang om Maanedn holdtes der en Øvelse med et Korporalskab ($\frac{1}{3}$ af Kompagniet skiftevis) og hver tredie Maaned med hele Kompagniet, medens Regimentsmanøvrer kun fandt Sted, naar Kongen særlig havde givet Ordre dertil.

Ellers gik Soldaterne hjemme i Landsbyerne. Andre Steder fra ved vi, at de gjorde Karlearbejde for deres Vært mod en lille Godtgørelse, egentlig en ganske naturlig Ordning. Men ofte levede de i en Art væbnet Neutralitetstilstand med ham.

De var naturligvis ikke Dydsmønstre allesammen. En Bonde i Avnslev klager saaledes over sin Rytter, at han har voldelig overfaldet ham med Hug og Slag, og skønt han har faaet Straf derfor, vil det intet syndeligt hjælpe. Og Just Hansen i Aaskov er heller ikke tilfreds med sin Rytter, Magnus Wilchen, han er »berygtet for at være noget tyvagtig«, hvorfor han er »ofte afstraffet, som lidet frugter«, hedder det i Protokollen.

Var Bønderne ikke særlig begejstrede for Rytterne, saa var Sognepræsten i Skalkendrup det endnu mindre. Han havde nogle Sammenstød med dem, som der gik Gny af i Aarevis, og som førte til vidtløftige Processer. I »Svendborg Amt« 1917¹⁾ har jeg givet en udførlig Skildring af disse Tildragelser, og jeg vil derfor her nøjes med at referere ganske kort og supplere med nye Oplysninger.

Knud Lerche var en myndig og stridbar Sjælsyrde, som brugte et meget kraftigt Sprog overfor sine Sognebørn; den Tids Præster var ofte stærke i

¹⁾ »Om Præsten Knud Lerche og hans Strid med Rytterne«. — Knud Olufsen Lerche, f. 1658, kaldet 1685 til Sognepræst for Avnslev og Bovense, gift 1686 med Formanden Hr. Søren Ebeltofts Enke, Anna Sofie.

Munden. Soldaterne hørte jo ogsaa til »Faarene udi hans Menighed«, og han har i sine Prædikener tordnet saaledes mod deres Drikkeri og Tyvagtighed, og helt igennem behandlet dem med Foragt og Haan, saa de til sidst greb til at klage over ham hos Biskoppen, Thomas Kingo, i Odense.

Klagen er underskrevet af Løjtnant Røder (3. Sept. 1692), og den vidner klart om, hvor hedt det gik til mellem Hr. Knud og Soldaterne.

I Gaarden ved Siden af Præstegaarden boede som nævnt Korporalen, Henning Wilchen, og de to Naboer laa i stadig Strid med hinanden. En Aften, da Præsten stod i sin Port og Korporalen kom forbi, raabte Hr. Knud til ham: »Tag din Hat af, du Skurk; Fanden fare i dig!« Men saa kom Præstekonen til og drog ham ind i Porten, idet hun talte ham til Rette: »Ikke saa! mit Hjærte!« En Søndag nægtede han at tage Wilchen og to Ryttere til Alters, skønt de havde meldt sig 4 Dage forud. Og en Dag, da han var kommet i Skænderi med Korporalen, raabte han ude af sig selv af Raseri: »Djævelen komme i dig! Djævelen komme i jer, I Rytterpak!«

En anden Gang for han paa Caspar Tappendorph og vilde skyde paa ham, idet han raabte til Løjtnanten: »Vil I ikke selv styre Karlene, saa skal jeg! Djævelen fare i dig!«

Engang havde en af Rytterne haft Barn i Kirke, og da fortalte Præsten bagefter til Obersten, at Røder og Korporalerne havde kylet Offerpengene ind i Præstekonens Stol, saa de havde sprunget om Ørene paa hende, men Røder vil føre Vidner paa, at det er Løgn.

Disse og adskillige andre Historier kommer frem,

dels i Løjtnantens Klage, dels i et andet Klageskrift, som nogle af Soldaterne indsendte til Obersten, og da Provsteretten har Sagen til Behandling i Septem^{br}, føres der Vidner paa Beskyldningerne.

Da fortæller Jørgen Vandel, som logerede hos Peder Kæmpe i Avnslev, at han engang var »kommet for Skade og havde skudt ham (Præsten) et Par Duer fra«, og Hr. Knud kom saa ridende ind i Gaarden en Dag og spurgte, hvad det skulde betyde, »hvorpaa jeg svarede: Haver jeg skudt eders Duer, er det mig meget imod! Havde jeg vidst, det var Eders, skulde det vaaren langt fra, at jeg havde skudt dem!« Da svarede Hr. Knud: »Der kan ingen have noget for jer, I Djævels Pak!«

Den haardeste Anklage mod Præsten er imidlertid ikke hans grove Skældsord, men hans Ligeegyldighed og Langsommelighed med at komme til en stakkels Rytters Dødsleje og berette ham. Det var en Mand i Kissendrup, som var blevet sparket fordærvet af en Hest, og han sendte Gang paa Gang Bud efter Knud Lerche,¹⁾ men Præsten vilde ikke komme, før han havde holdt Gudstjeneste i Bovense Kirke. »Aa, Gud bedre mig«, sagde den syge, »jeg kan ikke tøve saa længe, indtil han kommer!« Og da Kammeraterne saa hans Angst over, at han skulde ligge og dø uden Herrens Sakramente, blev de saa vrede paa Præsten, at de enedes om at klage over ham til Obersten.

Provsteretten afsagde Dom i Sagen d. 23. Marts 1693.²⁾ Det hedder heri, at skønt Præsten ikke helt er uden Undskyldning i den lange Tid, der gik,

¹⁾ Præsten i Flødstrup-Ullerslev var paa Rejse, og Lerche skulde tage sig af hans Kald imens.

²⁾ Vinding Herreds Provste Protokol 1684—1807. (Landsarkivet).

inden han efterkom den døendes Begæring, saa har han dog ikke »brugt den tilbørlige Flid og Nidkærlighed, idet han har ladet Vognen fare, som var udsendt at hente ham«, han burde straks have taget med og hentet Kalk og Disk i Bovense Kirke, saa var han kommet tids nok. »Saa bør Hr. Knud for saadan sin Efterladenhed — omendskønt den synes ikke at være intentioneret — til Straf at give til fattige Præstenker her i Herredet 6 Rdlr. og til Sagens Bekostning 4 Rdlr.«

Med Hensyn til Skældsordene, da bør han fri at være, thi det er 2 à 3 Aar siden det skete, og »de skulde dengang have kommet med Klage over ham; nu kan de ikke lovlig overbevise ham.«

— To Maaneder senere var det galt igen. Søndag d. 21. Maj, trængte Ritmester Wulff, Løjtnant Røder, Korporalerne Wilcken og von Hoven samt nogle Ryttere ind i Præstegaarden »med utilbørligt Medfart, Vold og Skældsord mod Præsten og hans Kone samt deres Husfolk.«

Der var Barselgilde samme Dag inde hos Korporal Wilckens, og de havde tændt et stort Baal til at stege ved lige op til Præstens Havegærde. Sandsynligvis har Ritmesteren og Løjtnanten været med til Gildet. Ved halvotte Tiden om Aftenen var Gæsterne saa temmelig berusede, og de fik nu i Sinde at drille deres gamle Fjende Præsten, lidt. De drev omkring en Times Tid udenfor Præstegaarden, raabte efter ham, slog Sten efter Porten og fyrede nogle Skud af, hvoraf flere ramte i Straataget. Til sidst kom Præsten ud og bad Ritmesteren styre Folkene, at de ikke skød Gaarden i Brand; Ritmesteren omfavnede Hr. Knud, sagde, de var gode Venner, og

bad om Lov til at komme med ham ind. Løjtnanten raabte efter dem: »Gaa ikke med ham ind, den Hundsvot, han er fuld, og hans Kone er gal.« Anna Sophie, som var kommet til, bad Røder passe sig selv, men han og Korporalerne skubbede hende bort, og trængte ogsaa ind i Gaarden. Røder spyttede Præsten i Ansigtet og bandede ham: »Djævelen rive din Lever og Lunge! Slaa kun til, om du tør: »Præsten svarede fromt, at det kunde aldrig falde ham ind, »men Satan slaa dig, du kalkede Væg!«

Ogsaa de menige Ryttere skælder og truer Præsten, og kalder ham en værre Sjælesorger. »Havde vi dig uden fore; vi skulde lege med dig!«

Ritmester Wulff og Præsten gik nu ind i Stuen; Konen bad de andre gaa hen, hvor de var gæstbødne, men Løjtnanten spyttede hende igen i Hovedet og trængte sig ind.

Inde i Stuen stod Laurits Hansen fra Mosegaarden, som Præsten havde faaet sendt Bud efter. »Der staar en Rytterbonde!«, sagde Røder til Ritmesteren, »slaa ham paa Munden og jag ham ud«. Og Bonden blev da drevet ud i Køkkenet; endnu værre Medfart fik Præstens Karl og en anden Karl fra Skalkendrup, som var kommet for at hjælpe Hr. Knud. Den ene blev meget slemt slaet og sparket bevidstløs af »Burserne« (Rytterne) ude i Gaarden.

Præstekonen veg ikke fra sin Mand, gik stadig imellem, naar de fulde Officerer trængte ind paa ham, og fik adskillige Stød og Slag.

Hr. Knud derimod synes at have holdt sig ret passiv; trods mange Udfordringer og Grovheder undgaar han stadig at komme i Kamp med dem. Løjtnanten spytter paa ham og siger: »Ser du ud til at

være en Præst, din Hundsvot! En Musket skulde du bære!«

Inde i Stuen fik Ritmesteren Øje paa en Sølvkande paa Bordet, og bliver straks derved mere tørstig. Han beder om lidt Øl og drikker paa Præstens Velgaaende! Siden tager Hr. Knud sin Kalot af, byder Godnat og gaar ind i sit Sengekammer! Men de følger straks efter ogsaa derind.

Ritmesteren var meget fuld, og Røder, der heller ikke var helt ædru, søger stadig at opirre ham mod Præsten og mod Bønderne.

Knud Lerche, som ellers var en meget hidsig og ubehersket Natur, har aabenbart — dels af Frygt for de mange ubudne Gæster, dels af Klogskab — søgt at undgaa Klammeri.

Endelig gik de deres Vej, men det varede længe, inden de opskræmte Mennesker i Præstegaarden faldt til Ro. Senere paa Aftenen blev der igen fyret paa Porten, og næste Dag skød Willum Engelskmand med Pistol efter Præstens Piger, da de gik hjem fra Malkningen, »saa Ilden røg om deres Øren«. Hr. Knud lejede da et Par Mænd til at gaa Vagt i og om Gaarden de første Dage, og han lod for en Sikkerheds Skyld det værdifuldeste af sit Gods køre til Nyborg.

Naturligvis anlagde han ogsaa Sag mod Voldsmændene, som i Retten var meget spagfærdige; deres Prokurator beder Præsten undskyldte dem; de kan intet erindre »for deres Rus'es Overflødighed«, de er villige til at stille ham tilfreds paa enhver rimelig Maade. Og da de militære Domsprotokoller intet synes at indeholde om Sagens Afgørelse, er det vel sandsynligt at Præsten har sluttet Forlig med Officererne.

Vi faar imidlertid i denne Historie et godt Indtryk af, hvorledes Rytterne og deres Befalingsmænd kunde optræde overfor civile Folk. Turde de te sig saa raa og ubehøvlede overfor en ærværdig Herrens Tjener, saa gjorde de sikkert ikke megen Stads af de almindelige Bønder, naar Galsindet kom op i dem, eller i Rusens Overflødighed.

* * *

Mod Slutningen af den store nordiske Krig foretoges der en større Omordning af de fyenske Rytterdistrikter. 1717 bestemte Frederik IV, at der kun skulde være eet Distrikt, beliggende omkring Odense, og alt Ryttergodset i Nyborg Amt skulde derfor sælges ved Auktion.

I Auktionsplakaterne hedder det, at Kongen ønsker det, baade af allernaadigst Omsorg for Gods-ejerne, som her faar god Lejlighed til at komplettere deres Sædegaarde, men ogsaa af Hensyn til »alle og enhver, være sig Bønder, som agter, sig selv at købe, eller andre, som maatte have Lyst, sig Jordegods at tilforhandle«.

Auktionen skulde holdes i Odense, bekendtgøres fra Prædikestolene og ved Trommeslag. For at opmuntre Bønderne til at købe deres Gaarde skulde hver Gaard opbydes for sig, og der gaves dem Løfte om, at den halve Købesum maatte henstaa, til Krigen var endt.

Hvad nu vore to Sogne angaar, da var der ved Auktionen¹⁾ (d. 5. April 1718) ingen videre Købelyst til Gaardene i Avnslev og Skalkendrup; den ene

¹⁾ Kommissionen af 13. 7. 1717 over Rytters og Relutitetsgodset i Fyen (Auktionsforretninger 1717—23) Rigsarkivet.

efter den anden af de 12 i Avnslev blev opraaft, men kun de 3 blev der budt paa: Monsør Peder Knudsen i Nyborg bød 40 Rdlr. pr Td. Htk. for Morten Christensens og 52 Rdlr. for Daniel Poulsens Gaard, og Rasmus Povlsen Tolder bød 40 for Hans Jensens Gaard; de øvrige vilde ingen købe.

Gaardene i Skalkendrup var der slet ingen Bud paa, men næsten hele Korkendrup By blev solgt til Ejeren af Raschenberg, Kaptajn Flemming Ulfeldt¹⁾, for 54 Rdlr. pr. Td. Agtvedhusene solgtes til Conferensraad Rosenkrantz (til Skovsbo), som ligeledes erhvervede Anders Hansens Gaard i Aaskov og 3 Gaarde og 1 Hus i Bovense; Prisen varierede fra 42 til 57 Rdlr. Skrøbeshave »med 2 Album Skov, Underskov og nogle faa smaa unge Træer« blev ikke solgt. Derimod fik Commerceraad Bircherod Grønholt for 152 Rdlr. pr. Td. og Strandskov for 130. Den høje Pris skyldes, at der begge Steder hørte Skov til med »en Del unge Bøger«.

Kun een eneste Bonde købte sin egen Gaard; Rasmus Pedersen i Aaskov bød op til 66 Rdlr. pr. Td.; saa meget vilde ingen af Herrerne give, og han fik da Ejendommen tilslaaet; dens Pris var 723 Rdlr. 24 Skilling. Foruden ham var der paa Nyborgegnen kun to andre Bønder, een i Vindinge og een i Refsvindinge, som »købte sig selv«.

Kongen approberede de Bud, der var afgivet, men lod derefter — d. 8. Aug. s. A. — afholde en ny Auktion for om muligt at faa Resten af Godset solgt. Da Avnslevgaardene blev raabt op enkeltvis,

¹⁾ Erik Flemming Ulfeldt, g. 1709 med Claus Rasch's Enke, Anne Margrethe Laurentz, fik med hende Raschenberg, som han snart satte over Styr, saa han 1723 gik fallit og forlod Landet.

blev der kun budt paa Mads Andersens, som Monsør Almontan vilde give 40 Rdlr. for pr. Td. Htk. Men siden bød Kaptajn Ulfeldt 36 pr. Td. for hele Byen under eet, og han bød 35 for alle Skalkendrups Gaarde, som ingen andre havde budt paa. Han fik ogsaa Skrøbeshave, men her var jo lidt Skov til, saa den kostede 58 Rdlr. pr. Td. Htk.

Resultatet blev da, at fra 1718 havde Kongen intet Gods mere i de to Sogne; Hovedparten (12 Gaarde i Avnslev, 7 i Korkendrup, 14 i Skalkendrup) ejedes fra nu af og helt op mod vor Tid af Raschenberg (Juelsberg), der som tidligere nævnt, i Forvejen havde erhvervet hele Rejstrup By.

Ulfeldt, som ialt købte 224 Tdr. Htk. Ryttergods ved Auktionerne, kunde ikke betale mere end en Trediedel af Købesummen og maatte allerede i 1720 overdrage Godset til Gehejmerraad Hans Adolph Ahlefeldt til Gisselfeldt, som derefter fik Skøde 1723 paa dette og meget andet Bøndergods — 542 Tdr. Htk. — som han havde erhvervet af Kronen.

Samme Aar spillede Ulfeldt helt fallit, og Ahlefeldt overtog Raschenberg.

* *

Aaret 1718 bliver saaledes i flere Henseender et vigtigt Aarstal i Egnens Historie. Bønderne, som nu i 4—500 Aar havde været »Krontjenere« eller »kgl. Majestæts Rytterbønder«, skal fra nu af være Fæstere eller Hovbønder under de skiftende Herremænd paa Raschenberg. Der er ingen Grund til at antage, at de har været synderlig glade ved Forandringen. Det gik nok her som andre Steder, at Kongen var en mildere Husbond end Herremanden.

Samtidig med Ryttergodsets Salg, forsvinder ogsaa Rytterne. Selv om Bønderne efterhaanden gennem 40–50 Aar havde vænnet sig til disse paatvungne Gæster og deres drabelige Befalingsmænd, og selv om denne Indkvartering i flere Henseender – f. Eks. gennem den delvise Skattefrihed – havde været særdeles fordelagtig for Ryttergodsbønderne, saa er der vist ikke Tvivl om, at de alligevel har følt det som en Lettelse og Befrielse, da de saa Soldaterne pakke deres Habengut sammen, sadle Hestene og ride bort.

Til Medlemmerne.

DER er ikke meget at berette angaaende »Svendborg Amts historiske Samfund«s Virksomhed siden Udsendelsen af forrige Aarbog. Der er ingen Møder holdt, og der er heller ikke holdt nogen Generalforsamling. Det er lykkedes at faa »Samfundet«s Gæld til C. Schönemanns Bogtrykkeri betalt, og der er, som Regnskabet udviser, næsten opnaaet Balance; men der har ikke tillige været Midler til at lade afholde Møder. Forhaabentlig vil der blive det ad Aare.

Vi har modtaget et Statstilskud paa 70 Kr. Kvartalet og et Tilskud fra »Fyens Stifts patriotiske Selskab« paa 25 Kr., som vi er taknemlige for.

Desværre har der været en lille Nedgang i Medlemsantallet, og det modsatte burde været Tilfældet. De historiske Meddelelser, som vi udsender, kunde nok berettigede os til at vente en større Tilslutning.

At i al Fald en Del af vort Stof er særdeles værdifuldt, turde følgende bære Vidnesbyrd om:

Paa »Dansk historisk Fællesforening«s Repræsentantmøde i Rønne d. 30. Maj d. Aar gav Formanden, Professor Knud Fabricius, følgende Meddelelse:

»I Overensstemmelse med den paa Repræsentantmødet i Efteraaret 1929 tagne Beslutning at fremsætte en Præmie for den eller de Artikler i de historiske Aarbøger, der befandtes saa gode, at de burde fremhæves, har Styrelsens Medlemmer gennemlæst, hvad der i Aaret 1929 er fremkommet, og er standset ved Albert Thomsens Artikel i Nyborg (skal være *Svendborg*) Amts Aarbog: »Hvad Matrikelbøgerne fortæller.«

Den fremkommer som 10. Afsnit af »Af Avnslev og Bovense Sognes Historie«; de tidligere Afsnit handler om Oldtidsminder, Runestenen fra Avnslev, Svenskekrigen, Kirkerne m. m. Forfatteren viser sig at have god Kendskab til den trykte Literatur og Evne til at benytte Arkivernes Indhold; han skriver et godt Sprog og har en fortræffelig Hjælp i sit personlige Kendskab til Egnen. De samme gode Egenskaber træffes ogsaa i hans lille Artikel i Vejle Amts historiske Aarbog: »Komarksbuskene ved Kolding«.

Artiklerne om Avnslev og Bovense vil, naar de engang afsluttes, danne en god Sognehistorie og kunne tjene som Møn-

ster for andre Sognes Historieskrivere, som vil opfylde Nutidens Fordringer. Vi har derfor fundet den værdig til at belønnes med Fællesforeningens Præmie.«

Det er en Selvfølge, at Bestyrelsen baade glæder sig over, at Albert Thomsen har modtaget denne smukke Anerkendelse af sit Arbejde, og tillige over, at det er en Artikel i »Svendborg Amt«, som har faaet »Dansk historisk Fællesforening«s Præmie første Gang, den er bleven uddelt.

Efter at vi i Fjor havde udsendt Meddelelsen om vore Beholdninger af »Svendborg Amt«, blev der solgt en Del af disse; men ikke saa mange, som vi havde haabet. Vi har derfor endnu liggende betydelige Restoplæg, som vi gerne vil have afsat. Liste over disse Skrifter med Angivelse af Artiklernes Titler kan faas tilsendt ved Henvendelse til undertegnede, som ogsaa modtager Bestillinger og iøvrigt alle Henvendelser vedrørende »hist. Samfund«s Virksomhed

Det næste Bind af af »Svendborg Amt« vil udkomme lige i Begyndelsen af Aaret 1931, og dermed vil vi igen være paa lige Fod med Aarstallet med Hensyn til Udsendelse af vore Skrifter.

»Birkely«, *Vejstrup, Juli 1930.*

P. B. V.

Thøger Dissing.

Medlemsliste.

»Svendborg Amts hist. Samfund« havde 1. Oktober 1929
612 Medlemmer.

Senere er tilgaaet:

Burgaard, Chr., Gaardejer, »Spilborg«, Vejstrup.
Christensen, A. Johs., Forsikringselsk. »Skjold«, Amaliegade 27,
Kbhvn.
Dybwad, Jacob, Universitetsboghandler, Oslo, Norge.
Eriksen, M., Lærer, Jægerup Skole, Vojens.
Folkemuseum, Dansk, Bredgade 66, København K.
Friis-Petersen, Fr., Viceskoleinspektør, Gl. Kongevej 167, Kbh.
Holtved, Postmester, Humble.
Jensen, Arnold, Mekaniker, Tryggeløv.
Jørgensen, Lars H., Urmager, Vejstrup.
Kjærbye, N., Realskolelærer, Assens private Realskole, Assens.
Kværndrup Sognebogsamling, Kværndrup.
Landsarkivet, Jagtvej 10 L, København.
Løvendal Jensen, Konsulent, Aarslev.
Mikkelsen, Jens, Gaardejer, »Fredegaard«, Vejstrup.
Møller, Aage, Redaktør, Sønderborg.
Nielsen, Chr., Gaardejer, »Skovbygaard«, Øksendrup.
Nielsen, Niels Marius, Gdr., »Lindholm«, Brangstrup, Ringe.
Nyholm, Sognepræst, Magleby, Nordenbro.
Olsen, Thorvald, Friskolelærer, Vester Hæsinge.
Pedersen, A. E., pens. Lærer, Lumby, Aarslev.
Skovrup, Einar, Højskoleforstander, Kerteminde.
Sørensen, Juul, Sognepræst, Bregninge, Troense.
Teisen, Poul, Godsejer, »Tiselholt«, Vejstrup.
Trolle-Christensen, Dommerfuldmægtig, Rudkøbing.
Warberg-Larsen, Johanne, Fru, »Kærbyhus«, Kerteminde.

Men i samme Tidsrum er der afgaaet 52 Medlemmer.
»Svendborg Amts hist. Samfund« tæller da nu (1. Juli 1930)
585 Medlemmer.

UDDRAG AF REGNSKABET
 FOR
»SVENDBORG AMTS HISTORISKE SAMFUND«
 FRA 1/10 1929 TIL 30/6 1930

Beholdning at overføre Kr. 24,35

INDTÆGT:

Aarsbidrag fra 589 Medlemmer s 1152,00
 Portogodtgørelse..... s 290,00
 Salg af »Svendborg Amt« v. Formanden. = 141,95
 Do. i Boghandelen . s 127,70
 Tilskud fra Staten, 3 Kvartaler s 210,00
 Do. fra »Fyens Stifts patriotiske Selsk.« s 25,00
 Udlagt af Kassereren s 27,20

Ialt ... Kr. 1998,20

UDGIFT:

C. Schönemanns Bogtrykkeri for »Svendb.
 Amt« 1927—1928, samt tidl. Tilgodeh. Kr. 1277,96
 Honorarer for Bidrag til »Sv. Amt« . . . = 250,00
 Porto ved Udsendelsen af samme..... = 270,58
 Billeder, Adressekort, Paatryk s 38,00
 Dansk hist. Fællesforening (2 Aar)..... s 48,48
 Hendriksens Reproduktionsanstalt s 35,10
 Ekspedition af »Svendb. Amt« s 50,00
 Porto og Fragt hos Formanden..... s 28,08

Ialt ... Kr. 1998 20

»Birkely«, Vejstrup, ultimo Juni 1930.

Thøger Dissing.

Vejstrup, den 7. Juli 1930.

Efterset og godkendt.

L. Faurby-Stengaard.

Indhold.

	Side
1. L. P. Fabricius: Gislev Kirkes Historie.....	3
2. Harald Kier: Erindringer om Slægten Bondesen ..	105
3. Albert Thomsen: Ryttergodsbønder.....	131
4. Thøger Dissing: Til Medlemmerne	164
5. Medlemsliste (ny tilgaaede Medlemmer)	166
6. Uddrag af Regnskab for »Svendborg Amts historiske Samfund«	167

PRISOPGAVE

fra

DANSK HISTORISK FÆLLESFORENING

En Fremstilling af Samfærdselsmidlernes Udvikling og
Betydning i Danmark i Tiden c. 1750—1900.

Motivering:

Efter en kortere Oversigt over Vej- og Færgevæsenets Tilstand ved Midten af det 18. Aarh. ønskes en Fremstilling i Hovedtrækkene af de tekniske Fremskridt paa Vejbygnings- og Befordringsmidlernes Omraade i de næste halvandet hundrede Aar, en Skildring af Færdselsnettets og Befordringsmidlernes Udvikling, samt en Paavisning af Samfærdselsmidlernes kulturelle og økonomiske Betydning i samme Tid.

For en tilfredsstillende Bøsvarelse vil der blive givet Forfatteren et Beløb af 3000 Kr., som dog kan deles i en 1. og 2. Præmie.

Bøsvarelseser maa være indleveret inden 1. Maj 1932 til Foreningens Sekretær, Adjunkt, Balslev, Vinkevej 5, Kbhvn. V., betegnet ved et Motto og ledsaget af en Navneseddel i lukket Konvolut.

København, i November 1929.

KNUD FABRICIUS.

REDAKTIONSUDVALG:

J. CHR. CLAUSEN, Præst, Korinth.

THØGER DISSING, fhv. Højskoleforstander, Vejstrup.